

T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**COVID 19 DÖNEMİNDE DÜNYA'DA Kİ
PANDEMİ POLİTİKALARININ BİYOPOLİTİKA
EKSENİNDE ANALİZİ**

Kaan Yasin ERSOY

2501191998

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Ertuğrul İbrahim KIZILKAYA

ÖZ

COVID 19 DÖNEMİNDE DÜNYA’DA Kİ PANDEMİ POLİTİKALARININ BİYOPOLİTİKA EKSENİNDE ANALİZİ

KAAN YASİN ERSOY

Bu tez, sonraları pandemi olarak ilan edilen Covid 19 virüsü biyopolitik açıdan ele almaktadır. Tez, esas olarak bu iki olgu (biyopolitika ve covid 19) arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. İlk olarak biyopolitikayı sorgulamakta ve filozof ve yazarlar tarafından ortaya atılan tüm yaklaşımlar üzerinde durmaktadır. Tezin ilk bölümünde, biyopolitika bu filozof ve yazarlara ışık tutarak ele alınmaktadır. Ardından, “tıbbileşme” tıbbın insanların hayatlarını nasıl etkilediği ve “terapötik devlet” adı altında devletin bu etkilerin nasıl parçası olduğu tartışılmakta ve analiz edilmektedir. İkinci bölümde bu ilişki tarihten verilen örneklerle gösterilmektedir. İkinci bölüm, bu örneklerle odaklanmakta ve ortaya konulan örneklerden çeşitli sonuçlara ulaşmaktadır. Son olarak ise Covid 19 biyopolitik kavram, düşünce ve anlayışlarla analiz edilmektedir. Bu son bölümde Covid 19 ve biyopolitika arasındaki ilişkiyi gösteren bulgular çeşitli araştırmalar, bilimsel çalışmalar ve bulgularla ortaya konulmuş ve desteklenmiştir. Genel olarak, tez Covid 19 pandemisine biyopolitik bir anlayışla yaklaşmaktadır. Bununla beraber tez bu araştırma alanındaki yeni çalışmaları teşvik etme amacını taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Covid 19, pandemi, biyopolitika, tıbbileşme, terapötik devlet, analiz

ABSTRACT

BIOPOLITICAL ANALYSIS OF COVID 19 POLICIES THAT IS APPLIED IN THE WORLD

KAAN YASİN ERSOY

In this thesis, Covid 19 virus which is announced as a pandemics later on is discussed in terms of biopolitics. Thesis primarily focuses on the relationship between of two Bisubjects. Firstly, it will question the biopolitics and emphasize all of the approachments that was put forward by philosophers and writers. In the first section of thesis, biopolitics is discussed by putting light on those philosophers and writers ideas. After that, how medicine affected people's lives under the name of "medicalization" and how state is part of those affects on people's lives is discussed and analyzed under the name of "therapeutic state". In this second section, this relationship is shown by examples from the history. Second section focuses those examples and draw some conclusions out of those examples that is presented. Lastly, Covid 19 is analyzed by biopolitical notions, concepts and understandings. In 6th this section, findings that show the relationship between Covid 19 and biopolitics is discussed and supported the thesis by various researches, scientific studies and findings. In general, thesis approaches the Covid 19 by biopolitical understanding. On the other hand, it aims to encourage the new studies on this research area.

Key Vocabulary: Covid 19, pandemics, biopolitics, medicalization, therapeutic state, analysis.

ÖNSÖZ

2019 yılının sonunda insanlığın karşısına hiç beklemediği bir sorun çıktı; Covid 19. Daha önce görülmeyen bir koronavirüs türüydü ve bulaşma hızı çok yüksekti. Ulaştığı ekonomik, teknolojik güçle övünen insanlık Covid 19 döneminde oldukça kan kaybettiği ve belki de hayatı hiç olmadığı kadar değişti. Covid 19'dan geriye kalan virüsün bir başka varyasyonla tekrar geri gelmesi korkusu yaşayan, hâlâ aşı tartışmalarının sürdüren, yedi milyonu aşan üyesi hayatını kaybeden, hala ekonomik ve politik olarak Covid 19'un etkilerini aşamayan ve bir süre daha aşamayacak gibi görünen bir insanlık bıraktı.

Çalışma böylesine bir atmosferde yazılırken bu dönemde, çalışmanın konusunu seçmemde çok yardımcı olan ve çalışma üzerinde yaptığımız günlerce devam eden tartışmalarıyla beni aydınlatan, beni yeni çalışmalar konusunda cesaretlendiren saygıdeğer tez danışmanım Doç. Dr. Ertuğrul İbrahim KIZILKAYA'ya teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Bununla beraber tezim üzerine düşüncelerini sunan, bana göre Türkiye'nin en iyi sosyologlarından biri olan değerli hocam Prof. Dr. Assiye AKA'ya çok teşekkür ederim, onun hakkını nasıl ödeyeceğimi bilemiyorum. Bu iki değerli hocamın yanında düşünceleriyle, tartışmalarıyla bana ışık tutan Dr. Öğr. Üyesi Murat Adil SALEPÇİOĞLU'na ve Doç. Dr. Mehmet Akif İÇKE'ye teşekkür etmenin gerekliliğini de burada görmekteyim. Çalışmam içerisinde teknik desteklerini esirgemeyen değerli dostum Emre İLBASAN'a ve Angelica Flordeliza AMOMA'ya da ayrıca teşekkür etmek, şükranlarımı sunmak isterim. Tüm bu güzel insanlarla beraber tabi ki tez yazım sürecinde bana duygusal, psikolojik desteklerini bir an olsun dahi esirgemeyen, üzerimdeki emeklerini asla untumayacağım değerli aile üyelerim, babam Hasan ERSOY'a, annem Sevda ERSOY'a sonsuz teşekkürlerimi sunmak isterim. Umarım ki bu çalışma biyopolitika ve Covid 19 ilişkisini inceleyen çalışmaların başucu kaynağı olacak ve daha birçok araştırmacıya yol gösterecektir.

Kaan Yasin ERSOY

İstanbul-2024

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ	iv
KISALTMALAR	v
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BİYOPOLİTİKAYA KURAMSAL GİRİŞ

1.1. Biyopolitikaya Giriş	3
1.2. Biyopolitika Bir İlk Anlatı: Organik Görüş	11
1.3. Foucault'da Biyopolitika Anlatısı	16
1.3.1. Toplumsal Bir Beden Olarak Nüfus	
1.3.2. Bir Teknoloji Olarak Güvenlik	
1.3.3. Yönetimsellik, Devlet ve Liberalizme Dair	
1.4. Giorgio Agamben'de Biyopolitika Anlatısı.....	28
1.4.1. Kutsal İnsan ve Çıplak Yaşama Dair	
1.4.2. Bir İstisna Mekânı Olarak; Kamp	
1.4.3. Agamben ve Olağanüstü Hâl	
1.5. Biyopolitik Bir Anlatı Olarak İmparatorluk.....	39
1.6. Nekropolitika, Bağışıklık ve Diğer Biyopolitika Anlatıları	44

İKİNCİ BÖLÜM

BİYOPOLİTİK BİR STRATEJİ OLARAK TIP

2. Tıbbın Krizi.....	58
2.1.Toplumsal Kontrol ve Tıbbileşme	61
2.1.1. Tıbbi Kontrol	
2.2. Terapötik Devlet	79
2.2.2. Terapötik Hukuk Bilimi	
2.2.3. Terapötik Ethos	
2. 3. Neoliberalizm ve Tıp	94
2.3.1. Bir Virüs Olarak Neoliberalizm	
2.3.2. Bir Proje olarak Neoliberalizm	
2.3.3. Bir Yönetim Sanatı Olarak Neoliberalizm	
2.3.4. Bir Eşitsizlik Düzeni Olarak Neoliberalizm	
2.3.5. Neoliberalizmin Sağlık Politikalarına Üç Ana Etkisi	

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

COVID 19 POLİTİKALARININ BİYOPOLİTİK ANALİZİ

3. Pandemi Kavramına Dair.....	109
3.1.Geçmişten Bugüne Pandemiler	116
3.2.Covid 19 Politikaları ve Biyopolitika	134
3.2.1. Covid 19'e karşı "Savaş" ve "Düşman" Söylemi	
3.2.2. Olağanüstü Hâl İlanı	
3.2.3. Nekropolitik Bir Olgu Olarak Sürü Bağışıklığı	
3.2.4. Covid 19 Mezarları ve Yası Tutul(a)mayan Yaşamlar	

3.2.5. Biyopolitik Bir Araç Olarak Dijital Teknolojilerin
Kullanımı

3.2.6 Neoliberal Politikalar ve Covid 19

SONUÇ.....171

KAYNAKÇA 181

KISALTMALAR LİSTESİ

Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
s.	: Sayfa
vb.	: Ve Benzeri
vd.	: Ve Benzeri

GİRİŞ

2019 sonlarında yeni ve o zamana kadar görülmeyen bir koronavirüs, Çin’de görülmeye başladığında hızla tüm dünyaya yayıldı ve tüm dünyada binlerce ölüme neden oldu. İnsan yaşamının böylesine bir şekilde tehdit altına girişi ve ölümlerin her gün bir rakamlar topluluğuna, istatistiğine dönüşüyor olması hükümetleri alarma geçirdi ve bir dizi politikaya neden oldu. Covid 19 pandemisi döneminde hissedilen şey sadece virüsün yaşamlar ve ölümler üzerindeki etkisi değildi. Bununla beraber bürokratların, politikacıların, iş adamlarının, doktorların, güvenlik güçlerinin insanların yaşamları ve ölümleri üzerinde etkisi de hissedildi ve bu etki dramatik olarak önceki dönemlere göre arttı. Bu etkinin artışı birçok akademisyenin, araştırmacının, düşünürün Covid 19 ile biyopolitika arasındaki ilişkiye dair makaleler yayınlamasına neden oldu. Bu bakımdan çalışma, hem böylesine bir literatüre katkıda bulunma hem de onu zenginleştirme ve gelecekteki araştırmalara yön verme amacını taşımaktadır.

Çalışma içerisinde ilk bölüm biyopolitikanın ne olduğuna veya “Biyopolitika Nedir?” sorusunun anlamlı olup olmadığına ilişkin bir soruşturmayla başlamıştır. Bunun temel nedeni yeni soruların yeni cevaplar yaratıp yaratamayacağını görmek ve biyopolitikayı daha pratik bir zemine oturtmaktır. Biyopolitikayı daha pratik bir zemine oturtmak amacıyla çalışma sadece birçok biyopolitika çalışmasının merkezine oturan Foucault’yu ele almakla kalmamış, bunun aksine birçok düşünür ve teorisyenin farklı biyopolitika okumaları ve anlayışları olduğu gerçeğiyle kaleme alınmıştır. Biyopolitika bir araştırma alanı olarak bu açıdan zengindir ve geniş bir kapsama oturmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde amaç bu zenginliği ortaya koymak ve biyopolitikayı hem daha geniş hem de daha farklı perspektiflerden ele almaktır. Bu geniş ve farklı perspektiflerle biyopolitikanın yaşama, ölüme, insan bedenine dokunan bir olgu olduğu görülmüş ve tıp, politika ve hukuk tarafından geçmişten bugüne yaşamı şekillendirilen insanın tarihi ortaya konulmuştur. Birçok teorisyen ve düşünürün ise bu çalışmada belirtildiği üzere biyopolitikayı tarihte arıyor oluşu tesadüf değildir.

Çalışmanın ikinci bölümüne başlarken tıbbın içinde olduğu kriz Foucault'nun 1970'li yıllarda olan bir makalesinden esinlenerek anlatılmıştır. Çünkü Foucault'un o dönemde var olduğunu söylediği kriz derinleşmiştir ve tıbbileşme, terapötik devlet böylesine bir krizin parçasıdır. Aynı şekilde Covid 19 böylesine bir kriz nedeniyle yüzbinlerce kişinin yaşamına neden olmuştur. Sonrasında ise bir toplumsal kontrol unsuru olarak tıbbi kontrol ve onunla ilişkili olarak tıbbileşme, terapötik devlet inceleme altına alınacak; tıp, hukuk ve politika arasındaki ilişki ortaya konulacaktır. Bunun temel nedeni hem biyopolitikayı hem de Covid 19'u anlamanın ve Covid 19'u biyopolitik ekseninde analiz etmenin yolunun bu ilişkiyi anlamaktan geçmesidir. Hayatın tıbbileşmesi, tıbbın her geçen gün hayatın birçok alanını kontrol etmesi ve bunu terapötik bir devlet aracılığıyla meşrulaştırması ve hayata geçirmesi biyopolitikadan bağımsız değildir, Covid 19 bu olguların biyopolitika ile olan bağımlı kuvvetlendirmiştir. Çalışma içerisinde hem bu olgular tarihsel olarak incelenirken hem de biyopolitikayla olan ilişkileri ortaya konulacak, Covid 19'a gelene kadar tıbbın toplum, hukuk, politika üzerinde olan etkisinin ekonomik, politik, dinsel, sosyal bağlamda nasıl değiştiği gözlemlenebilecektir.

Çalışmanın son bölümünde ise Covid 19 döneminde sürdürülen savaş söylemi, olağanüstü hâl, sürü bağışıklığı, toplu mezarlar, bir denetim ve gözetim aracı olarak kullanılan dijital teknolojiler ve yıllardır uygulanan neoliberal politikalar biyopolitik açıdan analiz edilmeye çalışılacak, Covid 19 döneminde uygulanan tüm bu politikaların biyopolitik olan ile ilişkisi ortaya konulacaktır. Covid 19 ile ondan önceki pandemiler arasındaki farklılık ve benzerlik ortaya konulacak ve aslında sadece Covid 19 pandemisinde değil diğer pandemilerde de görülen biyopolitik uygulamaların izleri görülebilecektir. Üçüncü bölüm içerisinde biyopolitikanın, Covid 19 ile buluştuğu hukuk, eğitim, sosyal, politik, güvenlik gibi tüm alanlar ele alınacak ve Foucault'nun iktidarın her yerde olduğunu önermesinden yola çıkılarak biyopolitikanın her yerde olup olmadığı sorgulanacaktır. Bununla da kalınmayacak günümüz iktidarlarının birer biyoiktidar olup olmadığı tartışmaya açılacaktır. Bu açıdan çalışma her açıdan günümüz iktidarına ışık tutacak, onun biyopolitik taraflarını mercek altına alacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİYOPOLİTİKAYA KURAMSAL BİR GİRİŞ

1.1 Biyopolitikaya Giriş

Pozitivizm, insanlığın bilgisinin ilerledikçe belirsizliğin ortadan kaybolacağını düşünür. Oysa bilginin ve bilgi araçlarının artışı belirsizliği hem insanların zihninde hem de yaşamlarında arttırmıştır. 21. Yüzyılın öznesi daha fazla bilgiyle aslında daha az şey bilmektedir. Artan belirsizlik korku, kaygı, amaçsızlık yaratmakta, bu da insanların iktidarın etkilerine daha açık hale gelmesine neden olmaktadır. Bu yüzden modern çağa, insanın hayatına egemen olan ve bu yüzden iktidar ilişkilerini onun için daha karmaşık hale getiren şey bu belirsizliktir. Bilme ölçütleri silikleşmiş, bilgi kaynakları güvenilirliklerini yitirmiş ve cehalet ile bilim arasındaki sınır neredeyse görünmez olmuştur. Modern olan bir yandan cehaleti her yerde aranan düşman ilan ederken bilim silahını kendisine doğrultmuş, kendi silahını kendisi aleyhine kullanmıştır. Amerikalı hekim ve yazar Lewis Thomas'ın sözleri tam olarak bu bilme ile bilmeme arasında kalan belirsizlik durumunun modernite ile olan karmaşık ilişkisini gözler önüne serer;

“Tamamen inandığım tek sağlam bilimsel doğruluk parçası, doğa konusunda son derece cahil olduğumuzdur. Doğruyu söylemek gerekirse, bunu biyolojinin son yüzyılının en büyük keşfi olarak sayıyorum. 20. Yüzyıl biliminin insan zekâsına en anlamlı katkısını oluşturan, cehaletin derinliği ve yaygınlığıyla olan bu ani yüzleşmedir. Ciddi bilim yaparak gerçekten araştırmaya başladığımız şu anda, soruların ne kadar çok olduğunu ve bizim bunların cevaplarını bulmaktan ne kadar uzak olduğumuzu kavrar gibi oluyoruz.” (Aktaran Demir, 2020: 49)

Lewis Thomas'ın bir hekim olarak bu metinde anlatmak istediği şey tam olarak aslında insanlığın hiçbir şey bilmediğidir. Bu yüzden insanlığın karşısına iki büyük tehlike çıkar. Birincisi kendisini kesin zanneden bilgidir ve bu bilginin kolay, etik

dışı ve hızlı bir şekilde yayılma gibi bir özelliği vardır. Bu bilgi kolay bir şekilde manipüle edilmektedir ve bu sonuç olarak bedenlerin, dolayısıyla da nüfusların manipüle edilmesi anlamına gelmektedir. İkinci tehlike ise daha büyüktür. Bu da aslında “Nedir?” sorusuyla alakalıdır. Modern insan bu soruyu sevmekte ve cevabını aramaktadır. Ancak bu sorunsalın sorgulanmasını ve ortaya konmasını, belirli ölçülerde analiz edilmesini yanlış yerden başlatır. Bu yüzden “Biyopolitika Nedir?” sorusu belirsizliğin egemen olduğu bir çağda daha da belirsiz bir noktaya bırakır sorunsalı. Bu “İktidar Nedir?” sorusunu sormaktan farksızdır. (Foucault, 1982: 785-6) Öyle ki iktidar bir kavram olarak dahi üzerinde anlaşılamayan bir olgudur. Bertrand Russell onu bir nicelik olarak ele almış ve onu sınıflandırma yoluna gitmiştir. Bunu yaparken birey üzerindeki iktidarı üç kategoriye ayırmıştır; Doğrudan beden üzerinde bir güç uygulama, kandırma ve belirli bir yöne sevk etme, karşı tarafın fikirlerini etkileme. (Russell, 1976) Bertrand Russell’ın iktidarı belirli bir merkezden, hiyerarşik olarak okumuş ve onu siyasal bir noktadan ele almıştır.

Max Weber ise iktidarı tanımlarken şu ifadeleri kullanır; “İktidar; sosyal ilişkiler çerçevesinde bir iradenin ona karşı gelinmesi halinde dahi yürütülmesi imkânıdır.” (Aktaran Kapani, 1999: 46) Bu çokça bilinen tanımla beraber Max Weber’de iktidarı kategorileştirme yoluna gitmiş ve onu *siyasal* bir cepheden ele almış, onu daha çok merkezi bir devlet gözünden görmüştür. Foucault’un formülasyonunda ise iktidar bir ilişkiler bütünü olmakla beraber, iktidar bir hiyerarşide var olduğu da gibi sahip olunabilen bir şey değildir. (Tekelioğlu, 1999: 138) İktidar dahi uzlaşılamayan bir kavramken onunla iç içe geçmiş bir olgu olarak Biyopolitika “Nedir” sorusuyla açıklanamayacak kadar karmaşıktır. Bu yüzden onu kavramsallaştırmak, tarihin belirli bir dönemiyle sınırlı tutmak ve ona tarihten yeni elbiseler biçmek oldukça anlamsız görünmektedir.

Biyopolitika tarihin bir parçası olduğu kadar tarih üzerinden işlemekte ve tarih tam burada biyopolitikanın ana gövdesi haline gelmektedir. Çünkü modernleşen toplumlarda beden ve nüfus politikaları, biyolojik bir olgu olarak yaşamın tarihe girdiği andan itibaren ortaya çıkmaktadır. (Arpacı, 2016: 83) Tarih, sosyal bir olgunun olmanın dışında burada yaşamın kendisiyle daha doğru bir ifadeyle “bios”

ile birleşir. Giorgio Agamben “bios” kelimesinin etimolojik kökenine inerken şöyle der;

“Eski Yunanlılarda bizdeki hayat sözcüğünü karşılayan tek bir sözcük yoktu. Bunun yerine etimolojik olarak aynı kökene dayansalar da, anlambilim(semantik) ve biçimbilim (morfoloji) açısından birbirlerinden ayrı iki terim kullanıyorlardı; zoē ve bios. Birincisi bütün canlı varlıkların (hayvanların, insanların ya da tanrıların¹) ortak özelliği olan yalın yaşama/canlılık olgusunu ifade ederken, ikinci bir birey ya da grubun bir özelliği olan yaşama biçimine işaret ediyordu.” (Agamben, 2013: 9)

Bios, bu anlamda tarihin içerisinde ve dinamik bir olguyu ifade eder. Çünkü geliştirilebilir bir ortak iyiye işaret eder. Bu bakımdan bios tarihin dolayısıyla devletin, toplumun, modernitenin, politikanın kuruluşunda bir inşa edici görevi görür ve aslında bios insanlığın ve dolayısıyla tarihin ilerlediği varsayımına dayanır. Bu yüzden, tarihi bios olgusundan ayrı düşünmek imkânsızdır. Ancak biyopolitikayı verili, sınırlı bir olgu olarak ele alıp onu tarihin içerisinde sınırlamak imkânsızdır. Foucault’nun “iktidar her yerdedir. O her yerde hazır ve nazırdır.” (Foucault, 2007: 73-4) şeklinde yazması gibi “Biyopolitika her yerdedir. O her yerde hazır ve nazırdır” söylemini öne sürmek özellikle 21. Yüzyılda yanlış olmayacaktır. Aslında Agamben “Kutsal İnsan” adlı çalışmasında biyopolitikaya tarihsel bir sınır çizmek ister;

“Hatta şunu diyebiliriz: Egemen iktidarın ortaya koyduğu ilk etkinlik, biyopolitik bir beden yaratmaktır. Bu anlamda biyopolitika, en azından egemen istisna kadar eski bir olgudur.” (Agamben, 2013: 15)

Burada bir parantez açmak gerekirse Agamben Egemen İstisna tanımını kullanırken Carl Schmitt’in egemenlik tanımına yaslanır; “Egemen, istisna durumunu belirleyen kişidir.” (Aktaran Agamben, 2013: 15) Tüm bu biyopolitikaya sınır biçimler, onu sınırsız bıraksa da bu sınırsızlık onun tarihten dolayısıyla geçmişten ve bugünden bağımsız düşünülebileceği anlamına gelmez. Bu bakımdan biyopolitika devam eden, günlük hayata sızan, tarihsel bir olguya tekabül etmektedir.

¹ Buradaki tanrıların ifadesi önemlidir. Çünkü Eski Yunanda tanrı düşüncesi bir bedene, tavra, bir kişiliğe işaret eder. Agamben’in tanrılar ifadesini kullanması burada amaçsız değildir.

Biyopolitikaya tarihsel bir sınır çizilmek istendiği gibi “Biyopolitika Nedir?” sorusu da cevapsız kalmamış, ona aynı zamanda kavramsal bir sınırdan çizilmek istenmiştir. Foucault ve biyopolitika üzerine dünyada önde gelen düşünürlerden biri olan Mark G. E. Kelly böyle bir girişime kalkışmış ve Foucault’un biyopolitikayı şöyle kavramsallaştırdığını öne sürmüştür;

“Foucault, biyopolitikayı/biyoiktidar² belli bir zamanda keşfedilmiş olan, farklı özel teknikleri ve icatları bir araya getirebilen, her fail tarafından esnek şekilde kullanılabilen ve teknik bilgi olarak aktarılabilen bir iktidar teknolojisi biçiminde tanımlar.” (Kelly, 2016: 24)

Kelly, çalışmasında böyle bir kavramsallaştırmaya gitse de Foucault bir biyopolitika kavramsallaşmasından kaçınmış hatta Biyopolitikanın Doğuşu derslerine her ne kadar biyopolitika üzerine çözümlemelere girişeceğini söylese de daha çok Alman Ordoliberalizmi ile Amerikan Neoliberalizmini incelemeye koyulmuştur. Anlaşılan o ki bu tanım Kelly’nin Foucault’nun eserlerine dayanarak yaptığı öznel bir tanımdır. Burada iktidar teknolojisine yapılan vurgu önemlidir. Çünkü en basit haliyle biyopolitika bir “Teknolojiler bütünü” olarak anlaşılmaktadır. Utku Özmakas “Biyopolitika: İktidar ve Direniş” adlı eserinde bir biyopolitika çözümlemesine girerken aynı zamanda biyopolitikayı kavramsallaştırma yoluna gider; “Biyopolitika bir bütün olarak toplumsal beden üzerinde işleyen iktidar teknolojilerinin genel adıdır.” (Özmakas, 2018: 125) Burada iki kavram önem taşımaktadır; “İktidar” ve Teknoloji. İktidar, daha önce söylenildiği gibi belirsiz bir yüzeye oturmaktadır. İktidarsız bir biyopolitika düşünmek imkânsızdır ya da Agamben’in ifadesiyle egemensiz bir biyopolitika. Ancak İktidar Nedir sorusu veya “İktidarın kaynağı nedir” sorusu anlamsızdır. Bunun yerine İktidar Nasıl Uygulanır sorusu daha anlamlı görünmektedir. (Foucault, 1982: 786) Çünkü uygulama doğrudan bir teknoloji vurgusunu ön plana çıkartır. Onun nasıl uygulandığı, öznesinin ve nesnesinin ne olduğu, nasıl işlediği bize onun teknolojisi hakkında ya da teknikleri hakkında bazı bilgiler verir. Bu da biyopolitikanın yarattığı ya da üzerine kurulduğu ilişkileri açığa çıkartır. Teknoloji bu açıdan, bireyin hareketlerini

² Foucault biyoiktidar ve biyopolitika kavramları arasında bir ayrım gözetmemektedir.

doğrudan belirlemekten ziyade, olanaklarını kullanmasına yönelik bir bilginin ve bu olanaklar alanının göz önünde bulundurulduğu bir dizi işleyişi ifade etmektedir. (Özmkas, 2018: 125) Teknoloji bu noktada bir sınırı, müdahaleyi, bir şekillendirmeyi ifade eder.

Mark G. E. Kelly ve Utku Özmkas'ın bu kavramsallaştırma çabalarının ardından Thomas Lemke 2007 yılında Almanca ismiyle “Biopolitik zur Einführung”³ olarak yayınlanan biyopolitikaya giriş mahiyetindeki kitabında Kelly'nin yaptığı gibi Foucault'nun çözümlemesini kavramlaştırmak yerine Foucault'nun “Biyopolitika” terimini kullanımının birbiriyle tutarlı olmadığını söylemekte ve anlamlarının bağlama göre değişebileceğini vurgulamaktadır. Bununla beraber Lemke Foucault'nun çalışmalarının üç farklı kullanımını ortaya koymaktadır. Birincisi biyopolitika, egemen gücün yeni bir ifadesiyle nitelenmiş olan politik düşünüş ve pratikteki tarihsel bir kopuş anlamına gelir. İkinci olarak, modern ırkçılığın yükselişinde biyopolitika önemli bir yere sahiptir. Üçüncü olarak ise tarihsel olarak bireyin kendini yönetmesinin ve toplumsal düzenlemenin liberal biçimleriyle beraber ortaya çıkan ayrıksı bir yönetim sanatına gönderme yapar.

Görüldüğü gibi söz konusu biyopolitika olduğunda onu kavramlaştırma ve ona sınırlar çizmek zorlaşmaktadır. Biyopolitika, bu bakımdan bazen bir yönetim sanatına dönüşmekte bazen teknolojiler bütününe bazen ise egemenliğin kökenine dönüşmektedir. O, yönetim sanatı olarak ele alındığında ona araçlar biçmek gerekir ve bu araçlar arandığında onun sadece yönetmekle alakalı bir olgu olmadığı görülür. Bu onu biraz devletin ve hiyerarşik olanın dışına çıkartır. O teknolojiler bütünü olarak ele alındığında doğal ve politik arasındaki apaçık, değişmez sınır aralanmış olur ve bu aradan biyopolitika kavramı baş gösterir. (Lemke, 2013: 15-16) O egemenliğin kökenine dönüştüğünde de ise biyopolitika hem iyi olana yani “yaşama” hem de kötü olana kökenlik eder; “Ölüme”. Lemke, 2002 yılındaki bir metninde biyopolitikayı şöyle kavramsallaştırma yoluna gider;

“Biyopolitika her şeyden önce hayat ile ölüm arasındaki ayrımın ortaya koyduğu ve sahnelendiği sınır bölgesidir. Bu ayrımın yurttaşın iradesinin ve karar alma

³ Türkçeye Utku Özmkas tarafından “Biyopolitika” olarak çevrilmiştir.

güçlerinin gelişimi olarak politikanın kurucu bir ögesinden aşağı kalır yanı yoktur. Bu bakımdan biyopolitika, politikanın yeni ve ikincil bir alanı değildir; daha ziyade politikanın tam da merkezinde yer alan bir sorundur.” (Lemke, 2002: 35-36)

Lemke, burada görüldüğü üzere biyopolitikayı bir hayat- ölüm eksenine yerleştirmiştir ve buradaki sınır, tam da biyopolitikanın kendisidir. Burada yine biyopolitika, belirsiz bir alanı ifade eder. Orada her şey olabilir ancak hiçbir şeyde olmayabilir. O hem politikanın kendisidir hem de her zaman politika değildir. O egemeni egemen yapan şeydir aynı zamanda onu bir egemen olmaktan çıkartan şey. O hem bir yüzey halidir hem bir yüzeysizlik hali. O hem bir iktidar aygıtıdır hem de iktidarın kendisi. Lemke, biyopolitikayı (aslında Bios’un kendisini) politikanın bir ikinci alanı olmaktan çıkardıktan sonra onu aslında politik eylemin bir sonucu”olarak tanımlar. Çünkü Lemke’ye göre hayat, politikanın nesnesi olduğunda, bunun politik eylemin temelleri, amaçları, araçları bakımından sonuçları olur. (Lemke, 2013: 23) Öyleyse, Lemke’nin biyopolitika tanımından yola çıkıldığında politik olan, Bios’u etkilemekte ve bu etkileşimin sonucu olarak biyopolitika doğmaktadır. Lemke, biyopolitikanın bir sonuç olduğunu söylese de bu bir başlangıcı ifade eder. Biyopolitikanın başladığı yer burasıdır ve bu politik eylemin sonucu olduğu kadar “politik eylemin nedeni” olarak da ifade edilmektedir.

İlginç olarak Thomas Lemke, biyopolitikayı kavramsallaştırmaya çalışırken onun nesnesini sadece hayat olarak ele almıştır. “Biyopolitikaya Giriş” adlı eserinde canlı olana olan ilgisini reddetmemiş, ölüme veya ölümle ilgili olan her şeyi, biyopolitikadan uzak tutmuştur. Bu da onu Michel Foucault’ya yaklaştırmış ve ölümü, biyopolitikayı kavramsallaştırırken küçümsemesine neden olmuştur. Oysa biyopolitika; sadece yaşatmamakta, öldürmekte, ölümün kıyısına getirmekte, öldürmekle tehdit etmekte bazen ötenazi olgusunda görüldüğü gibi ölüm ile yaşam arasında seçim yaptırmaktadır. Biyopolitika sadece yaşayan bir varlığa değil ölü bir varlığa da ihtiyaç duymaktadır ve bu onun “potansiyel” olma halidir. (Agamben, 2013: 60) Bu yüzden biyopolitika ne hayatı ne de ölümü bitmiş iki süreç olarak ele almamaktadır. Bu da biyoekonomi, biyoteknoloji, biyoekoloji gibi olguları biyopolitikanın bir alt dalı haline getirmekte, tüm bunlar süreç içerisinde ortaya çıkabilecek yeni yönetim sanatlarına, iktidar teknolojilerine, egemenlik kökenlerine

gönderme yapmaktadır. Biyopolitika böylelikle birliğini kaybetmekte, belirli bir alandan belirsizliğe doğru bir geçişi ifade etmekte, hiyerarşik bir olgunun tamamen dışına çıkmaktadır. Bu dışarı çıkma hareketini Thomas Lemke bir görünür kılma hareketi olarak tanımlar ve şöyle yazar;

“Biyopolitikanın anlamı bir yandan politika ile hayatın, kültür ile doğanın, soyutun alanı ile sorgulanamaz olanın, öte yandan da ahlakın alanı ile yasal eylemin arasında daima olumsal, daima kırılğan olan farkı görünür kılma yeteneğinde yatar.” (Lemke, 2013: 17)

Bu yüzden biyopolitika aslında politika ile hayatı, kültür ile doğayı ve soyut ile sorgulanamaz olanı, ahlaki ile yasal olan arasındaki farkı ve daha doğrusu çatışkıyı aşmakta ve bir belirsizlik alanında konumlanmaktadır. Bu belirsizlik alanı farkı ortaya çıkardığı gibi aynılığı da üretmekte bu bazen tekil ve kolektif olarak çatışmasına dönüşmekte bazen ise Foucault'da görülebileceği gibi kendi özne ve nesnelerini yaratmaktadır. Biyopolitika, anlaşılabilirliği üzere hem hayatı hem de ölümü üretmekte onu hem tekilleştirip aynı zamanda kolektifleştirmekte, onları hem birer özne hem de nesne haline çevirmektedir. Böylelikle bu onu hem politik eylemin sonucu hem de nedeni yapmaktadır.

Biyopolitikanın bir eylem veya sonuç, bir teknoloji veya iktidar aygıtı gibi tanımlanmasının dışında onun yaşam tarzına sirayet eden, oradan psikolojik anlamda insanı etkileyen bir olgu olduğu gerçeği çoğunlukla göz ardı edilmiştir. Hâlbuki o her şeyden önce psikolojik bir yüzeyde işler. Bu noktada biyopolitika, görünür farklılıkları görünmez kılan bir iktidar aygıtı olmanın ötesinde, insan hayatının daha çok değerlendirilmesi ve bu değerlendirme üzerinden nemalanan yeni hiyerarşileri sıradanlaştıran bir araç olarak savunmasızlığın sürekli üretilmesine ve çoğaltılmasına dayalı, anonim bir hükmetme biçimidir. (Demir, 2020: 67) Biyopolitikanın, bir “savunmasızlık üreticisi” olarak tanımlanması sadece savunmasız bedenlere değil aynı zamanda savunmasız ruhlara işaret eder. Bu savunmasız insan, bu anonim hükmetme biçiminin tam olarak nerede olduğunu, nereden geldiğini bilmemektedir. Bu da biyopolitikayı yersiz ve yurtsuz yapar. Onu mekândan uzaklaştırarak tüm hiyerarşik kuralları yok sayar ve kendisini yeniden üretir. Bu yüzden biyopolitika

görünür farklılıkları görünmez kılar. (Demir, 2020: 48-49) Bu görünmezlik yerini belirsizliğe bırakır ve biyopolitika bir “his” ile ifade edilmeye başlanır. Somut olan ortadan kalkmış ve yerini soyut olana bırakmıştır. Her yerde olan hiçbir yerde dönüşmüş bu hiçbir yerde olma hali biyopolitik olanı daha güçlü hale getirmiştir. Bu noktada asimetrik bir savaş vardır. Ruh ve beden ikilisi bir “saldırı” altındadır ve bu “savaş hali” Machiavelli;’den Hobbes’a, Carl Schmitt’ten Foucault’ya uzanan bir seyir izler. Aslında savaşa dair yapılan bu seyir ve onun politikayla olan ilişkisi biyopolitik olanı daha belirgin, daha da hissedilir kılmıştır. Foucault Hobbes üzerine yazarken kullandığı şu ibareler savaşı biyopolitik olana yaklaştırır;

“Hobbes’un ilk savaş durumunda karşılaşan, karşıtlaşan, çatışan silahlar, yumruklar ya da zincirinden boşanmış vahşi güçler değildir. Hobbes’un ilk savaşında mücadele yoktur, kan yoktur ve de ceset yoktur. Sunumlar, sergilemeler, imler, empatik ifadeler, kurnaz ve yanıltıcı ifadeler vardır; tuzaklar, muarız kılığında gizlenen niyetler ve kesinlik kılığında gizlenen endişeler vardır” (Aktaran Özmakas, 2018: 115)

Foucault burada bir savaşın var olduğunu kabul etmektedir ama düşünür bunun kansız, cesetsiz olduğunu söylemektedir. Biyopolitika öldürmektedir veya ölümün kıyısına bırakmaktadır ama bu kansız olmaktadır. Ortalıkta cesetler yoktur ancak savaş devam etmektedir. Devam eden bu savaş, sunumlarla, sergilemelerle, imler, empatik ifadeler, kurnaz ve yanıltıcı ifadelerle var olmak zorundadır. (Aktaran Özmakas, 2018: 115-116) Bu savaşın içerisindeki bir boşluğu ifade eder. Eğer savaş kanlı olursa veya düzenli olarak cesetler üretilirse biyopolitika kendisini yiyen bir yılanı dönüşecektir. Gizli niyetler var olmalı, politikacılarda en az yurttaşlar kadar endişe duymalıdır. Bu endişe hali, asimetrik savaşı daha şiddetli kılar. Foucault “savaş” olgusuna olan ilgisini “Toplumu Savunmak Gerekir” adlı eseriyle kaybetmiş olsa da biyopolitikanın “genel” ve “özel” , “ruh ve beden ikiliğinde işleyen” savaş içerisinde olma hali hep varlığını korumaktadır. Bu yüzden biyopolitika sadece beden ile sınırlı kalmamakta ruh ile de bir “mücadele” içerisine girmektedir. Her ne kadar Foucault “mücadele” sözcüğüne şüpheyile baksa da kendisini mücadeleyi strateji ve taktik sözcükleriyle ilişkilendirmekten alıkoymamaktadır. Bu bakımdan biyopolitika, hem bedeni hem de ruhu hedef alan, hem genel hem de özelde işleyen

bir psikolojik savaşa dönüşmektedir. Burada savaş olumsuz bir içeriğe sahip değildir. Çünkü savaş burada üretici bir gerçekliği ifade etmekte, biyopolitikayı var kılmakta, politikaları rasyonalize etmekte, tarafsız bir kimliğe bürünmektedir. Savaş bazen kendisiyle “mücadele” halinde olabilmekte bunu ise aslında saklamamakta gizli niyetler içerisinde sadece biraz daha görünmez kılmaktadır. Foucault’nun iktidar ilişkilerini öznel olarak değil niyetel olarak nitelendirmesi ve iktidarı Nietzsche’nin yolunu takip ederek hem olumlu hem de olumsuz bir üretici güç olarak görmesi savaşın hem iktidarın hem de onunla ilişkili olarak biyopolitikanın merkezinde yer aldığını göstermekte ve onu aslında biyopolitikanın gizil gücü haline getirmektedir.

Her ne kadar “Biyopolitika Nedir?” sorusu için farklı cevaplar olsa da ve içerisinde savaş, teknoloji, teknik ve strateji, yönetim sanatı, egemenlik, liberalizm, Hayat, ölüm, beden, nüfus gibi kavramları içeren bu cevaplar belirli bir tanım veriyormuş gibi görünmektedir. Oysa bu daha büyük belirsizliklere yol açmakta, her tanım ve kavramlaştırma çabası onu hem daha görünür hem de daha belirsiz yapmaktadır. 20. yüzyılın başında İsveçli akademisyen Rudolf Kjellén⁴ tarafından kullanılan “Biyopolitika” kavramı tarihsel, politik, sosyolojik çözümlemelerin bir parçası, dayanak noktası haline dönüşmüş ve tüm bu çözümlemeler üzerinden bir “Anlatılar” inşa edilmiştir.(Lemke, 2013: 26) O halde tek bir biyopolitika yoktur ve o tüm yönleriyle somut bir organizma değildir. O yaşamaktadır ancak tam olarak nerede olduğu, nereden kaynağını aldığı nasıl var olduğu, hangi teknolojileri kullandığı bilinmemektedir. Sadece biyopolitika teorisyenlerinin inşa ettiği “Anlatılar” vardır ve bu anlatılar çoğunlukla “Biyopolitika Nedir” sorusunu geçersiz kılmaktadır. Önemli olan “Biyopolitika Nasıl Uygulanır” sorusudur ve tüm “Anlatılar” bu soru üzerine inşa edilmiştir.

1.2. Biyopolitikaya Bir İlk Anlatı: Organik Görüş

Tarihçi Yuval Noah Harari “21. Yüzyıl için 21 Ders” adlı eserinde insanın hikâye anlatan bir hayvan olduğunu söyler ve tüm bu tarihin birer “hikâyeden” ibaret

⁴ Kjellén aynı zamanda “Jeopolitika” ifadesini de ilk kullanan akademisyendir.

olduğunu söyler. (Harari, 2018) Tarih bir hikâyeye ve her hikâyeye bir çatışma üzerine kuruluysa ve hikâyeyi gerçek anlamda hikâyeye haline getiren gerçeklik bu çatışmanın varlığıysa karşımıza farklı anlatıların varlığı çıkar. Bu anlatılar üzerinden kurumlar, ideolojiler, yaşam tarzları, dinsel anlayışları inşa edilmiş ve insanlık bu şekilde hep bölme işlemine tabi kılınmıştır. Öyleyse ortada bu hikâyelerin yarattığı bir bölünmüşlük dolayısıyla bir bölme işlemi vardır. Bu bağlamda politika öncelikli olarak bir bölme işlemidir. (Özmkas, 2018: 17) Politikanın bir bölme işlemi oluşu onun bir toplama işlemi olmadığı anlamına gelmemektedir. Çokluğu sağlamak bir diğer problemi yaratmaktadır. O da onların nasıl yönetileceğidir. Burada bu çokluğu bölmek, sonra onları birleştirmek ve sonra bir “Bir” olanın altında toplamak, politikayı ve yönetimi doğuran temel olgudur. Aslına bakılırsa, bu bölme işlemi doğrudan doğruya bir başlangıcı çağırır; Demos’un (bir diğer ifadeyle halkın) ilkel çokluk olarak kalabalıktan (okhlos’tan) ayrıldığı ve politikayı düşünmeyi imkânlı kılan bir başlangıcı. Buna göre kalabalık yani bir toplanış hareketi politikayı doğuran şey değildir. Bu kalabalığın bölünmesi gerekmekte ve bu bölme işlemi sürekli olarak “Bir” olana tabi kılınmak durumundadır. Politikanın başladığı noktada budur. Bir bölme işlemi vardır ancak bir yandan “Bir” altında toplanmak da gereklidir. Üstelik “Bir” hep var olurken bölme işlemi de hep tekrarlanacak, bölünerek toplanacak ve bu yaratıcı bir sürece dönüşecektir. Bu yaratıcı süreç tam olarak “yönetmek” denilen şeyin ta kendisidir. Politik tarihe bakıldığında çoklukların idaresi sorunu genellikle birin belirlenmesi aracılığıyla aşılmıştır.

Burada toplama devreye girmekte ve topluluk “toprak”, “iyi yaşam”, “korku” “akrabalık”, “toplumsal bağ”, “bireysel refah” gibi kavramlar etrafında toplanmaktadır. Polis bu şekilde icat edilmektedir. Bu yaratıcı sürecin temel amacı ortak iyiye ulaşmaktır ve bu siyaset bilimci Jacques Rancière’nin bir yaşama sanatı olarak gördüğü politikanın bir sanata dönüşmesini ifade eder. (Özmkas, 2018: 20-21) Ancak toplama ne kadar önemli olursa olsun bölünmeyen bir topluluk için, politika başlanmamış demektir. Bu yüzden bölme işlemini öncelememiş her toplama işlemi bir tabiiyet ilişkisi yaratacak bu da totaliteryanizmi doğuracaktır. Oysaki hikâyeye anlatan bir hayvan olarak insan sadece hükümranlığın değil aynı zamanda ona karşı çıkışın, itiraz edişin, direnişin de tarihini daha doğrusu hikâyelerini anlatmıştır.

Bu Foucault'nun her iktidarın bir direniş yarattığı tezini daha gerçekçi bir bağlama oturtur. Çünkü birin bölünmesi zorunluluğu vardır. Bir bölünerek toplanacaktır ve bu tüm direnme yani belki de bölme işlemleri Polis ve Politika başta olmak üzere koskoca bir tarihi var edecektir. Rancière toplama ve bölme işlemleri arasındaki karmaşıklığı şöyle ifade eder; “Bölmenin iki'si, kolektif kaynaşmanın Bir'inin değil, herhangi bir bir'in herhangi bir başka bir'e eşitliğinin Bir'e geçtiği yoldur.” (Aktaran Özmakas, 2018: 21) Bir var olmak için toplama kadar bölmeye de başvurmak zorundadır. Tüm bu bölme ve toplama arasında giden süreç politikayı doğurmaktadır. Demokrasi ve Totalitarizm modern anlamlarıyla bu sarkacın arasında salınmaktadır. Bir olan çok fazla bölünmemeli ama aynı zamanda çok fazla da toplanmamalıdır. Bir olarak devlet bu yüzden Platon'da hem bölünmüş hem de toplanmıştır. Platon için devlet bir organizmadır. Platon için devlet bir beden gibi çalışmak zorundadır. (Platon, 2000: 646) Bu yüzden bir bölme işlemi gerçekleşmelidir ancak bu “Bir” olanın kendisine hizmet etmelidir; devletin kendisine. Bu anlayış İbn-i Haldun'da da görülmektedir. İbn-i Haldun şöyle yazmaktadır;

“Devlet ve hükümetler insanların yeryüzünde bir araya toplanarak cemiyetler halinde yaşamalarının ve hilkatin bir şekil ve suretidir.” (Yumuk, 1978: 251)

İbn-i Haldun'un burada aslında söylemek istediği şey devletin bir şekilde organizmaya benzediği ve her organizma gibi çürüyeceği ve bir gün yok olacağıdır. Bu iki görüşte de halk bir yüzeyi ifade eder ve ondan sağlıklı, uyumlu ve ahenkli olması istenir. Devlet Bir olanı ifade eder ve Halk ise onun Bir oluşuna hizmet etmek zorundadır.

Aslında biyopolitikanın ilk anlatısı olan bu organikçi görüş yüzyıllardan beri devam etmekte ve modern devletin, toplumun, politikanın kılcal damarlarında yaşamayı bir şekilde sürdürmektedir. Biyopolitika ile bu yüzyıllar boyunca devam eden organikçi görüş arasındaki bağlantıyı ilk defa açığa vuran ve onu görünür kılan Rudolf Kjellen, devleti canlı bir organizma olarak algılamak şu ifadeleri kullanır;

“En az bireyler kadar gerçek olan, ancak gelişme süreçleri boyunca orantısızca büyüyen ve oldukça güçlü hale gelen birey ötesi varlıklar.” (Aktaran Lemke, 2013: 26)

Burada Kjellen, devlet üzerine yapılan tartışmalarda onun kurgusal olduğunu iddia eden anlayışa karşı çıkarak devletin en az insan kadar gerçek olduğunu söylemektedir. Kjellen’e göre devlet bir hayat biçimidir ve bu hayat biçimi olan devlet toplumsal mücadelelerle ve sınıflar ile karakterize edilir. Bedendeki her organın birlikte uyumlu çalışması gibi bu toplumsal sınıflarda uyumlu çalışmak durumundadır ve eğer uyumsuz çalışanlar olursa diskalifiye edilecek daha doğrusu “varoluş ile büyümeye karşı hayatta kalma mücadelesinin amansızlığı” gözler önüne serilecektir. (Lemke, 2013: 26-27) Bu güçlü olanın veya uyum sağlayanın hayatta kalma özelliği organik görüşün temelini oluşturacak ve sonra politik bir akla dönüşecektir.

Organik görüş, devleti, birliği ve tutarlığı bireylerinin özgür iradelerinin bir sonucu olan yasal bir yapı olarak görmemekte; onu bireylerden önce gelen ve bunların etkinlikleri için kurumsal bir zemin sunan hayatın özgün bir yapısı olarak görmektedir. (Lemke, 2013: 28-29) Bu yüzden devlet bazen bir var ediciye dönüşmekte bazen ise bir yok edici olmaktadır. Çünkü devlet bireyi öcelemekte, onun varoluşsal bir uzantısına dönüşmektedir. Bu noktada devlet her ne yaparsa yapsın halkı için yapacak ve “Refah”, “adalet”, “özgürlük” gibi kavramlar ortak iyilik için yeniden tanımlanacaktır. Thomas Lemke’nin de belirttiği üzere organikçi görüş doğrultusunda politika kendisine yalnızca biyolojik yasalara göre verecek ve onları meşru kabul edip gerçekliğe uygun bir ilke sayacaktır. Burada görülebileceği üzere yasa kaybolacak, toplumsal sözleşme bir kenara atılacak ve yerine biyolojik yasalar konulacaktır. Lemke’ye göre bunun en güzel örneği Nasyonal Sosyalizmin uygulamalarıdır. Ona göre, Nasyonal Sosyalizm, biyopolitikanın en yoğun ırkçı uygulamalarını biyolojik yasalar ile rasyonalize etmeye çalışacak ve tüm parti programını Biyoloji temelinde şekillendirecektir. Thomas Lemke bu biyopolitik uygulamaların kesin bir homojenliğinin olmadığını söylemekte ve iki temel noktanın bu uygulamalarda önem arz ettiğini vurgulamaktadır. Birincisi ırksal hijyen ve

kalıtsal biyoloji içerisindeki biyopolitik programın temeli; ikincisi ise bu düşüncelerin jeopolitik düşüncelerle birleşmesidir.

Reich Sağlık Dairesi Başkanı Hans Reiter'in 1934 yılında yaptığı konuşma biyopolitikanın resmi politika olarak ilan edilmesinden başka bir şey değildi. Bu konuşmada Reiter her toplumun geçmişinin, bugününün ve geleceğinin kalıtsal biyolojik olgular tarafından belirlendiğini iddia ediyordu. Böylece sosyoloji, politika, bilim tek bir noktada birleştirilmiş oluyordu; biyopolitika. Bu kalıtsal biyoloji temelinde yükselen politikanın amacı, nüfusun nicelik bakımından artması ve Alman halkının genetik materyalinin nitelik açısından gelişmesi vasıtasıyla Alman halkının yaşamındaki verimin (Lebenstüchtigkeit) artırılmasından ibaretti. (Lemke, 2013: 29-30) Tüm bu süreç aslında halkın ve devletin bir bütün olarak görülmesinden kaynaklanıyordu. Bir toplama işlemi vardı ancak bir bölme işlemi yoktu. Yaygın bir şekilde kullanılan bir terim olarak Halkın bedeni (Volkskörper) Nasyonal Sosyalist biyopolitikayı açığa vurmakta ve halk için bir beden inşa edilmekte bu da genetik çalışmaları yoluyla sağlanmaktadır. Bu noktada politika biyolojikleşmekte, devlet bir doktora doktorlar da bir politikacıya dönüşmektedir. Lemke'nin Nasyonal Sosyalist biyopolitikanın ikinci genel niteliği olarak saydığı biyopolitik düşüncenin jeopolitik olanla birleşmesi ise aslında Nasyonal Sosyalist devletin kendisini sağlıklı bir beden olarak tahayyül edip diğer devletleri ise sağlıklı, genetiği bozuk, aşağılık bedenler olarak tahayyül etmesinden başka bir şey değildir. Lemke'ye göre "Lebensraum" kavramı ırksal bir program olmakla beraber Nazi Almanyası'nın emperyalist genişlemesinin ideolojik temellerinden biridir. (Lemke, 2013: 29) Aslında bu "Nazizm, biyopolitikayı politika haline getiren ve bunu en açık bir şekilde yapan doktrindir" anlamına gelmektedir.

Mark G. E. Kelly Uluslararası Biyopolitikanın nasıl işlediği sorgularken Emperyalizme geniş bir yer ayırır ve onu tamamen biyopolitik bir aygıt olarak görür. Kelly aynı zamanda bu eserinde Foucault'un Nazizm'i Biyopolitikanın en üst perdeden uygulandığı olarak görmesine atıf yaparak "Nazizm yalnızca biyopolitikanın uç tezahürlerinden biri değildir; aynı zamanda her şeye karşın tepeden tırnağa biyopolitiktir." demektedir. (Kelly, 2016: 64) Bu devletin yani "Bir" olanın tüm yönleriyle sağlıklı olması anlamına gelir. Çünkü devlet artık bir bedendir ve her

bedende olduğu gibi onun büyümeye, gelişmeye, hayatta kalmaya ihtiyacı vardır. Nazi Almanyasının “Blut und Boden” yani kan ve toprağa ihtiyacı vardır. Çünkü ancak bu ikisi sayesinde hayatta kalabilecek, “sağlıksız” olanı ortadan kaldıracabilecek, kan ve toprağı âri hale getirebilecektir.

Organikçi görüş günümüzde kendisini birçok farklı adla gizlemekte ve hala varlığını sürdürmektedir. Lemke’nin tabiriyle Biyopolitikacılar hala var olmaya devam etmekte ve biyolojik etmenlere ve kökenlere atıf yapmaya devam etmektedirler. (Lemke, 2013: 37-38) Biyopolitikacılar, evrim düşüncesini merkez alarak rekabet ve işbirliği, nepotizm, tahakküm ilişkileri, endişe ve öfke gibi kavramları açıklamaya kalkmaktadır. Bu sonuç olarak toplumsal hiyerarşiyi bir fenomen değil de evrimin kaçınılmaz bir sonucu olarak görmeye yol açmakta ve daha üst bir noktada hükümetler için “yeni bir insan ve toplum yaratma” projesine dönüşmektedir. Lemke böyle bir projenin Sovyetler birliğinde var olduğunu hatırlatmaktadır. (Lemke, 2013: 31) Bu biyopolitika anlatısı her ne kadar beden, devlet, organizma gibi kavramlara odaklansa da bu anlatının karşısına Foucault farklı bir biyopolitika anlatısı ile çıkar. Bu biyopolitika anlatısı nüfus, “güvenlik”, “yönetimsellik” “norm” “disiplin” “denetim” gibi kavramlara odaklanmakta ve biyopolitikayı görünür bir noktadan daha görünmeyen ama daha fazla hissedilen bir noktaya taşımıştır. Artık biyopolitika hayatın, toplumsallığın ta kendisidir.

1.3. Foucault’da Biyopolitika Anlatısı

Fransız filozof Foucault’un biyopolitika anlatısının tarihsel bir reddediş olduğu bir gerçektir. Foucault biyopolitika anlatısı ile bir tarihi reddetmiş yerine yenisini koymayı pek de düşünmemiştir. Bu bakımdan Foucault’a bir sınır çizmek çokça zordur. Ancak bu sınırın çizilmesi sosyal bilimlerde bir zorunluluk arz etmektedir. Şimdinin tarihini yapabilmek için bu zorunludur. Foucault için biyopolitika kavramının ilk geçtiği yer 1974’de ki Rio de Janerio Devlet Üniversitesi’nde ki “Toplumsal Tıbbın Doğuşu” başlıklı konuşmasıdır. Foucault, bu bağlamda kavramı 18. Yüzyıldaki tıp pratiklerinin bireyselleştirici bir boyutunun olmasına rağmen,

sanıldığıının aksine toplumsal boyutunun ağır bastığını göstermeye çalışmıştır. Kavram toplumsal tıbbın büyük oranda dönüşümünü açıklamak üzere kullanılmıştır. Düşünüre göre doktor ve biyolog artık birey ve onun nesebinden gelen düzeyinden işgöremezler. Aksine artık yaşam ve ölüm üzerinde çalışmaya başlamışlardır. (Özmkas, 2018: 118-9) Burada tıp bir iktidar mekanizmasına dönüşmüştür ve biyopolitika bunun bir parçasıdır.

Bu tam olarak tıp bir toplum bilimidir, politikaysa yalnızca tıbbın geniş çaplı bir biçimidir diyen Alman Hekim Rudolf Virchow'un ifadesinde bulur kendisini. Çünkü Foucault'nun birçok çalışmasında görülebileceği gibi tarih, 19. yüzyılda yaşanmış özel bir olay ile yani anatomi-klinik tıbbın doğuşu ile başlamaktadır. (Tekelioğlu, 1999: 64) Çünkü burada tarihsel bir kırılma yaşanır ve Foucault'nun da belirttiği gibi tıp bir politikaya, doktorlar ise birer bürokrata dönüşmeye başlar. Örneğin Pariste'ki Genel Hastane bütünüyle tıbbi bir düşünceden esinlenerek kurulmamıştır ve uygulanan terapi temel de tıbbi değil toplumsaldır. Bu hastaneler aslında yoksul hastalar için kurulmuştur. (Tekelioğlu, 1999: 40-41) Bu bakımdan hastaneler, Foucault'nun tabiriyle büyük kapatılmanın birer parçası haline gelmişlerdir ve artık kişinin bedeninden çıkıp toplumsal bir olguya dönüşmüşlerdir. Bu bir süre sonra kamu hijyeni problemini yaratmıştı ve hatta bazı zenginler tedavilerini eve taşımaya başlamıştı. (Tekelioğlu, 1999: 65) Burada kapitalizmin izleri görülebilecek ve tıbbın yavaş bir şekilde "liberalizm" ve "kapitalizm" ile olan bağı hem tarihsel hem de hukuksal olarak güçlendirilecekti. Foucault özellikle Fransız devriminden sonra tıba ve tıbbi olana yeni bir çizgi çizilmek istediğini belirtir. Öncelikle tıp pratiğinin yasal sınırları düzenlenecek ve tıpla ilgilenenlerin eğitimi standart bir hale getirilecekti. Foucault'nun, dönemin doktorlarından Cabanis'in yazdığı rapor için "Liberal ve sözleşmeye dayalı bir ideoloji tıp mesleğinin hatlarını çizmeye çalışmıştır" demesi boşuna değildir. Çünkü tıp bu dönemde korunan bir meslek haline gelmiştir. (Tekelioğlu, 1999: 70-71) Onun kalkanı da tabi ki liberalizm daha doğru bir ifadeyle kapitalizm olacaktır. Foucault'nun biyopolitikanın başlangıcını "Biyopolitikanın Doğuşu" adlı eserinde biyopolitikayı merkantilizmden sonraki burjuva sürecine işaretlemesi boşuna değildir. 1974'te ki konuşmasında Foucault biyopolitika kavramını kullanırken şu ifadeleri kullanır;

“Toplumun bireyler üzerindeki denetimi, yalnızca bilinç ya da ideoloji vasıtasıyla değil, aynı zamanda beden içerisinde ve bedenle birlikte gerçekleşir. Kapitalist toplum için her şeyden daha çok önemli olan biyopolitikaydı, biyolojik olandı, bedensel olandı, maddi olandı. Beden, biyopolitik bir gerçekliktir. Tıp ise biyopolitik bir strateji” (Foucault, 2000: 137)

Thomas Lemke’de aynı şekilde Foucault’nun liberalizmi bir ekonomik kuram ya da politik bir ideoloji olarak değil; insanların yönetilmesine dair özel bir sanat olarak gördüğünü yazmaktadır. (Lemke, 2013: 54) Bu bakımdan biyopolitika bir yönetim sanatına dönüşmektedir. (Foucault 2015: 8) Burada bir tarihsel kırılma başlar. Foucault’nun 17. ve 18. Yüzyıl iktidarın genel bir formülü haline getirdiği disiplinci iktidar, burjuvanın yükselişi, liberalizmin tıbbi pratiklerde kendini gösterişi, artık toplumun, politikanın hatta tıp biliminin ikiye bölünüşü ile sarsılmaya başlamıştır. Buna ulus devletlerin daha doğrusu modern devletin kendini gösterişi de dâhil edilmek zorundadır. Çünkü Foucault Monarkın ve kralın eski öldürtme ya da yaşamasına izin verme hakkının yerini yaşatma ya da ölüme terk etme gücünün aldığını söylemektedir. (Foucault, 2007: 102) Foucault, disipliner iktidarı tanımlarken ve onun yaşam üzerindeki iktidarından bahsederken şu ifadeleri kullanır;

“Somutta, yaşam üzerindeki bu iktidar, 17. Yüzyıldan itibaren belli başlı iki biçimde gelişti; bu biçimler birer karşı sav değildirler; daha çok bir ara bağıntı kümesinin birbirine bağlandığı iki kutbu oluştururlar. Kutuplardan biri ve anlaşıldığına göre ilk oluşanı, bir makine olarak bedeni merkeze almıştır: Bu bedenin terbiyesi, yeteneklerin arttırılması, güçlerinin ortaya çıkartılması, yararlılığı ile itaatkârlığının koşut gelişmesi, etkili ve ekonomik denetim sistemleriyle bütünleşmesi, bütün bunlar insan disiplinlerini şekillendiren iktidar yöntemleriyle sağlanmıştır: insan bedeninin anatomo-politikası.” (Foucault, 2007: 102)

Ancak özellikle 18. Yüzyılın yarısından sonra bireylerin, bireysel olarak bedenlerine değil kolektif bedenine yönelen bir iktidar baş göstermiştir. Bu iktidar aslında biyolojik beden değildi daha sistematik bir stratejiye, teknikler toplamına ve dağılımına dayanıyordu. Bu “toplumsal bedenin” ta kendisiydi ve artık anatomo-politika yerini nüfus üzerinde işleyen düzenleyici biçimlere bırakıyordu. (Lemke,

2013: 57) Bu disiplinci iktidardan biyoiktidara⁵ (daha doğrusu biyopolitikaya) geçiş anlamına geliyordu. Anlaşılacağı üzere artık sadece tıp değil beden de toplumsallaşıyordu ve adına “nüfus” deniyordu.

1.3.1. Toplumsal Bir Beden Olarak Nüfus

Nüfus, disiplinci iktidardan biyopolitikaya geçişi ifade eder. Öyle ki artık ortada bir halk yoktur. O sadece kralın bir parçası veya uzvu değildir. O artık kraldan ayrı bir parçadır ve artık o da kralın bedeni gibi bedendir. Yaşatmak veya ölüme bırakmak burada etken faktörlerdir. Artık rahat bir şekilde ortadan kaldırabileceğiniz veya disiplin altına alabileceğiniz bedenler yoktur. Foucault, disiplinci iktidarı sorgulamaya girişirken onun “Tasarruf “eksenli olduğunu söyler. Egemen olan, belirli bir tasarrufa sahip olduğundan dolayı rahat bir şekilde bedenleri ortadan kaldırabilmekte ve onu disiplin altına alabilmektedir. Foucault tasarruf üzerine şunları söyler;

“Tasarruf, artık bu iktidarın en önemli biçimi olmaktan çıkıp boyun eğdirdiği güçleri kışkırtma, güçlendirme, denetleme, gözetleme, en iyi hale getirme ve düzenleme şeklinde çalışan işlevlere sahip olan parçalar içinde yalnızca bir parça haline gelme eğilimindedir. Güçleri sekteye uğratmak, onları ortaya koymak, onları ortaya koymak ya da yok etmek yerine onları üretmenin, büyütmenin ve düzene sokmanın peşine düşen bir iktidar.” (Foucault, 2007: 100)

Burada Foucault’nun inşa ettiği anlayışı Marksist açıdan yorumlamak imkânsızdır. Çünkü o eğer ortada bir sınıf varsa bu sınıfların her zaman çatışmadığını söylemektedir. Özellikle 17. Yüzyıldan itibaren biyopolitik olan devreye girmekte ve o her zaman zayıflatmamakta bazen güçlü hale getirmekte, yeni bir yaşam vaat etmekte ve düzeni bu şekilde sağlamaktadır. Foucault açısından bakıldığında modern devlet ve tarih büyük bir oyuna dönüşür. “Oyun” olgusu bu yüzden Foucault’nun felsefesinde büyük önem taşır. 1978 yılında Foucault Tokyo üniversitesinde delilik, toplum ve dışlama temaları üzerine verdiği derste delilik ve toplum arasındaki ilişkiyi “Bir dışlama sistemi ve bir unutmaya oyunu olarak” nitelemektedir. Utku

⁵ Foucault biyopolitika ile biyoiktidar arasında açık bir ayrım görmemektedir. Bu yüzden biyoiktidarı biyopolitika ile eş anlamlı olmasa da yakın anlamlı kullanmak yanlış olmayacaktır.

Özmkas, oyun kavramının Foucault'nun sözcük dağarcığına 1982 yılındaki bir yazısıyla girdiğini söyler. (Özmkas, 2018: 130) Aslında Foucault'nun çalışmalarında görülen bu oyunun gerçekten işe yarar olmasıdır. Ortada “işe yarar bir oyun” vardır. Özne ve iktidar burada iki ayrı oyuncuya dönüşür ve bu iki oyuncu kendilerine tarih tarafından verilen oyunu oynamaya devam ederler. Tarihten anlaşılacağı üzere bilinçte ve bilinçaltında süren iki oyun vardır ve bu oyun son derece işe yarar. Wittgenstein, oyun üzerine konuşurken şöyle der;

“Oyun kavramı nasıl sınırlandırılır? Ne oyun sayılırken, ne oyun sayılmaz? Sınırların nerede olduğunu söyleyebilir misiniz? Hayır. Bir sınır çizebilirsiniz, çünkü şimdiye değin hiç çizilmemiştir. Oyun her yerde kurallarla sınırlandırılmaz” (Wittgenstein, 2009: 37)

Bu aslında hukuk dışı ve ama aynı zamanda hukuk içi bir alanı imgeler. Yani oyun tam olarak, Utku Özmkas'ın da belirttiği gibi bir ara yüzeydir. Oyuna sınır çizen hukuktur ve Foucault'nun 1978-79 derslerine hukuku çözümleyerek girişi boşuna değildir. Ancak bununla beraber oyun, hukuku sınırsızlaştıran ve belirsizleştiren şeyin ta kendisidir. Özne ve iktidar, bu oyunun iki ayrı oyuncusu olarak tarih boyunca var olmaya devam ederler. Foucault bu süreci şöyle anlatır;

“Öznel bir uzlaşmazlıktan söz etmektense, bir çekişmeden söz etmek, aynı zamanda hem karşılıklı teşvik etmeyi hem de mücadele etmeyi içeren bir ilişkiden söz etmek; birbirine karşı her iki tarafı da felce uğratan yüz yüze bir kışkırmadan ziyade sürekli bir kışkırtmadan söz etmek daha yerinde olur.” (Foucault 2011, 76)

Burada bir soruyla karşılaşılır; Özne kimdir? Özne, biyopolitika bağlamında asla sadece hukuksal haklara sahip bir tekliği ifade etmez. Daha doğrusu özne, sadece bir teklik değildir. O aynı zamanda bir çokluktur. Bu çokluk, nüfusun ta kendisidir. Utku Özmkas'ın da eserinde belirttiği üzere nüfus biyopolitikayla beraber bir politik özne haline gelmiştir. Artık beden kadar, nüfus da şekillendirilecektir. (Özmkas, 2018: 147) Bununla beraber nüfus sadece “politik bir özne” değildir o sosyal, ekonomik, tarihsel bir öznedir ve onun “politik” olması onun “sosyal, ekonomik, tarihsel” olması öncelinde gerçekleşir. Öyle ki Foucault'nun da Nüfusu bir “çokluk” olarak ele alması hiç de yadırganması gereken bir olgu değildir. Foucault şöyle der;

“Nüfustan kastım, içlerinde var oldukları maddiyata ancak özsel olarak, temel olarak, biyolojik olarak bağlı oldukları ölçüde var olabilen bireyler çokluğudur (Foucault, 2013: 63)

Nüfusun biyolojik olarak var olması demek onun esasen canlı olması daha doğru bir ifadeyle “Canlı Varlıklar” olarak var olması anlamına gelmektedir. Foucault bir başka yazısında nüfus üzerine konuşurken onun bir “Canlı Varlıklar Yönetimi” olduğunu şu sözlerle dile getirir;

“Peki, nüfus ne demektir? Bu sadece kalabalık bir grup insan değildir; biyolojik süreçlerin ve yasaların nüfus ettiği, emrettiği, yönettiği canlı varlıklar demektir. Bir nüfusun doğum oranı, ölüm oranı vardır. Bir nüfusun yaş eğrisi, yaş piramidi, hastalanma hali, sağlık durumu vardır. Bir nüfus yok olabilir veya tersine gelişebilir.” (Foucault, 2011: 152)

İlginç olarak Thomas Lemke eserinde Michel Foucault’nun biyopolitika görüşünü açıklamaya başlarken “Canlı Varlıkların Yönetimi” başlığını atar. Çünkü yönetim ancak canlı olan ile varlık bulur ve bu yönetimin değişmez ve değiştirilemez doğasında vardır. Biyopolitika, böylelikle bir ip üzerinde yükselir. Bu ip, aslında yaşam ve ölüm arasındaki sınır ve Foucault için biyopolitik olan yaşam noktasına daha yakındır.

Foucault için nüfus 18. Yüzyılda ortaya çıkan bir olgudur. Aslında Foucault için Nüfus olgusu toplumun tıbbileştirilmesinden daha çok ulusal kuvvetin değerlemesi ile polis ve politik ekonomi ile ilgili bir olguydu. Foucault daima nüfus olgusunu toplumsal beden ile ilgili bir kavram olarak kullanmıştır. (Poovey, 1995: 7-8) Aslında Foucault için 18. Yüzyılda nüfus, salgın hastalık, savaş ya da azlık gibi insanların şaşırtıcı bir hız ve yoğunlukla öldükleri bu büyük dramatik anlardan sonra, ıssızlaşmış bir toprağın yeniden iskân edilmesi hareketiydi. (Aktaran Özmakas, 2018: 149-150) Aynı şekilde Mark Kelly’de Foucault’nun nüfus anlayışını ortaya koyarken şu ifadeleri kullanır;

“Nüfus ancak 18. Yüzyılda görülür; bundan önce nüfus yalnızca belirli bir alanda olan insanlara gönderme yapıyordu, politik bir karaktere değil” (Kelly, 2010: 4)

Bu aslında tam olarak 18. Yüzyıla kadar nüfus denen olgunun var olmadığı anlamına gelir. Nüfus yaratılmıştır anlaşılacağı üzere. (Legg, 2005) Nüfus bir toplumsal beden olarak yaratılmıştır ancak bu tam olarak tıpsallaştırma yoluyla değil daha çok politik ekonomi yoluyla var olmuştur. Belki de biyopolitikayı ele almaya başlarken Foucault'nun politik ekonomi üzerinde durması tam da bu yüzdendir. Tabii ki istatistikte nüfusa dair bir bilgi olarak ön plana çıkar bu süreçte. Özellikle modern devlet, nüfusa dair tüm biyopolitik gücünü, istatistikten alır. Foucault istatistik üzerine konuşurken “İstatistik, devletin devlet hakkındaki bilmesidir” demektedir. (Foucault, 2013: 274) Öyleyse, İstatistik basit bir sayma biçimi değildir. Aksine o bir bilme biçimi ve dahası bir görme biçimidir. (Özmkas, 2018: 152) O hasta olanı, suçlu olanı ve tüm bu “Anormal” olanları saptayacak ve normallerden ayıracaktır. Biyopolitika, nüfus üzerinde işlerken bu bilgileri kullanır. İstatistik bir önyargı yaratır ve bu önyargı ölüm ve yaşam arasındaki dengelerde büyük roller oynar. “Kim Yaşayacaktır” ve “Kim Ölecektir” ya da “Kim Ölmelidir” ya da “Kim Yaşamalıdır” ve ardından tek bir soru sorulacaktır; Neden? İşte istatistik, burada biyopolitik olana yön verir ve ona bir “maske” takar. Bu maske, iktidar olmanın ilk kuralıdır ve iktidar hep bu maskeyle dolaşır. Özne ile iktidarın arasında böyle bir eşitsizlik vardır. Ama artık iktidar içinde iki ayrı özne vardır. Foucault bu iki ayrı özne için “Bunlar iki ayrı sav değildirler” der. (Foucault, 2003: 242-243)

Ancak bu iki özne için kendi aralarında “mücadele” etmeyecekleri anlamına da hiçbir şekilde gelemmez. Çünkü Foucault eserlerinde “anormal” ilan edilenin hep bir dışlama sistemine dâhil olduğundan bahseder. Öyleyse İstatistik Toplumsal bedeni parçalayacaktır ve onu normal ve anormal olarak ikiye ayıracaktır. Bu tıp tarihiyle eşgüdümlü bir şekilde ilerler. Çünkü tıp da bu süreçte bedeni parçalamaya başlamıştır. İktidar burada iki şey yapacaktır; düzeltme ve normalleştirme. (Tekelioğlu, 1999: 70) “Güvenlik” burada devreye girer. Çünkü Normaller Anormallerden, suçsuzlar, suçlulardan, hastalar ise hasta olmayanlardan korunmak zorundadır. Bu ise güvenlik olgusunu devreye sokar. Foucault'nun 1978- 79 derslerinde güvenlikten bir mekanizma, teknoloji olarak etmesinin sebebi budur. (Foucault, 2015: 56) Nüfus sadece bir politik ekonomiye değil var olmak için

güvenliğe de ihtiyaç duymaktadır. Sonuç olarak nüfus yaratılmıştır ve o yaşayan bir “organizma” olarak güvenliğe ihtiyaç duymaktadır.

1.3.2. Bir Teknoloji Olarak Güvenlik

Nüfusun statik ve verili bir olgu olarak bulunmayışı, onun kontrolü problemini beraberinde getirir. Nüfus, kontrol edilmesi gereken bir aygıttır. Çünkü onun belirsiz doğası vardır ve belirsiz olan doğa sürekli değişmekte, onun sınırlarını çizmek daha da güçleşmektedir. Nüfus, Foucault’nun da belirttiği gibi ilk önce inşa edilmek zorundadır. Hiçbir nüfus, biyopolitik olarak icat edilmeden var olamaz. (Kelly, 2016: 24) Bu yüzden inşa edilen ve daha doğrusu icat edilen bu olgu kontrol edilmekle beraber aynı zamanda korunması gereken bir olgudur. O halde nüfus, hükümrânın gücünden ziyade yönetimin aracı ve amacı olarak belirmektedir. O hem ihtiyaç ve özlemlerin öznesi ama aynı zamanda da yönetimin ellerindeki bir nesnedir. (Foucault, 2013: 95) Nüfus bir amaca dönüştüğünde onun korunması gerekir ve tam olarak “güvenlik” yoluyla olacaktır. Üstelik sadece dışarıya karşı değil içeriye karşı da korunacaktır. Bir savaş olacaktır ancak bu savaş bir barışa doğru ilerlemek zorundadır. “Barış” ve “düzen” kelimeleri Thomas Hobbes’tan beri politikanın parçası olan iki kelimedir. Bu iki kelime bir şekilde korunmak zorundadır ve buna günümüzde üçüncü bir kelime eklenir; İstikrar. Öyle ki barış ve düzen sağlandığında her şey daha iyi olacak, tüm nüfus kötülüklerden arındırılmış olacaktır. Foucault, güvenliğin üç biçim altında incelemektedir.

İlk biçim bir yasa koymak ve bunu çiğneyenleri cezalandırmaktır. Bu noktada Foucault’nun vurguladığı şey yasanın da güvenliğin bir parçası olduğudur. Hukuk, biyopolitik bir araçtır ve doğrudan nüfus üzerinde işleyen daha doğrusu iktidar ilişkilerini biçimlendiren bir olgudur. İkincisi disiplinci mekanizmadır ve üçüncüsü ise güvenlik düzenekleridir. (Özmas, 2018: 138) Foucault özellikle son dönem derslerinde “Güvenlik” olgusuyla ilgilenmiştir. Foucault güvenliğe dair yazdıkları hayli ilginçtir;

“Devletin halka anlaşma olarak önerdiği řey: “Güvence altında olacaksınız.” Belirsizlik, kaza, zarar, risk olabilecek her řeye karşı güvence. Hasta mısınız? Sosyal Güvenlięiniz var! İşiniz mi yok? İşsizlik ödeneğiniz var! Su baskını mı var? Bir dayanışma fonu kurulur! Suća eğilimliler mi var? Size onların ıslah edileceği ve sağlam bir polisiye gözetim güvencesi verilir. (Foucault, 2005: 167)

Foucault, bu metinde güvenliğin bir “kurtuluş” noktası olarak ele alınışını gözler önüne sermek ister. Güvenliksiz olmayacaktır. Çünkü oyun bu şekilde başlatılmıştır. Nüfus yaratılacak, tehditler, riskler, acılar var olacak ve güvenliğ mekanizmaları bunun üzerine kurulacaktır. Bununla birlikte, Foucault için güvenliğ sorunu bir sınır sorunu değildir artık. Güvenliğ, artık her türden sapmayı “terbiye etmeyi” ve “etkisizleştirmeyi” sağlayan bir dizi stratejik mücadelenin adıdır. (Özmkas, 2018: 138-9) Foucault “Büyük Kapatılma” nın bir yerinde şöyle der; “Toplumumuzda makineler vardır; insanları elekten geçirirler, akıl hastalarını ayıklarlar, toplarlar ve kapatırlar: Onları normal hale getirecekleri kabul edilir.” (Foucault, 2000: 116)

Güvenliğ böylelikle müdahale eden, belirli bir stratejiyle hareket eden bir makineye dönüşür. O elekten geçirir, müdahale eder ve bu yüzden sürekli dolaşım halindedir. Foucault disiplin ile güvenliğ arasındaki ayrımı da netleştirir. Disiplin merkezi bir yaklaşımla çalışmakta, her şeyi kurala bağlamakta, hiçbir şeyin kendisinden kaçmasına izin vermemektedir. Oysaki güvenliğ katı bir şekilde işlememektedir ve sadece bir bedene değil nüfusa odaklanmakta ve bir ihtimaller alanını daima iktidar için boş bırakmaktadır. (Özmkas, 2018: 142) Başka türlü söylemek gerekirse yasa yasaklar, disiplin buyurur ve güvenliğ ise yasaklamaksızın ve buyurmaksızın ancak yine de yasa ve buyukların araçlarını kullanarak gerçekliği etkilemektedir. (Foucault, 2013: 46) Bu yüzden güvenliğ mekanizmaları yasaklamaktan çok normalleştirme ile ilgilidir ve disiplin olgusunda olduğu gibi hiyerarşık bir noktaya temas etmemektedir. (Özmkas, 2018: 143-144) Anlaşıldığı üzere çoğunlukla disiplinci anlayış, Foucault’nun ifadesiyle “İtaatkar bedenler” yaratmak istemektedir. Oysaki Güvenliğ olgusu direnişle var olmak zorundadır. Güvenliğ, risk ve tehdit ile var olmakta ve bu da onu toplumlar için hayati bir parçaya”dönüşmektedir. Güvenliğ, burada sosyal hayatın, üretim ilişkilerinin, özne ve iktidar arasındaki zorunlu gerilimin doğal bir parçası haline gelmektedir.

Bu noktada Disiplinci teknoloji ile güvenlik teknolojisi yalnızca araçları, amaçları ve tarihsel açıdan ortaya çıkışları bakımından değil, aynı zamanda kurumsal açıdan kurumlandıkları yer bakımından da birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Disiplin ordu, hapishaneler, okullar ve hastaneler gibi kurumların içinde geliştirilirken, 18. Yüzyıldan bu yana nüfus artık güvenlik teknolojisinin hedefi, daha doğrusu yüzeyi haline gelmiştir. (Lemke, 2013: 58) Foucault’nun da vurguladığı gibi “Bir nüfustaki hayatın somut süreçlerinin tamamı, güvenlik teknolojisinin hedefidir.” (Foucault, 2003: 249) Bu yüzden bir güvenlik teknolojisi için ölüm ve doğum oranları, sağlık düzeyi, yaşam süresi, refahın üretimi ve dolaşımı gibi olgular bir hedef arz etmektedir ve önemli olan bu hedefe ulaşmaktır. (Lemke, 2013: 58) Bu hedefe ulaşma sürecinde anormal olan normalleştirilmeli, risk kabul edilebilir bir noktaya indirilmeli, tehditler azaltılmalı ve biyopolitik bir nitelik taşıyan hedefe ulaşılmalıdır. Devlet akli, Foucault’nun 1977-78 derslerinde merkezde bulunan bir kavram olarak tüm bu hedefe ulaşma sürecinin merkezinde bulunmaktadır. (Foucault, 2008: 9) Mark Neocleous’un da belirttiği gibi; “Güvenlik, kendisi adına olduğu sürece devlet tarafından yapılan her türlü eylemi meşru kılan bir kavramdır” (Aktaran Özmkas, 2018: 157) Devlet, bir akıl olarak orada durmakta ve güvenlik adına her eylemi meşrulaştırmaktadır. Foucault’nun “Büyük Kapatılma” eserinde yaptığı elekten geçiren, ayıklayan tehlikeli makineler metaforuna tekrardan dönmekte fayda vardır. Çünkü Güvenlik bir duvar yaratmakta ve bireylere deliller giremez, hastalar giremez, anormal olan giremez demek ve bireyselleştirme sürecini bu şekilde gerçekleştirmektedir. Makine sürekli olarak işlemekte gerçeği, normali, sağlıklıyı, akıllıyı belirlemekte ve böylece Mitchell Dean’in de belirttiği gibi Nüfusun düzenli öğelerini optimal hale getirmektedir. (Dean, 2013: 36) Bu ise kâr, verim gibi kavramları ön plana çıkarmakta ve liberalizm beraberinde kapitalizm kendisini Foucault’nun “yönetimsellik” adını verdiği bir olguyla beraber göstermeye başlamaktadır.

1.3.3 Yönetimsellik, Devlet ve Liberalizme Dair

Bir kavram olarak yönetimsellik Foucault’da ilk kez 1978 derslerinde ortaya çıkar. Bir kavram olarak yönetimselliğin ortaya çıkışı Lemke’nin söylediği gibi

“Nesne yerine pratikler, işlev yerine stratejiler ve kurum yerine teknolojiler” geçirmektedir. Pratikler, stratejiler ve teknolojiler ise belirli bir etkiye işaret eder. Nedense, Foucault’ya gelene kadar tüm iktidar teorisyenleri “etki” olgusunu göz ardı etmektedir. Oysa Foucault ortaya bir devlet teorisi koymaksızın devletin çoklu yönetimsellikler rejiminin hareketli bir etkisi olduğundan bahseder. Burada çoklu yönetimsellik aslında belirli etkiler ve etkileşimler doğuran, bunu sürekli kılan pratikler, stratejiler ve teknolojilerdir. Bir “iktidar arayıcısı” olarak Foucault “iktidar devletin kendisi” dememiştir veya devleti birçok teorisyenin yaptığı “iktidarın merkezi” haline getirmemiştir. Devlet, Foucault için düzenleyici bir fikir, neyin devlete ilişkin neyin kamusal olduğuna karar veren yönetsel tekniklerdir. Devlet, Foucault’da bir öze sahip değildir. (Özmkas, 2018: 134-7) Bu bakımdan kendi kendisini yaratan, yarattıkça değişen bazen ortadan kaybolan bazen ise ortaya çıkan bir devlet söz konusudur. Lemke, bu devletin özündeki değişimi, özsüzlüğü ya da daha doğru bir ifadeyle çekirdeksizliği ele alırken şu ifadeleri kullanır;

“Devlet, stratejilerin bir etkisidir; çünkü homojen, sabit aktöre indirgenemez. Aksine, devlet çatışan ve karşıt yönetsel pratiklerin boy göstermesi ve karmaşık bir sonucu olarak anlaşılmalıdır.” (Aktaran Özmkas, 2018: 137)

Devlet bu bakımdan, yönetimsellik olgusuyla beraber değerlendirilmek zorundadır. Özellikle Foucault’nun kavramı ilk kullanışı modern devletin kuruluşunu besleyen yönetim tekniklerini ifade etmektedir. (Foucault, 2013: 99) Bir diğer deyişle Foucault’nun incelemesinde devlet sorunu önemli gibi görünmektedir. Ancak özellikle 1979’dan sonra Foucault devlet sorunundan daha çok yönetimselliği bir “kendi kendini yönetme” olgusu olarak ele almaktadır. 1980’de ki bir derste Foucault şöyle der;

“Bu kavram (yönetimsellik) genel anlamda insanların tutumlarını yönlendirmeye yönelik tekniklerin ve usüllerin bütünü olarak anlaşılacaktır. Çocukların yönetimi, ruhların ve bilinçlerin yönetimi, bir evin, bir devletin ya da bir kendi kendinin yönetimi”⁶

⁶ “Du gouvernement des vivants”(1980) ders özeti, Dits et Ecrits, 4, s. 125

Bu açıdan Foucault için yönetimsellik, hareketli, değişken, alt edilmeye açık iktidar ilişkilerinin stratejik alanını oluşturur yani Foucault'nun ifadesiyle tekil bir genellik sunar. (Foucault, 2015: 293) Yönetimsellik, bu noktada bir akılsallıktır. (Foucault, 2015: 65) Foucault'nun devlet aklını, Biyopolitika'nın doğuşu derslerinde merkeze koymasının bir nedeni olmak zorundadır. Özellikle Foucault devlet aklını analiz ederken devletin yönetimsellik biçimlerinden birisi olduğunu söylemesi bu bakımdan önemlidir. (Foucault 2015: 6) Bu yüzden devlet ve yönetimsellik arasındaki ilişki sadece bir uzlaşma üzerine değil aynı zamanda bir çatışma üzerine de kuruludur. Lemke'nin "Devlet çatışan, karşıt yönetsel pratiklerim boy göstermesinin bir sonucudur" demesi boşuna değildir. (Özmkas, 2018: 137)

Foucault, yönetimsellik, biyopolitika soruşturmasına etkileyici bir kavram ile başlar; Liberalizm, Foucault'ya göre biyopolitikayı anlamak, devlet aklını değiştiren ve dönüştüren bir olgu olan liberalizmi anlamaktan geçmektedir. Foucault 18. Yüzyılın sonundan itibaren bir olgunun çok fazla konuşulduğundan bahsetmektedir. O da yönetimin tutumluluğu sorunudur. Ona göre 18 yüzyılın sonundan itibaren batı dünyası bir tutumluluk çağına girmiştir ve aslında Foucault'nun yönetimin tutumluluğu dediği şey liberalizmin ta kendisidir. (Foucault, 2015: 26) Liberalizm aslında burada yeni ortaya çıkan bir yönetim sanatına gibi görünmektedir. Çünkü Foucault'ya göre 16. ve 17. Yüzyıla göre daha az müdahale edecek ancak daha çok yönetecektir. Foucault bu çağa tutumlu yönetim çağı demek ve onun tutumlu olmasına rağmen, genişleyen, yoğunlaşan ve bu yüzden daha fazla çatışma, karşıtlık, direniş ve başkaldırı doğuran bir olgu olduğunu vurgulamaktadır. (Foucault, 2015: 36) Oysaki Foucault Hakikatin mekânı olarak nitelendirdiği piyasanın bir şekilde uluslararası barışı sağlayacağına devletler tarafından inanıldığını söylemektedir. (Foucault, 2015: 30) Ancak beklenen uluslararası barışı liberalizm ve yeni yönetim aklının hakikat mekânı olarak piyasa sağlayamamıştır. Aksine 18. Yüzyıldan sonra çatışmalar hem bölgesel hem de uluslararası alanda daha da artmıştır. Bunun temel nedeni Foucault'nun da belirttiği üzere yeni yönetim aklının yani temelinde liberalizm, piyasa gibi değerlerin olduğu yeni aklın çıkar üzerinden işleyen bir akıl olmasıdır. Foucault için yine bu yönetim aklında yönetim "çıkarları manipüle eden bir şeydir. (Foucault, 2015: 40)

Bu noktada liberalizm mikro ve makro çatışmalar yaratacaktır ve devlet, iktidar gibi yapılar bu sürekli yaratılan çatışmaların (yoğunluğu ve derinliği birbirinden farklı) üzerine kurulacaktır. Foucault'nun biyopolitika üzerine olan el yazmalarında, Carl Schmitt'in Politikayı "İki rakip arasındaki bir mücadelenin sürekliliği" olarak tanımlamasına yer vermesinin temel sebebi budur. (Foucault, 2015: 295) Foucault Schmitt'in tanımından yola çıkarak "Her şey politik olabilir" diyecek ve aslında piyasanın iki aktörü "mücadele" ve "fayda" arasındaki ortak noktanın "çıkar" olduğunu söyleyecektir. (Foucault, 2015: 40) Artık 18. Yüzyılın sonundan günümüze kadar varan süreçte "çıkar" olgusu uzlaşmaların ve çatışmaların ana ekseninde yer alacak politik olan ile olmayanı belirsiz hale getirecek, hatta belirli oranlarda bireylere özgürlük dahi verecektir. Foucault, liberalizmin yeni yönetim aklı çerçevesinde özgürlüksüz var olamayacağını söylemektedir. Bu yüzden yönetim kendi kendisini kısıtlamak zorundadır. (Foucault, 2015: 13-14) ve liberalizm "kendi çıkarı" adına daha fazla özgürlük vermiş olacaktır. Foucault'ya göre liberalizm, özgürlüğü üretmek zorundadır ancak onun bir yandan da düzenlenmesi gerekmektedir. (Aktaran Özmakas, 2018: 174) Bu liberalizmin garip bir hakikat rejimi icat ettiğini gösterir Foucault'ya göre, piyasa artık bir tür "Doğrulama Noktası" haline gelecektir. (Foucault, 2015: 40) Bu aslında piyasanın artık tek meşru güç olduğu anlamına gelir ve gerekirse bu noktada verilen özgürlükler de alınacaktır. Tabii ki bu da direniş pratiklerini yaratacaktır. Foucault'nun "iktidarın olduğu her yerde direniş vardır" demesi burada daha da anlamlı hale gelmektedir. Burada liberal bir akıl vardır ve içinde bulunulan çağ böyle bir akıl üzerine kuruludur.

Foucault, 17 Ocak 1979 tarihli dersinin sonunda çok önemli bir soru soracaktır. Onun için bu soru liberalizmin temel sorusudur; "Şeylerin hakiki değerini mücadelenin belirlediği bir toplumda, yönetimin ve tüm yönetim faaliyetlerinin fayda değeri nedir?" (Foucault, 2015: 189-190)

Bu soru önemlidir. Çünkü Foucault'nun bu sorusu yeni soruları doğurur; "Mübadelenin temel değer olduğu dünyada hangi yaşam daha değerlidir?" "Eğer mücadele değeri belirleyen tek şey ise gerçek anlamda bir eşitlikten bahsedilebilir mi?". "Her şeye piyasa değer biçiyorsa değersiz veya çok değerli bir yaşam var olabilir mi?". Bu sorular Agamben'in Kutsal İnsanına götürecektir tartışmaları.

“Hangi yaşamlar daha değerlidir?” ve “Bunu Kim belirleyecektir?” Felsefi olarak büyük bir ayrılık yaratacak bir tartışmadır bu ve Agamben tüm tarihsel, dinsel, felsefi zenginliğiyle bu tartışmaya açıklık getirmeye çalışacaktır

1.4. Giorgio Agamben’de Biyopolitika Anlatısı

Giorgio Agamben, son dönemin en etkileyici filozoflarından biridir. Agamben’in hayata, politikaya teorik yaklaşımları onu diğerlerinden farklı kılmakta ve onu politikanın krize girdiği günlerde aranan bir ses haline getirmektedir. O çoğunlukla biyopolitika analizinin nihai çıktısı olarak görülen “Kutsal İnsan” adlı eserinde biyopolitika üzerine konuşurken onu çağın ta kendisine dönüştürür;

“Politikanın bugüne dek eşi benzeri görülmemiş bir derecede totaliter politika haline gelmesini mümkün kılan tek şey, çağımızda politikanın tamamen bir biyopolitikaya dönüşmesiydi” (Agamben, 2013: 144-145)

Her şeyden önce politika artık daha totaliter bir hale gelmiştir ve bunun sorumlusu politikanın, biyopolitik olanla ilişkisinin yoğunlaşmasıdır. Agamben bu noktada demokrasi ile totalitarizm arasında içsel bir dayanışma olduğunu iddia etmektedir. (Agamben 2013: 18-19) Bu içsel dayanışma, “Tanık ve Arşiv” adlı eserde açıkça ortaya serilmekte, olağanüstü hal gibi uygulamalarla insan hayatının(belki de ölümünün) en kılcal damarlarına kadar sızmaktadır. Lemke, bu içsel dayanışma üzerinde dururken Agamben için biyopolitikanın, iktidarın egemen pratiğinin özünü şekillendiren bir olgu olduğunu söylemektedir. (Lemke, 2013: 78) Bu yüzden Agamben “Kutsal İnsan” adlı eserinde “Egemen iktidarın ortaya koyduğu ilk etkinlik biyosiyasal bir beden yaratmaktır” der ve biyopolitikanın, egemen iktidar kadar eski bir olgu olduğunu ileri sürer. (Agamben, 2013: 15) Agamben, bu noktada Foucault’dan ayrılmakta ve biyopolitik olanı, Antik Yunan’a kadar götürebilmektedir. (Özmkas, 2018: 188) Burada görülebilecek şey, Agamben’in biyopolitika anlatısının temelde bir “Egemenlik” anlatısı olduğudur.

Agamben, bunu kanıtlayacak bir şekilde Kutsal İnsan adlı çalışmasına egemenliği çözümleyerek başlar. Onun için Kutsal insan, Olağanüstü Hal, Çıplak hayat, İstisna, Kamp gibi anlatılar egemende bağımsız değildir ve olamaz da. Agamben için Egemenlik, doğa ile kültür, şiddet ile hukuk arasındaki bir belirsizlik durumudur ve işte egemenliğe- özel şiddeti oluşturan şey de zaten bu belirsizliktir. (Agamben, 2013: 48-49) Agamben, Kutsal İnsan boyunca Carl Schmitt’e atıf yapmakta ve Schmitt’in “Egemen, istisnaya karar verendir” anlayışını temellendiriyor hatta onu genişletiyor görünmektedir. Bunun geçici bir hal değil, aksine kalıcı olduğunu söylemektedir. Agamben için egemen, bu noktada istisna yaratan bir mekanizma haline gelmektedir. Bu mekanizma Agamben’de “egemen istisna” gibi bir kavramla kendini gösterir. Agamben, istisna ile bağlantılı bir şekilde Egemenin bir paradoks üzerine kurulu olduğunu söyler. Bu yüzden bu “belirsizlik muntıkası” bir de paradoks üzerine kuruludur. Bu paradoksta egemenin hem hukuk düzeninin içinde hem de dışında oluşudur. (Agamben, 2013: 51) Agamben’de genel bir “şüphe” sezilmektedir. Bu şüphe, her şeye karşı onda kendisini göstermekte ve bu da onu “kafası karışık bir entelektüel” olmaya doğru götürmektedir. Agamben, modern çağın totaliter olduğunu söylemekte hukuk devleti olmanın egemenliğin paradoksunu ortadan kaldırmadığını vurgulamaktadır. Giorgio Agamben, hukuka da bu noktada güvenmemekte, ona da “şüphe” ile yaklaşmakta, “Hukuk kendisinin dışındadır” demektedir. (Agamben, 2013: 65-66) Burada dışarıda olma hali önemlidir. Çünkü Agamben “İstisna bir tür dışlamadır.” der. Bununla beraber bu istisnanın tamamen kanun dışı olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine istisna, kanunun içerisinde. (Agamben, 2013: 28) Agamben bunu şu şekilde ifade etmektedir;

“Kuralın istisna üzerindeki geçerliliği, artık onun üzerinde uygulanmama ve ondan çekilme suretiyle devam ediyor.”(Agamben, 2013: 28)

Bu bakımdan egemen, hukuk ve istisna birbirleriyle iç içe olgulardır. Egemen, Agamben’in dediği gibi dışlamakta veya dışarıda bekletmekte, hukuk ise onu içeri almaktadır. İstisna bir yasaklamadan veya hapsedilmekten doğmamakta hukuk düzeninin geçerliliğinin askıya alınması ile var olmaktadır. Bu askıya alma işlemi aslında Agamben’e göre bir “İçeriye alma” işlemidir. Agamben, “istisna kendisini

kuraldan çıkarmaz” der, ardından devam eder; Bunun yerine, kendi kendisini askıya alarak, istisnaya yol açar. Burada kastettiği hukukun kendine özel bir gücünün olduğudur. Hukuk, bir dışsallık ilişkisi kurarak var olmaktadır. Agamben daha da ileri gitmekte aslında hukuksal düzenin bir istisnai durum olduğunu söylemekte, şiddeti temsil eden bir olgu olarak hukukun ilk halinin istisna olduğunu iddia etmektedir. (Agamben, 2013: 28-9) Aslında burada çok radikal bir girişim vardır. Bu hayatın sınırlarını tekrardan çizmek anlamına gelmektedir. Agamben’in Kutsal İnsan adlı eserine hayatı tanımlamakla başlamak istemesi boşuna değildir. Agamben, egemenin kararının dışarı ile içeri, dışlama ile içleme bu belirsizlik eşiğini belirlediği söyledikten sonra “Hayat, bu eşikte en başından beri hukukun istisnası olan bir şeydir” demektedir. Bunun anlamı aslında gerçek bir hayatın olmayışıdır. Hayat, içlenebilmekte ve dışlanabilmekte, “egemenin kararına” bırakılabilmekte, bir “belirsizlik mıntıkasında” var olabilmektedir. Öyleyse hayat Agambenin de söylediği gibi egemenin çokça gönderme yaptığı ve hatta askıya aldığı bir olgudur. (Agamben, 2013: 83) Hayat böylelikle bir tehdit altına girer. Egemen, böylelikle hayatı ancak ölümle tehdit edebildiği sürece anlamlı olmaya devam edecektir. Agamben’de egemenin ölüme veya yaşamı belirleyen bir eşik, bir sınır olduğunu kabul etmekte ve biyopolitik anlatısını bununla ilişkili olarak “Kutsal İnsan (Homo Sacer)” ve “Çıplak Hayat” gibi iki sütun üzerine kurmaktadır. Bu iki sütun, hayatın hala egemen, politika, hukuk tarafından tehdit edildiği anlamına gelir ve bu durum Agamben’in teorisinde sonsuza dek sürecekmiş gibi görünmektedir.

1.4.1. Kutsal İnsan ve Çıplak Yaşama Dair

Agamben, var olan siyasal düzeni ve bunun üzerinden egemen çözümlemesini geçmişe dönerek, oradan beslenerek yapmaktadır. “Kutsal İnsan” adlı eserinde çoğunlukla geçmişe gitme ve orada egemeni ve onunla var olan veya onun var ettiği kavramları, olguları arama çabası vardır. Tarih, Agambenin biyopolitikayı aradığı bir laboratuvarı gibidir. “Kutsal İnsan” adlı eserinde Agamben Latince ismiyle “Homo Sacer” Türkçeye ise “Kutsal İnsan” diye çevrilecek olan bir kişiliğin Pompeius Festus’un bir çalışmasında ilk olarak yer aldığını yazıyor. Agamben’in de atıfta bulunduğu gibi Homo Sacer, bir suçtan dolayı yargılanan kişidir. Bu kişinin kurban

edilmesine izin verilmez ancak bu kişiyi öldüren birisi de cinayet işlemiş sayılmaz. (Agamben, 2013: 90) Agamben, Festus'un Homo Sacer'in iki özelliğini değindiğini anlatır; öldürülmesinin ceza gerektirmemesi ve kurban edilmesinin yasak olması. Kutsal İnsan öldürüldüğünde bu bir ceza gerektirmemektedir. Öyleyse O, hukuk tarafından dışlanmış. Bir hukuk vardır ama o kutsal insan için geçerli değildir. Beşeri hukuk söz konusu olan "Homo Sacer" olduğunda susmaktadır. Bununla beraber Kutsal İnsanın kurban edilmesi de yasaktır. Burada bir çelişki başlamaktadır Agamben'e göre. Kutsal İnsan hem beşeri hem de ilahi hukuktan dışlanırken nasıl kutsal olabilmektedir? (Agamben, 2013: 92) Agamben bu soruya cevap ararken Karoly Kerényi'den bir atıfla Kutsal İnsanın "statüsüne" ulaşmaya çalışır. Kerényi şöyle demektedir;

"Sacer olan bir şey zaten tanrıların malıdır. Daha önce ve özel bir biçimde tanrıların malı olmuştur. Dolayısıyla da yeniden tanrıların olmasına gerek yoktur." (Aktaran Agamben, 2013: 91-92)

Kerényi, bu noktada aslında "Homo Sacer" aslında hiç gökten indirilmemiş demek istemektedir. O tanrılara aittir ve bu yüzden kurban edilmesine gerek yoktur. Ancak Agamben Kerényi'nin açıklaması ile pek de tatmin olmamış gibi görünmektedir. Şöyle bir kaniya varır Agamben;

"Öyle görünüyor ki Roma toplum düzenindeki sınırsal bir kavramla karşı karşıyayız; Öyle ki, ius divinum(İlahi hukuk) ya da ius humanum'un(beşeri hukuk) içinde kaldığımız sürece asla tam olarak açıklanamayacak bir kavramdır. (Agamben, 2013: 92-93)

Bu yüzden, Agamben'in entelektüel dünyasında hukuk daima "Şüphe" ile karşılanan bir olgudur. Agamben, Homo Sacer'in statüsünü sorgularken onun çifte dışlanmayı yaşadığı söylemekle beraber onun tüm hukuk biçimlerinin dışında kalan bir şiddet biçimine maruz kaldığını söylemektedir. Bu Agamben'e göre bir istisna ve belirsizlik alanıdır. Çünkü Kutsal İnsan kurban edilememektedir, o öldüğünde cinayet de işlenmeyecektir. Onun ki ne bir idam mahkûmunun infazıdır ne de bir kutsalın çiğnenmesi. (Agamben, 2013: 102) Agamben Kutsal İnsan adlı eserinde

Homo Sacer'e bir statü arar ve onu tarihsel olarak konumlandırmaya çalışırken şöyle bir hipotez ortaya atar;

“Homo sacer, hem ceza hukukunun ve hem de kurban edilmenin ötesindeki asıl yerine iade edildiği zaman, egemen yasaklamaya dâhil olan ilk hayat figürünü sunuyor ve siyasal boyutun ilk olarak yaratılmasını sağlayan ilk dışlamanın hatırasını taşıyor.” (Agamben, 2013: 103)

Öyleyse Agamben, Kutsal İnsan'a statü ararken onun dışlamaya tabi olan ve dışlanarak içlenen bir varlık olduğunu söylemektedir. Kutsal İnsan çalışmasında “Homo Sacer” der; “Kurban edilemezliğiyle Tanrıya ait oluyor ve öldürülebilir olmasıyla da topluma dâhil oluyor” (Agamben, 2013: 103-4) Bunun anlamı egemenin, kutsal insanla bir yasaklama ilişkisi içerisinde olduğudur. Kutsal İnsanı yaratan şey bu yasaklama ilişkisidir. O bu şekilde siyasallaşmaktadır. Aynı zamanda bu şekilde dışlanmakta ve bu şekilde tanrıya ait olmaktadır. Tüm bu “karmaşıklık”, “bilinmezliğin” ve “belirsizliğin” ortasında Agamben “Kutsal Hayat” başlıklı bölümde şöyle demektedir;

“Oriijinalinde kutsal olan-yani öldürülebilen ama kurban edilemeyen- hayat, egemen yasağın pençesindeki hayattır ve bu anlamda, egemenliğin ortaya koyduğu ilk etkinlik ‘çıplak hayat’ üretme işidir.” (Agamben, 2013: 102)

Agamben, homo sacer için egemen yasaklamaya dâhil olan ilk hayat figürü derken, egemenin ilk etkinliğini çıplak hayat üretme işi olarak görmektedir. Öyleyse Kutsal İnsan bir çıplak insandır. Çünkü çıplak hayatın da, kutsal insanın da statüsü Thomas Lemke'nin de belirttiği üzere muafıdır. (Agamben, 2013: 103-104) Örneğin Agamben sığınma hakkı talep edenleri, göçmenleri hatta bitkisel hayatta olanları birer çıplak hayat olarak nitelemektedir. Çünkü burada bir “belirsizlik” durumu vardır. Bu belirsizlik durumu kutsal insanda var olan tedirginlikle, endişeyle karışık belirsizliğe benzemektedir. Bu bakımdan bir “belirsizlik eşiği” yaratan Kamplarda çıplak hayatın üretildiği, yaratıldığı ve siyasal olan ya da daha doğru bir ifadeyle “Siyasal Corpusun” (Siyasal Bedenin) bir parçası haline geldiği yerlerdir. Agamben “Eşik” adlı bölümde ise Batı Siyaseti, çıplak hayat yaratmakla suçlamaktadır. Ona göre batı politik aklı, biyopolitik akıldır ve çıplak hayat yaratarak var olmaktadır. Bu

yüzden Agamben, kampları “Batının siyasal paradigması” olarak görmektedir. (Agamben, 2013: 203) Agamben tezini bir adım daha götürmekte ve insanlığı günümüzün devletlerine karşı uyarmaktadır;

“Açık bir biçimde zoe olarak siyasal hayattan(bios) ayrılan çıplak hayatın kendisi, bugün artık, tamamen devlet yapısına giriyor ve hatta devletin meşruiyet ve egemenliğinin dünyevi temeli haline geliyor.” (Agamben, 2013: 16)

Agamben dramatik bir şekilde Roma’dan başlattığı yolculuğu, sınırı olmayan, belirsiz bir noktada tamamlıyor ve “Artık çıplak hayat her canlının biyolojik bedeninde kol geziyor” (Agamben, 2013: 167) diyerek aslında 21. Yüzyılın hiç de o kadar demokratik yüzyıl olmadığı ve paradigma değişmediği sürece de olmayacağının sinyallerini veriyor. Agamben için istisna ve bir istisna mekânı olarak kamp büyük bir önem taşımaktadır. (Agamben, 2013: 202) Çıplak hayatın, kutsal insanın ve belki de günümüz modern siyasetinin izini sürmek ve onu anlamlandırmak için bu iki kavramı anlamak Agamben’in felsefesinde genel bir entelektüel amacı ifade etmektedir.

1.4.2. Bir İstisna Mekânı Olarak; Kamp

Agamben’in kamp olgusunu ele alışı Foucault’ya getirilen bir eleştiriyle başlar. Agamben, Foucault’nun sadece özneleştirme süreçlerini araştırmakla yetindiğini ve hiçbir zaman büyük kapatılmayla başlayan sürecin sonunda totaliter bir yaklaşıma atıf yapmadığını belirtmektedir. Hâlbuki 20. Yüzyılda modern biyopolitikanın örnek mekânları ortaya çıkmıştır ve dolayısıyla Foucault bunu gözden kaçırmıştır. Dünya Agamben’in gözündeki totaliter bir yapıya bürünmekte ve “Kutsal İnsan” adlı eserinde belirttiği gibi bu demokratik devletler çabuk bir şekilde totaliter devletlere dönüşebilmektedir ve bunu belirleyen şey aslında biyolojik hayat ve onun gereksinimleridir. Politikanın bedene olan bu garip ihtiyacı ve onun üzerinde kendisini ifade edişi bedeni salt biyolojik olmaktan çıkarmaktadır. Agamben bunu fark etmiş ve Kutsal İnsan adlı eserinde bu sınırın artık kaybolduğunu iddia etmiştir. Artık bu sınırdaki rahipler, doktorlar, politikacılar, hukukçular ve diğer “bilimciler” vardır. (Agamben, 2013: 143-4) Agamben’in Nazi dönemini yakından incelemesinin ana nedeni budur. Çünkü artık bir hat yoktur ve egemen çıplak hayatın yönetiminde

tamamen sınırların ötesine geçmiş ve bir “belirsizlik mantığı” yaratmıştır. Agamben’e göre siyasetin yeni öznesi çıplak hayattır ve bunun kayda geçtiği ilk belge “Habeas Corpus” fermanıdır. Bu belge yargılama için bir bedene ihtiyacın olduğunu söylemektedir. Agamben ise burada biyopolitik bir amaç sezer. Çünkü Kutsal İnsan’da söylediği gibi “Corpus, iki taraflı bir varlıktır; hem egemen iktidara itaatın hem de bireysel özgürlüklerin taşıyıcısıdır.”

Artık beden mahkeme salonunda bulunacak, psikolojik ve fizyolojik olarak acı çekecek ve Agamben’in “teşhir” dediği bir noktaya getirilecektir. Beden “teşhir” edilerek egemenlik her defasında yeniden yaratılacak ve bir süre sonra bu herkesin önünde yargılanan “Çıplak Hayat” tecrit edilecektir. (Agamben, 2013: 148-9) Bu noktada Agamben “teşhir” olgusunun “tecrit” haline dönüşümünü görür ve hukuk burada bir “istisna” yaratmıştır ve onun mekânı da kamplardır. Kamplarda bedenler teşhir edilir ve daha sonra tecrit edilir. Bu mahkeme salonundan pek de farksız değildir. Her iki tarafta var olmak için beden denen varlığa ihtiyaç duymaktadır. Bu yüzden aslında Agamben’in bakış açısında beden hep çıplak hayatla beraber düşünülmek zorundadır. Çünkü artık her şey bir belirsizlik mantığına girmiş, hayat ve ölüm arasındaki sınır kaybolmuştur. Artık hayat, ölüm tarafından sadece biyolojik anlamda tehdit edilen bir olgu olmaktan çıkmış ve “siyasal bir tehdit” altına girmiştir. Peter Medawar’ın da belirttiği üzere artık hayat ve ölüm “siyasallaşan” kavramlardır. (Aktaran Agamben, 2013: 196) Öyleyse çıplak hayat sürekli bir siyasal tehdit halindedir ve bu tehditin en yoğunlaştığı yerlerde kamplardır. Kamp bir bakıma “modernliğin biyopolitik paradigmasıdır”. (Agamben, 2013: 203) Agamben kampın bir paradoksa statüsü olduğunu söylemektedir;

“Kamp, normal hukuk düzeninin dışına yerleştirilen bir toprak parçasıdır; fakat öyle dışarıda filan değildir.” (Agamben, 2013: 202)

Dışarıda tutulan anlamına gelen ex-capere (İstisna) terimi üzerinden Agamben, kampa alınarak tutulan şeyin “dışlanarak içlendiğini” sonucuna varır. Buradaki dışlama hareketi önemlidir. Çünkü bu hareket, kendisini Foucault’nun “Deliliğin Tarihi”, “Kliniğin Doğuşu”, “Cinselliğin Doğuşu” adlı eserlerinde gösterir. Birileri dışlanmak zorunda ve dışlananlar üzerinden bir “istisna rejimi” kurulmak zorundadır.

Bu tarihin temel hareket ettirici gücüdür ve bu “Dışlanma hareketi” olmaksızın modernite kendisini var edemeyecektir. Agamben kampta olup bitenlerin yasal olup olmadığı yolundaki tüm soruların anlamsız olduğunu söyler bu noktada. (Agamben, 2013: 202-3) Günümüz insanının bir yasallık arama amacı vardır ancak bu Agamben’e göre anlamsızdır. Kampa giren herkes artık dışarı ile içeri, istisna ile kural, yasal ile yasal olmayan arasındaki bir belirsizlik mntıkasına giriyordu Agamben’e göre. Tüm öznel haklar burada anlamını yitirmektedir. Agamben “Kutsal İnsan” adlı eserinde ilginç olarak değerlendirilebilecek bir noktaya değinir. “Eğer kampa giren insan bir Yahudiyse, bu insan Nuremberg yasalarıyla bütün haklarını zaten yitirmiş birisiydi.”

Aslında burada iki dışlama hareketi var ve ikisinde de bir içleme hareketi. İlk önce Yahudiler vatandaşlıktan dışlanırlar ve sonra insan olma halinden. İlginç olarak ilk dışlama hareketi “vatandaşlığa” yapılmıştır. Agamben bunu fark eder ve “Kutsal İnsan” adlı eserinde modernitedeki vatandaşlık ve insan hakları arasındaki çatışmayı ortaya koymaya çalışır. Burada mültecileri örnek gösterir ve onları bir çıplak hayat statüsüne koyar. Bu yüzden kamp, bir paradigmadır. Bir istisna durumu yaratmıştır ve bir belirsizlik mntıkasında işlemektedir. O kapalı bir alan değil, her yerde olan ve aslında “hiçbir yerde” olan Agamben’in tabiriyle homo sacerin vatandaş rolünü oynadığı siyaset sahnesinin eşsiz paradigmasıdır” (Agamben, 2013: 203-4) Görüldüğü gibi bir oyun vardır ve hala egemenin ortaya koyduğu ilk etkinlik yani çıplak hayat üretme işi devam etmektedir. Homo sacer insanların arasında, mahkeme koridorlarında, hastanelerde, psikiyatri kliniklerinde, hapishanelerde, sokaklarda gezmekte ve süreç içerisinde Agamben’in kamp için söylediği gibi tüm özel ve kamusal haklarını kaybetmektedir. Lemke, biyopolitikayı açtığı kitabında “Üç sorun” alt başlığı altında Foucault’nun biyopolitikayı bir hayat politikası Agamben’in ise bir Ölüm Politikası olarak gördüğünü yazdıktan sonra Agamben’in insanları bir “bios” olmaktan çıkarıp bir “zoe” olmaya zorlayan mekanizmaları açıklamadığını söylemektedir. (Lemke, 2013: 86) Ancak ortada bir belirsizlik vardır. Gerçek ile gerçek olmayan, yasal ile yasal olmayan, yaşam ile ölüm arasında bir belirsizlik vardır ve bu biraz savaşın dumanlı havasını andırmaktadır. Burada mekanizmalar anlaşılmaz olur ve eğer Agamben’in “Tanık ve Arşiv” adlı eserine dönülecek olursa

aslında hiçbir Tanık tam olarak neler olduğunu bilmemektedir. Sadece kesitler vardır. (Aktaran Özmakas, 2018: 218)

Nurnberg mahkemelerinde yargılanan subayların sadece kanunları yerine getirdiklerini söylemesi (onlar için Hitler'in emirleri kanundu) subaylarında bir belirsizliğin içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Burada sadece Agamben'in de belirttiği üzere istisna durumu somutlaşmış ve ardından da çıplak hayat ile hukuk kuralının bir belirsizlik eşiğine girdiği bir mekânın yaratılmıştır. (Agamben, 2013: 221) Bir "mekanizma" olduğu tartışma konusu olabilecekse de "Olağanüstü Hal" bir mekanizma olarak göze çarpmaktadır ve bu "mekânın" yaratılmasını sağlamaktadır. Agamben'in "Olağanüstü hal" olgusuna geçmeden önce onun "Kutsal İnsan" incelemesinde nereye ulaştığını yani onun "sonuçlarını" bilmek önemlidir. Agamben, "Kutsal İnsan" çalışmasında "Eşik" adlı son bölümü açarken üç sonuç sıralamaktadır. İlk ulaştığı sonuç ilk siyasal ilişkinin bir yasaklama ilişkisi yani dışarı ile içeri, dışlama ve içlem arasındaki belirsizlik mantığı olarak istisna durumudur. İkinci sonuç, egemen iktidarın temel etkinliğinin, siyasetin orijinal unsuru olarak, doğa ile kültürün, zoe ile biosun eklemlendiği eşik olarak çıplak hayatın üretimidir. Üçüncü sonuç ise batının temel biyopolitik paradigmasının şehir değil, kamp olduğudur. (Agamben, 2013: 214) Agamben'e göre burada bir "açıklık" oluşur. Kamptaki çıplak hayatın yaşamı bir bios olmaktan çıkıp bir zoeye indirgenmiş ve burada bir açıklık yaşanmış, bu açıklıkta çıplak yaşam, tarihsel süreç içerisinde iyi yaşamı aramanın sonucu tüm değerleri kaybedecektir. Agamben'in değişimi insanoğlu hayvanın dünya yoksunluğuna dönüşecektir. (Agamben, 2012: 63)

Buradaki insanlar tamamen dünyadan ve onun zenginliklerinden yoksundurlar. Bir başka şekilde ifade edilecek olursa insanın yaşamı ile hayvanın yaşamını ayıran o sınır kaybolmuş, bu her iki hareket eden canlı hayatta kalma dürtüsünde birleşmişlerdir. Olağanüstü hal olgusu da bios ve zoe arasında belirli bir süre içerisinde de olsa bir "açıklık" yaratmış, iyi yaşamın kaybına dair endişeleri arttırmıştır ve bu yüzden Agamben için olağanüstü hali incelemek biyopolitikanın nasıl işlediğini anlamak için önemli görünmektedir.

1.4.4. Agamben ve Olağanüstü Hal

Utku Özmakas'ın "Biyopolitika" incelemesinde Olağanüstü hal açıklanırken şu ifade kullanılır; "Hukuk içerisinde hukuk dışına çıkması yetkisi." (Özmakas, 2018: 227) Aslında bir yetki olması Agamben'i yine Schmitt'in egemen incelemesine götürmektedir. Schmitt egemen iktidarın istisna halini belirlediğini söylemekte ve hakları askıya alan bir "yetki" olduğunu ifade etmektedir. (Aktaran Lemke, 2013: 85) Olağanüstü hal her şeyden önce bir yetki meselesidir ve bu yetki egemen iktidarın elinde "istisna" denen olguyu yaratan şeydir. Agamben, "Kutsal İnsan" adlı eserinde "Hayat, egemen istisna içinde kaldığı sürece kutsaldır" der. Bunun anlamı hukukun içerisinde olmayan bir yaşamın tüm kutsallığını yitirdiğidir. Bu yüzden aslında Homo Sacer hem kutsaldır hem de kutsal değildir. Hem düzen tarafından içerilmiş hem de içerilmemiştir. Kutsallık olgusu geçmişten bugüne Olağanüstü halin temel meşrulaştırma ilkesidir. Egemen iktidar insanlara şöyle seslenir; "Hayatlarınız bizim için değerlidir ve eğer yaşamak istiyorsanız şimdilik bazı özgürlüklerinizden fedakârlık yapmak zorundasınız". Bu yüzden Agamben kutsallık konusunda çokça şüphelidir. Agamben'e göre orijinalinde kutsal olan yani öldürülebilen ama kurban edilemeyen hayat egemen yasağın pençesindeki hayattır. (Agamben, 2013: 28-9) Aslında egemen istisnanın halktan "fedakârlık" yapmasını yetki kullanarak istemesi onu aslında bir kutsal insan haline getirmek istemesi anlamına gelir. Bu açıklanacak olursa egemen istisna, Agamben'in deyimiyle "çıplak hayat üretme" işini üstlenmektedir. İngilizce dâhil bazı batı dillerinde kurban anlamına gelen "Sacrifice" sözcüğünün aynı zamanda "feda etmek, fedakârlık" anlamına gelmesi boşuna değildir. Homo Sacer bir suçludur ancak aynı zamanda bir kurbandır. Agamben'in tabiriyle hem lanetli hem de kutsaldır. (Agamben,2013: 90) Bu yüzden ne kutsal insan ile ne de kutsal insansız olacaktır. Agamben'in burada Eski Roma'ya dönüp halk mahkemelerinin potestas sacrosanctası (kutsal yetki) ile sacratio arasındaki siyasal iktidarın tesisi göstermesi incelemeye değerdir. Çünkü Agamben Roma mahkemelerinin ve Lex Sacratanın (kutsallar hukuku) tek bir amacının olduğunu söyler; Öldürülebilir hayatları/insanları belirlemek. (Agamben, 2013: 104) Agamben'in kutsal olana şüpheyile bakması bu yüzdendir. Çünkü Egemen iktidar "Potestas" (yetki) ile birleşecek ve kim yaşayıp kimin öleceğine daha doğru bir ifadeyle kimin homo sacer olacağına karar verecektir.

Kutsallığı ele alırken Agamben, çıplak hayatın hukuk düzenine dâhil edilişinin ilk ve ilkel biçimi olduğunu söyleyecek. Bir başka yerde “siyasal hayatın en temel dayanağı, öldürülebilen, öldürülebilme özelliğiyle siyasallaşan insan hayatıdır” diye yazacaktır. (Agamben, 2013: 158) Olağanüstü hâl, tüm bu öldürülebilir (belki bir o kadar da yaşatılabilir) yaşam veya yaşamlar üzerinde anlam bulacak, süreç içerisinde yeni kutsallar ve kutsallıklar inşa edecektir.

Agamben için modern olağanüstü hâl, olağandışı olanı, istisnanın kendisini hukuk düzenine katmaya, olgu ile hukukun örtüştüğü bir belirsizlik bölgesi yaratmaya yönelik bir girişimdir. Aslında bu olağanüstü halin yarattığı belirsizlik alanı herkesin birer çıplak hayata dönüşme ihtimalini kavramsal olarak içinde taşıyan bir “Potentia” yaratacaktır. Bir anlamda Olağanüstü hâl sürecinde, otestas yani yetki bir potestia yani bir potansiyellik yaratacak ve sonuç olarak hukuk, bu süreçte bir “çıplak hayat üretici” haline gelecektir. Olağanüstü hâl kavramının hukuk ve egemenlik kuramlarının tarihi içerisinde ele alınması Agamben’in felsefesinde boşuna değildir. Bununla beraber Walter Benjamin’in şiddetsiz bir hukuk düşünülmemeyeceğini ifade etmesi ve şiddeti Hukuk kuran ve Hukuk koruyan olarak ikiye ayırması burada önem arz etmektedir. (Özmkas, 2018: 227-231) Çünkü Weber’in Tanımıyla “meşru şiddet tekeli” olarak devlet hukuk kurucu olmaktan çıkacak ve hukuku koruyan olarak bir aygıta dönüşecektir.

Bu noktada Olağanüstü hâl, egemen iktidara “Vitae Necisque Potestas”⁷ olma imkânı vermekte ve bu da Utku Özmkas’ın ibaresiyle bir boşluk yaratmaktadır. Bu boşlukta insanlar ölüme maruz bırakılacak (ki bu Agamben’e göre ilk ortaya çıkan siyasal unsurdur) ve hukuk, hukukun dışına çıkarak yine hukukmuş gibi davranacaktır. Bu paradokstur ve biraz modern siyasal tarihteki yöneten- yönetilen paradoksunu anımsatmaktadır. Olağanüstü hal bu bağlamda geçmişten günümüze süren bir çelişkinin farklı şekillerde devam ettirilmesinden başka bir şey değildir. Ortada bir İmparatorluk vardır ve oranın bir Çokluğu (yönetilen) ve bir Azlığı (yöneten) vardır. Antonio Negri ve Michael Hardt bu çelişkinin farklı şekillerde

⁷ Bu ifadeyi Agamben “Kutsal İnsan” adlı eserinde hem ölümün hem hayatın gücü, hem hayat verme hem öldürme gücü anlamında Roma Hukukuna itaf yaparak kullanmıştır.

devam ettiğini ileri süren iki düşünürdür. biyopolitika olgusu temelinde bu iki düşünürü anlamaya çalışmak önem arz etmektedir.

1.5. Biyopolitik Bir Anlatı Olarak İmparatorluk

Michael Hardt ile Antonio Negri “İmparatorluk”, “Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi”, “Ortak Zenginlik” ve son olarak “Meclis” adlı eserlerinde Neoliberal yönetimselliğin imparatorluğa evrilmesini ve bunun içinden çokluk dedikleri bir olgunun ortaya çıkması olgusunu anlatmakla aynı zamanda yeni bir dönemin başladığını bildirmektedirler. Düşünörlere göre bir kriz vardır ve bu kriz devam etmektedir. “Modernliğin genetik krizi hiçbir zaman sona ermedi” diyen bu ikili krizi bir başlangıç noktası olarak görmektedir. 19 ve 20. Yüzyıllarda modernliğin krizi çözümsüz kalmış ve ulus devlet bu sorunlar karşısında çaresiz kalmıştır. Bu yüzden aslında “post-modern eşik” dedikleri eşik açıldığında ulus devlet aşılacak ve yerine biyoiktidar rejimi kurulacaktır. Ancak ikiliye göre bu durum Ulus Devletin sonu demek değildir. (Aktaran Özmakas, 2018: 250-1) Çünkü hala insanlar ulus devlete ihtiyaç duymaya devam edecektir ancak egemenliğin şekli, boyutu, yeri ve zamanı değişecektir. Ulus devletin böyle bir krize girişinin yanında Neoliberalizm olgusu da bir krize girecek ve krizlerden beslenerek yeni krizlere yol açacaktır. İkili için neoliberalizm sadece bir ekonomi-politik değildir o aynı zamanda bir öznellik üreticisidir. O aynı zamanda kendi öznelere üreticek, davranışlara, alışkanlıklara, tutumlara, duygulanımlara kadar sızacak ve bir inşa sürecinde bulunacaktır. Bu öznellik, ikiliye göre verili bir olgu değildir. Bu bir mücadele alanıdır. Onun mücadele alanı olması demek Neoliberalizmin kolay bir şekilde kazanacağı anlamına gelmemektedir. Çünkü İkilinin ifadeleriyle öznellik üzerine savaşmak mümkündür. Hardt ve Negri’nin anlatılarına göre üretim artık sadece metaların üretimi değildir.

Üretim duygulanımların, bilgilerin, kodların üretimidir. (Arslan, 2020: 243-4) Bu üretim yeni öznellikler yaratacak ve egemen tüm bu öznellikleri kapsamaya kalkışacak ve bu bir mücadele alanı yaratacaktır. Maddi olmayan bu tüm üretim biçimi bir emek kitlesi yaratacak ve “maddi olmayan emek” bir gerçeklik haline

gelecektir. Emegın Thomas Lemke'nin tabiriyle “duygulanımsal ve zihinsel kapasitesinin massedilmesi” aslında bir dönüm noktasıdır. (Lemke, 2013: 93) Çünkü Negri'nin yazdığı gibi bu “biyopolitik üretim” şekli toplumsal ilişkiler yaratıp, toplumu şekillendirecektir. (Negri, 2008: 94-95) İmparatorluk bu noktada ekonomik üretim (biyopolitik üretim) ve politik insanın (ulus devletin aşılması) egemen olduğu bir biyoiktidar düzenini ifade edecektir. (Lemke, 2013: 96) Bu Hardt ve Negri'nin ifadeleriyle şu anlama gelecektir;

“Toplumsal yapı ve gelişme süreçlerinin sınır uçlarına kadar işleyen iktidar altında yaşayan toplum tek bir bünye gibi tepki verir. İktidar böylece bedenlerin, bilinçlerin ve tüm toplumsal süreçlerin bir kontrol mekanizması olarak işlev görür.” (Hardt & Negri, 2000: 23-24)

Biyopolitika öznellikler yaratacak ve biyoiktidar ise bu öznelliklerin yaşamları üzerinde hak iddia edecek, yaşam üzerinde üretici bir iktidar kuracaktır. (Aktaran Arslan, 2020: 202) Her yere egemen olmak isteyen imparatorluğun aslında temelde dört özelliği vardır; Bunlardan birincisi sınırların yokluğudur. Hardt ve Negri bu sınırların yokluğuna açıklık getirirken egemenliğin yeni bir biçim aldığını söylemektedirler. (Hardt ve Negri,2000: xıv) Bunun temel nedeni modern egemenlik anlayışının ulus devletin egemenliği anlamına gelmesi ve ulus devletin de bir “kriz” içerisinde olduğundan egemenliğin artık biçim değiştirmek zorunda kalmasıdır. (Özmkas, 2018: 261) Aslında bu biyopolitik olgu “bedenleşen sınırlar” ve “sınırlaşan bedenler” imparatorluğun ikinci olgusuna yol açacaktır. O da mevcut durumun ebedileştirilmesidir. İmparatorluk aslında sınırsız bir bedene sahip olacağından ötürü yaşaması gereken bir yapıdır. İmparatorluk bir şekilde yaşamalı ve kendisini tekrar ve tekrar üretmelidir. Bu yüzden o aslında yaratıcıdır. Bu onun üçüncü özelliğini oluşturur.

Hardt ve Negri' nin ifadeleriyle İmparatorluk bir toprak parçasını ve bir nüfusu yönetmekle kalmayacak, bizatihi içinde bulunduğu dünyayı yaratacaktır. Dolayısıyla imparatorluk dördüncü niteliğine de kavuşmuş olacaktır. O da savaştır. (Hardt ve Negri, 2000: xıv-xv) İmparatorluk bir üretim düzeni olmakla beraber aynı zamanda bir savaş düzenidir. Hardt ve Negri ikilisi bu noktada İmparatorluğun yeni bir düzen

retmek için savaş ürettiğini söylemektedir. (Hardt ve Negri, 2000: 12) Utku zmkas buradaki incelemesi önemlidir. “Savaşların temel amacı küresel sermayenin çıkarını korumaktır.” (Özmkas, 2018: 270) Lemke’de o nl Biyopolitikaya Giriş niteliğindeki eserinde “sadece özneleri değil imparatorluk aynı zamanda sömürüyü de üretecektir” der. (Lemke, 2013: 102) İmparatorluk, bu çerçevede gerçekten de kendi dünyasını yaratacak, kendi doğasını, sermayesini, öznesini, entelektelini yaratmış olacaktır.

İmparatorluğun yaratıcı ve dolayısıyla üretici özelliği kendi karşıtını üretmesine de neden olacaktır. Bu okluk denilen şeydir. okluk Hardt ve Negri’nin tabiriyle bir vampir gibi insanların kanını emen İmparatorluğun tahakkümüne karşı kurtuluş olasılığını ve hayat ile çalışmanın farklı biçimlerine dair bir umuda da işaret karşı bir yayılım gücünü ifade eder. (Lemke, 2013: 103) Bu yüzden aslında okluk her şeyden önce bir olasılıktır. İkilinin ifadeleriyle belirtilecek olursa okluk “hep- mevcut” ve “henüz- oluşmamış” arasında bir yerdedir. Hardt ve Negri bu olasılığa “retimin çoğul çokluğu, küreselleşmenin yaratıcı öznellikleri aynı zamanda imparatorluğu karşı büyüyen bir canlı alternatiftir.” (Aktaran Lemke, 2013: 98) diyerek çokluğu bir alternatif olma özelliğini de eklemektedirler. O imparatorluğu içinden çıkan, imparatorluğa karşı var olan bir alternatiftir. Bir “Alternatif” olan çokluğu içerisinde biyopolitik üretim sürecinin ortaya çıkardığı yeni proletarya, yoksullar ve daha geniş bir ifadeyle üretim aracına sahip olmayanlar yer alacaktır. (Özmkas, 2018: 278) İgili bu üretim aracına sahip olmayanların birer endüstriyel işçi sınıfı olmadığını söylemektedir. Bu onlara göre yeni bir proletaryadır. (Hardt ve Negri, 2002: 303) Bu yeni proletarya hep mevcuttur. Hardt ve Negri’ye göre hiçbir iş artık güvenli değildir. Bütün işçiler artık bir şekilde işsizlik ile istihdam arasında gidip gelmektedir. (Hardt ve Negri, 2004: 147) Bu yüzden para her yere nüfuz edecek, hiçbir nüfuz etmeyen bölge kalmayacaktır. (Lemke, 2013: 94) Herkes paraya dönüşecek, “sermaye” insanların kılcal damarlarına kadar sızacaktır.

Ancak tüm bunlara rağmen bu yeni proletarya imparatorluk bir tehdit olmaya devam edecektir. (Özmkas, 2018: 291) yleyse bu henüz-oluşmamış, alternatif vaat eden, kurtuluş olasılığını içinde taşıyan bu okluk nasıl bir gerçeklik haline gelecek

ve imparatorluk denen vampire karşı mücadele edecektir. Hardt ve Negri “Çokluk” ismini taşıyan kitaplarında şu ifadelere yer vermektedir;

“Çokluk (Halk gibi) bir özdeşlik içermediği ya da (kitleler gibi) özdeş olmadığı için, çokluğun mensupları iç farklara rağmen iletişim kurmalarını ve birlikte hareket etmelerini mümkün ortak paydayı bulmak zorundadır.” (Hardt ve Negri, 2004: 13)

Ortada bir nüfus, bir kitle, bir halk yoktur. Sadece bedenler vardır ve her beden kuvvetlerin, öznelerin ve başka çoklukların çokluğudur. Ortak payda, vampire karşı politik bir proje icat etmek açısından önemlidir. Çünkü İmparatorluk sürekli savaştan bir makinedir ve onun savaştan bir makine olması yazarlara göre devrimci bir potansiyel yaratacaktır. (Hardt ve Negri, 2000: 20) Bu devrimci potansiyel, bir ortak payda yoluyla Çokluğu yaratacak ve çokluk “politik projeyi” hayata geçireceklerdir. Bu politik proje aslında Negri’nin “mutlak demokrasi” diye ifade ettiği şeydir. (Negri, 2008: 45) Mutlak demokrasiyi inşa etme, kurtuluşa ulaşma, sermayenin boyunduruğundan kurtulma gibi ortak paydalar yaratma girişiminin yanına yazarlar artık maddi olmayan emek olgusunu da eklemektedirler. Yazarlara göre sadece maddi olanın değil, duyguların, düşüncelerin, bilgilerin, yaşam biçimlerinin üretimi ortaklık paydasını genişletmektedir. (Hardt ve Negri, 2004: 122) Bunun anlamı üretimin biyopolitikleşmesi (bir başka ifadeyle kadınsılaşması) olgusunun Çokluğu beslemesidir. Bu bakımdan Çokluk, imparatorluk içinde büyümektedir ve bu yüzden ona bağımlı, ona içkindir. İmparatorluk nasıl kendisini yeniliyor ve tekrar üretiyorsa Çoklukta onu yapmak zorundadır. Hardt ve Negri’nin Küresel Yurttaşlık söylemi onun başlangıç noktasını oluşturabilir. Çünkü onlara göre “küresel yurttaşlık” talebi çokluğun eylemlerinin politik olmasının ilk yoludur. (Hardt ve Negri, 2002: 400-401) İmparatorluk herkesi açacak ve herkesi güvensiz hale getirecekse eğer bir “karşı tutum” hareketi olarak bu küresel yurttaşlık yoluyla aşılabacaktır.

Hardt ve Negri her yerde olan bu küreselleşmiş egemen imparatora karşı birer “pratik” üretme yoluna giderler. Bu pratikler onlara göre imparatorluğu zayıflatmak ve çokluğu imparatorluk karşısında daha işlevsel hale getirecektir. (Özmkas, 2018: 299) Yazarlar, ilk pratiğin bir terk hareketi olması gerektiğini düşünürler. Bu terkin bir yeri yoktur onlara göre, iktidar alanlarını boşaltmak anlamına gelmektedir.

Aslında bu Foucault'un disiplin kurumlarını (okul, hastane, hapisane gibi) boşaltmak anlamına gelmektedir. Çünkü artık disiplin toplumunun yerini kontrol toplumu almıştır ve bu toplumda tüm kurumları terk etmek gerekmektedir. (Hardt ve Negri, 2002: 225) Çünkü bu iktidar bu kurumlar aracılığıyla kurulacaktır ve bu yüzden doğrudan bir çatışmaya girmek imparatorluğu daha güçlü hale getirecektir. İkinci olarak ise “göç” olgusu imparatorluğu boşa çıkarabilecek önemli olgulardan bir tanesidir. (Aktaran Özmakas, 2018: 300) Çünkü göçmenler kontrol toplumunda kontrol edilemeyen bir kitle yaratacak ve bu kitle yazarların tabiriyle “Kültürel karışım” durumuna meyledecektir. (Hardt ve Negri, 2004: 149)

Üçüncü olarak ise ikilinin “Exodus” yani toplu çıkış kavramı imparatorluğa karşı bir karşı-tutum olarak öne çıkmaktadır. Çıkış biyopolitik emek gücünün çalışmayı aşıp yaşama yayılmasına bir karşı çıkıştır aslında. Bu bakımdan biyopolitik bir toplu çıkış gerekmektedir. Biyopolitik emek gücü, üretici kapasitesini kısıtlayan ve engelleyen, yaşamını özelleştiren sermaye ilişkisinden bir an önce çıkmalı ve kendisini bu ilişkilerle var eden aile, şirket, ulus kurumlarıyla baş etmelidir. (Aktaran Özmakas, 2018: 300-01) Öyleyse çokluk yazarlarında belirttiği gibi sadece mal ve hizmetler üretmeyecektir. Çokluk aynı zamanda işbirliği, iletişim, yaşam biçimleri ve toplumsal ilişkiler üretecektir. (Hardt ve Negri, 2004: 119) Sonuç olarak bu kuram hükümransız bir politik kuram olmak zorundadır onlara göre. (Hardt ve Negri, 2004: 265-266) Çokluk bir egemen olmayacaktır. O sadece yeni bir toplumsal düzen inşa edecek, mutlak demokrasiyi kuracak ve daha iyi bir yaşamı idealize edecektir. Çokluk, birçok entelektüelin dile getirdiği gibi politik bir programı insanlığa sunmamaktadır. (Özmakas, 2018: 310) Ancak emek- sermaye ilişkileri, biyopolitika ve biyoiktidar, ekonomik-politik, iktidar ilişkileri gibi konularda ufuk açmakta, gelecekte gerçekleşebilecek direniş, karşı çıkış, isyan, devrim hareketlerinde başvurulacak çıkış noktası olma potansiyeli taşımaktadır.

1.6. Nekropolitika, Bağışıklık ve Diğer Biyopolitika Anlatıları

Biyopolitika bir anlatı olarak farklı şekillerde dile getirilse de o büyük iki öge arasında sıkışmıştır. Bu iki öge hayat ve ölümdür. Hayatı içine dâhil eden tüm

politik, sosyal, ekonomik sorunların bir şekilde ölümü de dâhil etmesi, ona referans vermesi biyopolitikayı hayata dair bir politika olmaktan çıkarıp onu ölümle girift ilişkileri olan karmaşık bir yapıya büründürmüştür. Her ne kadar Michel Foucault, egemen iktidarın öldürdüğünü ya da yaşamaya izin verdiğini ancak biyoiktidarın ise amacının yaşamayı teşvik etmek ya da ölümü engellemek olduğunu söylese de Kamerunlu filozof Achille Mbembe Foucault'nun yaşam eksenli yaklaşımına karşı çıkmaktadır. Mbembe için tarihin kendisini tekrar yaratımı ve var edişi ölüm ile yaşam arasındaki çatışmadan doğmaktadır. (Mbembe, 2003: 12) Bu yüzden Mbembe 2003'te nekropolitika ve nekroiktidar üzerine yazdığı makalede Foucault'yu belirli noktalarda eleştirmiş, yaşatmak veya ölüme bırakmanın yanına ölüme maruz bırakmak olgusunu da eklemiştir. (Mbembe, 2003: 17) Nekroiktidar insanlık tarihi boyunca savaş, kolonyalizm, kölelik gibi olgular yaratarak Mbembe'nin tabiriyle “yaşayan ölümler” yaratmıştır. (Mbembe, 2003: 24) Bu bedenler öylece dolaşır ve köleleştirilir, zapt edilir ve sömürülür. Bu yüzden Mbembe biyopolitika anlatısında bir yaşam hakkından bahsetmez, o daha çok öldürme hakkına⁸ odaklanmaktadır. Çünkü egemen ya da onun terimiyle nekroiktidar bu hak sayesinde, egemenliğini sürdürmekte ve teşvik etmek yerine maruz bırakmayı tercih etmektedir. Kuşkusuz ki Mbembe'nin anlatısında bedenler ölüme daha yakındır. Mbembe köleliği biyopolitik deneyselliğin ilk örneklerinden biri olarak görmektedir. (Mbembe, 2003: 26)

Mbembe'ye göre Kölelik olgusu insandan üç şeyini almıştır. Birincisi evin kaybıdır. Kölenin bir evi yoktur. Eğer makalenin orijinalindeki “Home” sözcüğü vatan olarak çevrilecek olursa köle sadece bir evsiz değil aynı zamanda “vatansız” bir kişidir. Mbembe'nin belirttiği gibi plantasyon alanı kölenin, efendisine ait olduğu yerdir. Kölenin bu bakımdan vatani, çalıştığı plantasyon alanı olarak gözükmektedir. Köleden çalınan ikinci unsur ise bedeni üzerindeki hakkıdır. Çünkü köle sadece bedeni ile vardır ve belirli bir ekonomik akılsallığın parçasıdır. Mbembe Kölenin yaşamı için “Death-in-life” ifadesini kullanır. Bu iyi yaşamın kayboluşunu simgelemektedir. Sadece geriye zoe kalmaktadır. Kölenin üçüncü kaybettiği şeyse

⁸ Bu kavram Mbembe'nin makalesinde birçok kere söylediği gibi Foucault'ya aittir. Foucault egemen iktidarın öldürme hakkından bahseder ve Hapishanenin Doğuşu adlı eserinde egemen ve ölüm ilişkisine tarihsel bir yaklaşım sergiler.

politik statüdür. (Mbembe, 2003: 21-2) Bu yüzden Mbembe, kölenin bir nesneye(object) dönüştüğünü söylemekte ve onu bir “gölge” olarak nitelemektedir. Köle bir gölgedir. Onu görürsünüz, beden olarak var olan köle politik olarak yoktur. Bunun anlamı onun bir özneye dönüşmemesidir. (Mbembe, 2003: 17-8)

Bununla birlikte Mbembe, kölenin tamamen değersiz olduğunu asla söylememektedir. Mbembe’ye göre köle bir fiyata sahiptir ve bu yüzden onun bir değeri vardır. (Mbembe, 2003: 21) Bu yüzden köle yaşamak zorundadır ama bir yandan da kuşatılmak zorundadır. Mbembe bu durumu kuşatma hâli olarak tanımlamaktadır. Kölenin bu durumu savaş durumundaki askerlerde de vardır. Mbembe’ye göre şehitliğin mantığı ile hayatta kalmanın mantığı burada karşılaşmaktadır. Mbembe Elias Canetti’nin hayatta kalma durumunda “Her insan bir diğerinin düşmanıdır” sözüne atıf yaparak aslında öldürmenin hayatta kalmayı geçici olarak güvenceye alan ama onu iptal etmeyen sadece onu erteleyen bir olgu olduğunu ifade etmektedir. Mbembe için hayatta kalmak, öldürmenin en düşük formudur. (Mbembe, 2003: 35-6) Çünkü bir savaş durumunda her hayat ölüme maruz bırakılacak, her beden kendisi üzerindeki hakkını kaybedecektir. Bununla beraber Mbembe geç-modern sömürgeciliğini birçok şekilde erken modern sömürgecilikten farklı görmektedir. (Mbembe, 2003: 25) Onun için geç modern sömürgeciliği disipline edici biyopolitik ve nekropolitik bir olgudur. (Mbembe, 2003: 39) Filistin’in işgali de onun için en başarılı nekroiktidar örneklerinden birisidir. (Mbembe, 2003: 27) Çünkü burada “ölüme maruz bırakılan hayatlar” vardır.

Hayat, sürekli tehdit altında tutulmakta ve kuşatma altına alınmaktadır. Mbembe için daha çok koşulları araştırmak önemlidir. Hangi koşullar altında iktidar öldürme hakkını iddia edecek, nerede insanın yaşamasına izin verecek, nerede ölüme maruz bırakacaktır. Aslında Mbembe’nin durduğu noktada kölelik devam etmekte, sonsuz bir savaş⁹ iç ve dış düşman arasındaki farkı ortadan kaldırmakta ve post-modern kolonyal çağda insan hayatı, emeği ve bedeni bir nesneye dönüşmektedir. (Mbembe, 2013: 12) Bu yüzden aslında modern hayat, ölüm yaratan mekanizmaları,

⁹ Mbembe bunu Avrupa’nın kolonyal politikaları için söylemektedir. Aslında sonu olmayan savaş onun barışa taktığı isimdir.

kuruluşlarıyla, prosedürleriyle biyopolitik ve nekropolitik bir süreçtir ve koşullara göre hayat ile ölüm arasındaki çizgi birbirlerinin lehine veya aleyhine değişmektedir.

Öyle ki Roberto Esposito'nun biyopolitika anlatısı biyolojik bir terim üzerinde kuruludur; bağışıklık. Bağışıklık terimi yükümlülüklerle ve sorumluluklara karşı verilen refleksi ifade etmekte ve kriz, tehdit gibi durumlarda bir tepkiyi ortaya koymakta ve Esposito'nun biyopolitika anlatısının çekirdeğini oluşturmaktadır. Bağışıklığın anlamı burada tehditin varlığıyla şekillenir. Çünkü "korunma" ancak bir tehdit ya da tehdit olarak düşünülen bir olgu varsa mümkündür. Bu tehdit aslında ölümün kendisidir. Yaşama yöneltilmiş olan bu tehditin kaynağı ise diğerleridir. Burada esposito, Thomas Hobbes'a geri dönmek ister. Çünkü Hobbes'ta öldürme ve yaşatma yetkisi, diğerlerinden alınıp, egemene devredilmiştir. (Aktaran Güler, 2019: 39-40) Egemenin böylesi bir iktidarı inşa edişi, hayat ve ölüm üzerinde söz sahibi oluşu bir paradoksu ön plana çıkarır. Lemke, burada biyopolitikanın bir paradoksunu ortaya koyar ve esposito'da bu paradoksun farkındadır ve şöyle demektedir;

"Biyopolitikanın paradoksu, politik otoriteler için güvenliğin ve hayatın iyileşmesinin aynı derecede önemli olmasıdır; hayat yıkımın teknik ve politik araçları tarafından şimdiye kadar hayal edilemeyen bir şekilde tehdit edilmektedir. (Lemke, 2013: 60)

Immunitas (bağışıklık), tıpta olduğu gibi pozitif bir ifade olarak kalmayacak ve negatif etkiler doğuracaktır. Bir yandan hayatın korunması anlamına geleceği gibi, bir yandan diğer hayatların imha edilmesi anlamına gelebilecektir. (Esposito, 2008: 194) Esposito'nun Nazi politikalarına yaklaşımı bu çerçevede gelişmiştir. Naziler bir yandan yok ederken bir yandan hayatı çeşitlendirmeye, zenginleştirmeye, korumaya çalışmakta ve aslında yok ederken var olmayı, daha kalmayı ve hatta daha iyi yaşamayı hedeflemektedir. Bu bakımdan Naziler, bağışıklığın en negatif gücünü temsil etmektedirler. Ölümün egemene verilisinin yanında mülkiyet hakkı da "bağışıklayıcı unsur" olarak ortaya çıkacaktır. Çünkü mülkiyet edinme eylemi, diğerlerinden ayrılmayı ifade etmekte ve aslında bir bireyleşmeyi ifade etmektedir. Mülkiyetin kendisi bir beden ve bedenin kendisi bir mülkiyete dönüşecek ve böylece diğerlerini karşı bir "bağışıklık unsuruna" dönüşecektir. (Güler, 2019: 43-44) Bu

aynı zamanda mülkiyete müdahale edene, egemenin cezasını doğuracaktır. (Kartal, 2016: 206-207) Özgürlükler ise üçüncü “bağışıklayıcı unsur” olarak yer alacak ve Esposito’nun ifadeleriyle özgürlükler, bireylerin kendisini en iyi koşullarda yaratması için bir biyolojik hak olarak var olacaklardır. Burada da bir bireyleşme ön plandadır. Bu bireyleşme, Esposito’nun “Communitas” dediği olgu için hiç de pozitif bir gelişme değildir. Bu yüzden “Communitas” ve “İmmunitas” iki kavram olarak birbirlerinin karşısında yer almaktadırlar. (Esposito, 2018: 12-13)

Çünkü Esposito topluluğu merkeze alan, olumlayıcı, yaşam üreten bir mekanizmaya inanmaktadır. (Esposito, 2013: 88) Bu yaşam üreten mekanizma kendisini dışarıya açacak, korumaya çalışmayacak ve diğerleriyle olan duvarları bir şekilde ortadan kaldıracaktır. Topluluğun merkeze alınması ile benden ben olmayana bir açılım gerçekleşecek ve böylece bireyciliğin, kimliğin, mülkiyetin eksikliği ortak olanın bulunmasına yol açacaktır. (Güler, 2019: 41) Çünkü bireycilik, kimlik, mülkiyet birer korunma mekanizmasıdır ve bu bir yaşam mekanizması değil ölüm mekanizması yaratılmasına neden olacaktır. Görünen o ki Esposito, Nietzsche’nin “yaşamı koruyor gibi görünen şey, onun gelişimini durdurur; yaşamda kalmak pahasına yaşamın kendisini zayıflatmayı göze alır.” felsefesini benimsemiş görünmektedir. Esposito’nun yazdıklarından anlaşıldığına göre “immunitas” bir yaşamı hayatta tutmaktan başka bir politikaya denk düşmemektedir. (Esposito, 2018: 15-16) Politika böylece Nietzsche’nin dediği noktaya gelecekti; bir beden aracılığıyla, bir beden üzerinden uygulanan bir bedene. Esposito bu bedeni bir mekanizmaya dönüştürmenin öneminin farkındadır. Bu yüzden o hayatın biyopolitikasını (biopolitics of life) yaşamın üzerindeki biyopolitikaya tercih etmektedir. Bu haliyle biyopolitika, onun felsefesinde yaşamın tarafında gibi gözükmekte ve olumlayıcı bir biyopolitikayı ifade etmektedir. (Güler, 2019: 43-44)

Ferenc Feher ve Agnes Heller ise yazdıkları “Biyopolitika” adlı kitaplarında biyopolitikayı birer beden politikası olarak görmektedir. Bu yüzden Thomas Lemke, Feher ve Heller’in biyopolitika anlayışlarını anlattıklarını bölümde “Beden Politikası” başlığını atar. (Lemke, 2013: 106) Çünkü ikili için biyopolitika, politik bir olgu değildir. Biyopolitika, politikanın sınırlarını aşmakta, bedene dair politikalara biçim vermektedir. Bu yüzden aslında biyopolitika bir tür totaliter ve ırkçı bir

anlayışa yol açacaktır. (Güler, 2019: 44-5) Çünkü politika ortadan kalkacak, yerine biyolojik olan geçecektir. Bu bakımdan ABD’de de ki ırkçı yaklaşımlar politik değildir, daha çok bedensel farklılıkların ön plana çıkarılmasının bir ürünüdür. (Heller ve Riekman, 1996: 3-5) Bu noktada politik farklılıklara yapılan vurgunun yerini bedensel farklılıkların alması ikiliye göre kimlik politikalarını doğuracaktır. (Güler, 2019: 45) Bu noktada bu bedensel farklılıklar, politik farklılıklarda olduğu gibi bir demokrasiye yol açmayacak, aksine var olan demokrasinin altını oyacaktır. Bu yüzden Feher ve Heller için Nazizm biyopolitikayla erken bir deneyimdir. (Lemke, 2013: 107) Çünkü orada kimlik ve beraberinde beden politikaları bulunmaktadır. Biyopolitik burada erken bir yaklaşım olmasının sebebi vardır. Çünkü Toplama kamplarıyla beraber modernliğin herhangi bir anlamı kalmadı ve bu biyopolitik hareketlere yol açtı. Artık modernliğin politik eylemleri başarısız olunca yani modernliğin vaat ettiği özgürlük ve demokrasi gibi hayaller iflas edince biyolojik bir temelde siyaset kurulmaya başlandı. Bu bakımında aslında biyopolitika politikadan bir geri çekilmedir. Politikadan geri çekilirken biyoloji daha çok ileri çıkacak, bir süre sonra toplumdaki, politik sahnedeki tartışmalar birer “beden tartışmasına” dönüşecektir. Yazarlar, bu noktada sağlığın da biyopolitika aracılığıyla politikleştirildiğini söylemektedirler. (Aktaran Güler, 2019: 45-6) Bu bakımdan Lemke’nin de belirttiği gibi Feher ve Heller’in okumalarında Foucault etkisi çok yoğun bir şekilde hissedilmektedir.

Tartışılan bir başka nokta ise özgürlük ve hayat arasında arasındaki çatışmadır. Feher ve Lemke, biyopolitikayı böyle bir çatışma üzerine kurarlar. Çünkü totalitarizm muhtemelen sizden özgürlüğünüzü alacak ama size bir hayat verecektir. Bu durum muhtemelen ırkçı, cinsiyetçi politikalarda da böyle olacak. Totaliter rejimler ve özgürlük arasındaki bu zıt olma hali biyopolitik gerçeklikleri doğuracaktır. (Lemke, 2013: 108) Thomas Lemke’nin Feher ve Heller’i anlattığı bölümü bitirirken yazdıkları hala orijinal bir yorum olma niteliğini korumaktadır. Lemke, metnini sonlandırırken şöyle demektedir; “modernliğe karşı postmodernlik, geleneksel politikaya karşı biyopolitika ve özgürlüğe karşı hayat.” (Lemke, 2013: 110)

Her ne kadar Lemke Feher ve Heller ikilisinin yazdıklarını sınırlı olarak görse ve Thomas Saretzki’de ikilinin yazdıklarını farklı açılardan indirgemeci olarak bulsa da gerçek olan şey bu ikilinin beden çalışmalarına yaptıkları katkının kayda değer anlamda değerli olmasıdır. Öyle ki ikilinin çalışmaları Türkiye’de dâhil olmak tüm dünyada beden, biyoloji, biyopolitika eksenli çalışmaları cesaretlendirmiştir. Her ne kadar Türkiye’de biyopolitikanın ölü doğduğu gibi yorumlar yapılsa da biyopolitika, günümüz beden politikalarına ışık tutmaya devam etmektedir. (Özpolat, 2015: 153-154) Feren ve Heller, bu açıdan akademik dünyaya birer “düşünüş” vermişlerdir. Bu düşünüş, bedensel bir düşünüşdür ve politikanın çok ötesindedir.

Paul Rabinow bedensel düşünüşe farklı bir açıdan bakmaktadır. O biyotoplumsallık dediği olguyu açıklarken genetik bir gelecekte bahseder. Herkesin bir kimlik terimi olacak ve insanlar bu kimlik terimleriyle toplumsallaşacaklardır. Genetik bu noktada belirleyici olacak, genetik hastalıklar ve genetik riskler yeni kimlikler yaratacaktır. Rabinow’a göre genetik hastalıkları olanların internet üzerinden yaptıkları paylaşımlar bir iletişim ağı inşa edecektir. Bu durum Lemke’nin de belirttiği üzere sadece topluluğun ve kolektif kimliğin yeni biçimlerine yol açmayacak bununla beraber insan haklarının genetik merkezli yeniden yorumlanmasına neden olacak ve “genetik yurttaşlık” gibi bir yurttaşlık anlayışının ortaya çıkmasına neden olacaktır. Artık herkes genetik özellikleriyle belki zaaflarıyla tanımlanacak, yeni bir kimlik edinecektir. (Lemke, 2013: 127-9) Hastalık bir kimliğe dönüşecek, hasta aynı zamanda yurttaş olacak, o vücudunun moleküllerine kadar parçalanacaktır.

Geleceğin genetikleşmiş toplumunda tartışmalar biyolojik kavramlar üzerinden olacak ve biyolojik olanın kendisi bilim alanının dışına çıkarak, politik tartışmaların bir parçası haline gelecektir. Paul Rabinow ile yakın görüşlere sahip olan Nikolas Rose ise “etho-politika” kavramıyla insanı yaşam olanaklarını arttırmaya çalışan bir varlık olarak görmektedir. Bu açıdan kendini daha iyi hale getirmeye çalışan, daha doğru bir ifadeyle iyi yaşamı hedefleyen insanlar birer hasta olmaktan çıkıp birer tüketiciye dönüşmüşlerdir artık. Etik bu noktada meşrulaştıran bir araca dönüşmüş, DNA, kök hücre, organ bağışi gibi olgular piyasalaşırken yani insan bedeni parçalanıp, parçaları bir piyasa ve piyasa değeri yaratırken etik, bu biyolojik ve

teknolojik gelişmeleri meşrulaştıran bir araca dönüşecektir. (Güler, 2019: 53-4) Aslında bu biyoetik denen olguyu doğuracak olan şeydir. Agamben’de hatırlanacağı üzere biyolojik üzerine olan etik tartışması, Nikolas Rose’un tartışmasında da vardır. Ancak Nikolas Rose için bir kolektifleştirme hareketi yoktur. Bu yüzden biyopolitika onda öldürmek değil (Agamben’in aksine) yaşatmak için vardır.¹⁰ Rose’un kendi ifadesiyle biyopolitikanın temel amacı nüfusun bedeniyle değil bireyin genetik makyajıyla alakalıdır. (Lemke, 2013: 132)

Genetiğin kendisi biyopolitik bir müdahale alanına dönüşecek ve artık genetik anlamda hasta olanlar “öjenik” yoluyla ortadan kaldırılmayacak aksine onların yaşamlarının iyileştirilmesi üzerine çalışılacaktır. (Güler, 2019: 56) Nikolas Rose bu yüzden “Öjenik” anlayışın ortadan kalktığını söylemektedir. Ancak genetik anlamda hasta olanlar birer “risk” olmaya devam edecek. Geriye kalan sağlıklılar ise potansiyel birer hasta olma hallerini sürdürmeye devam edeceklerdir. Bu bakımdan biyopolitika, riskin yüksek olduğu yerleri, grupları ya da bireyleri tanımlamaya, tedavi etmeye, yönetmeye ya da idare etmeye çabalayan bir dizi stratejiye dönüşecektir. (Lemke, 2013: 135) Anlaşılan o ki ilk önce riskli olan belirlenecek (ki bu istatistik yoluyla yapılacak) sonra izole edilecek ardından bir tedavi süreci başlayacaktır. Tüm bunlar aslında bir stratejiye ve tekniğe dönüşecektir. Bu yüzden Nikolas Rose’un görüşleri sadece Paul Rabinow’a yakın görünmemektedir. Aynı zamanda, risk faktörü gibi bir kavramı, biyopolitika incelemelerine dâhil eden Foucault’yu da akla getirmektedir.

Biyopolitika anlatıları içerisinde beşeri sermaye kavramı büyük önem taşımaktadır. Thomas Lemke, biyopolitikaya bir giriş niteliğinde yazdığı eserinde *Menschenökonomie*¹¹ (İnsan ekonomisi) kavramından “beşeri sermayeye” geçişi anlatmaktadır. Thomas Lemke’ye göre bu iki kavram birbirinin devamı niteliğindedir. Lemke bu durum açıklarken şu ifadeleri kullanır;

¹⁰ Bu bakış açısı Foucault’ya oldukça yakın bir bakış açısıdır.

¹¹ Bu kavram ilk olarak Rudolf Goldscheid tarafından kullanılmıştır.

“Bu iki kuram, ekonomiyi hayat süreçlerine uygun hale getirmek yerine söz konusu süreçleri geliştirmek, çoğaltmak ve en uygun hale getirmekle uğraşmaktadır” (Lemke, 2013: 137)

Bu noktada gözlemlendiği üzere ekonomi yaşama hizmet etmez, yaşam ekonomiye hizmet etmek durumundadır. Çünkü bu en uygunu, en faydalısıdır. Peki devlet kimin tarafında duracaktır? Lemke bu sorunun cevabını, *Menscheökonomie* kavramını açıklarken vermektedir; “Devletin besleyip büyütme, eğitim ve hayatını sürdürme için harcadığı para, insan emeğinin ürettiği kârla çelişki içerisindedir.” Lemke’ye göre burada 1960’lar da popüler olan “Dirimsel politika”¹² kavramı devreye girer. Lemke’ye göre bu dirimsel politika hesap kitap yapılmasını gerektirir ve beşeri sermayenin ya da hayatın etkin ve ussal bir biçimde yönetilip denetlenmesine izin verir. (Lemke, 2013: 138-9)

Foucault “Biyopolitikanın Doğuşu” adıyla toplanan derslerinde beşeri sermaye konusuna 14 Mart 1979 tarihindeki dersinde eğilir. Foucault’ya göre Neoliberallerin tüm analizlerinin kalbinde mübadele partneri “homo economicus” yerine, kendisinin şirketi, kendisinin sermayesi, kendisinin üreticisi, kendi gelirinin kaynağı olan homo economicus anlayışını getirmek yatacaktır. Foucault’nun ifadeleriyle homo economicus kökten bir değişiklik içerisindedir ve özellikle 1980’lerden sonra bu değişiklik daha da radikal bir hal alacaktır. Aslında aynı konuşmada bu radikalleşmeye dair tahminler getirecek, genetik biliminin ekonomik hesaplamının bir parçası haline geleceğini ve risk değerlendirmeleriyle toplumun yeni bir genetik yapı kazanacağını anlatmaya çalışacaktır. Çocuklar bir yatırım aracına dönüşecek, evlilikler birer beşeri sermaye üreticisine dönüşecektir. Amaç, daha yüksek bir beşeri sermayeye ulaşmak olacaktır. (Foucault, 2015: 192-3)

21. Yüzyılda, biyopolitik bağlamda Foucault’nun bu yorumlarının hatta daha fazlasının gerçekleştiği görülür. Kaushik Sunder Rajan “Biyokapital; Genom Sonrası Hayatın Kuruluşu” adlı eserinde daha fazlasının ne olduğunu gözler önüne sermek ister. Rajan’a göre genom araştırmaları sayesinde bütün öznel “müstakbel

¹² Bu kavram Alman liberalizminin iki temsilcisi Alexander Rüstow ve Wilhelm Röpke’ye aittir. Kavram olarak dirimsel politika, yaşamsal politika anlamına gelmektedir.

hastalara” dönüşürler ve ilaç geliştirme şirketleri de müstakbel hastalara dair projeksiyon yapma şansına ulaşır. Şirketler, Rajan’a göre hem hasta talebini yaratmış olacak hem de yatırımcılarına üretilecek tedavi için bir gelecekteki pazarın varlığını kanıtlamış olacaklardır. (Rajan, 2012: 49)

Bu yüzden aslında biyokapitalizm (ki neoliberalizmden bağımsız düşünülemez) siyasal iktisadi rejim ile yeni belirmekte olan epistemik rejim ile çakışmasına oluşacaktır. (Rajan, 2012: 26) Bilimsel bilgi artık kapitalizmin değerleriyle örtüşecek, bir artı-değer oluşturmayan, Pazar yaratmayan, fırsat ve kâr sunmayan bilgi göz ardı edilecektir. (Lemke, 2013: 148) Ranja’nın da belirttiği gibi testlerle, araştırmalarla yaşam artık daha “hesaplanabilir” hale gelecektir. Artık hayatın her alanına ekonomik kavramlar sızacak, insanoğlu moleküllerine kadar hesaplanan bir kurguya dönüşecektir. Foucault’nun da belirttiği gibi biyoloji ve politik ekonomi birbirine nüfuz edecek ve biyolojik süreçler kapitalizmin kuşatması altına girecektir. (Aktaran Lemke, 2013: 157) Bu noktada herkes bir hastadır ve aynı zamanda bir müşteri. Herkes ekonominin bir öznesidir ve aynı zamanda bir nesnesi. Neoliberalizm sürekli hastalar üretecek ve varlığını bu hastalar üzerinden sürdürecektir. Çünkü biyokapital bilgi araçlarını elinde tutacak ve yeni hastalıklar ilan edecek, bu yolla başta ilaç şirketleri olmak üzere birçok şirketin pazarda kalmasını, büyümesini sağlayacaktır. Öyleyse Rajan’ın da belirttiği gibi hem yeni öznellikler hem de yeni bir episteme rejimi yaratılacaktır. (Rajan, 2012: 26) Tabii ki tüm bunlar, o yüksek amaç için, “iyi yaşam” için yapılacak, yaşam aslında bir yandan tehdit edilirken bir yandan korunup, geliştirilecektir.

Donna Haraway bir biyolog olarak biyopolitik süreçlerin biyolojiyle iç içe olduğunu söyleyen araştırmacılardan bir tanesidir. (Güler, 2019: 47) Onun ekonomi ile insan genetiği arasında kurduğu bağ önemlidir. Çünkü o doğada geçerli para biriminin gen olduğunu söylemektedir. (Haraway, 1991: 60) Ekonomik olarak güçlü olanın iyi yaşama sahip olması ve bir süre sonra diğerlerinin yaşamına da “egemen” olmaya çalışma hali aslında iyi genlere sahip olanlar içinde geçerli olacaktır. İyi gen bu noktada “biyopolitik” bir araca dönüşecek, kimin öleceği ve kimin hayatta bırakılacağına karar veren bir unsur olacaktır. Bu noktada Richard Dawkins’in “Gen Bencildir” adlı ünlü eserinde gen hakkında yazdıkları önem taşımaktadır. Dawkins,

“genler ölümsüzdür, daha doğrusu, ölümsüz yakıştırmasına yaklaşabilen genetik varlıklardır.” (Dawkins, 2007: 37) Öyleyse genin ölümsüz olma hali, süreç içerisinde biyopolitikanın parçası haline gelecek ve “gen” bir meşruiyet aracı haline dönüşecektir. Bu da Didier Fassin’ın biyomeşruiyet kavramını akla getirmektedir. Fassin bir gün “bedensel işlevlerin toplumsal alandaki politik meşruiyetin nihai otoritesi” haline geleceğini söylemektedir. (Lemke 2013: 119)

Bu yüzden “gen” gelecekte bir toplumsal ve politik bir meşruiyet aracı haline gelebilme niteliği taşımaktadır.¹³ Haraway tekrar dönüldüğünde onun sadece biyopolitikayı “insan merkezli” olarak ele almadığı görülür. Haraway, bu noktada insana genetik açıdan çok benzeyen şempanzelerin genetik karlarını maksimize etmeye çalışan, hesaplayıcı, neoliberal öznelere olabileceğini söylemektedir. (Güler, 2019: 49) Burada insanda ekonomik olarak var olan hesaplama, hayvanlarda genetik bir anlam kazanır. Bu genetiğin bir hesaplama alanı olma tehlikesini içinde barındırır. Öyle ki Haraway örneği Oncomouse™ burada önemlidir. Göğüs kanseri geninin nakledildiği bir hayvan olan Oncomouse™ aslında patenti alınmış genetik bir varlıktır. Bu yüzden aslında sadece genetiği değiştirilmemiş aynı zamanda piyasanın bir parçası haline getirilmiştir. (Güler, 2019: 49-50) Genetik, burada hesaplanılan bir alan haline dönüşmüştür ve bu sadece insan ile sınırlı kalmamıştır. Haraway için insana bir tür yoldaşlık eden ve insan kültürleriyle dönüşen köpek, çakal gibi figürler yoldaş figürlerdir. Aslında Oncomouse™, klonlanmış bir koyun olan Dolly, çakal-köpek-kurt karışımı bir tür olan Coywolf da aslında birer yoldaş figürdür. Bu hayvanları daha çok kendisine benzetmeye çalışmış ve bazılarında teknolojik bazılarında ise organik melezler yaratmaya çalışmıştır. (Çelik, 2018: 31-2)

Bu bakımdan Haraway, doğayı ve bununla beraber kültürü egemenliği altına almaya çalışan insanın karşısında durur. Haraway için doğa fiziksel bir mekân, depolanabilecek bir hazine, gidilebilecek bir yer değildir. Doğa insanoğlunun zannettiği gibi ne onu besleyebilecek bir anne ne de onun her istediğini yapacak bir

¹³ Aslında Nazilerinde yaptığı buydu. Onlar biyolojiyi, politikalarının merkezlerine koymuşlar ve onu bir meşrulaştırma aracı olarak görmüşlerdir. Foucault ve Agamben’in nazi dönemini biyopolitik bir merkezden ele alması boşuna değildir.

köledir. Doğa ortak bir yerdir. Doğa insanlar tarafından değil. İnsan ile insan olmayanlar arasındaki ortak bir ilişkidir. (Haraway, 2010: 227) Çünkü yoldaş türler, biyolojik anlamda güçsüz olan insana “survive” imkânı vermiş, onun için “iyi yaşamın” kapısını açmıştır. Haraway’ın 1985 yılında bir kitapla dile getirdiği “Siborg” kavramı da insanın bir siborga dönüştüğünü ilan eder. İnsan aslında mekanik-organik bir melezdır. (Öztan, 2021: 27)

Teknoloji onu her gün tekrar ve tekrar yaratmaktadır. Bu yüzden aslında bedenın bütünlüğünün bozuluşu bir realiteye dönüşür. Haraway “Hepimiz Kimerayız”¹⁴ derken aslında bu bedensel bütünlüğün bozuluşunu anlatmaya çalışmaktadır. Haraway, bedensel bozulma haline olumsuz bir gerçeklik olarak görmemektedir. Çünkü onun için hayal gücü ve nesnel gerçeklik (teknoloji) iç içe geçmiş olgulardır. (Haraway, 2010: 127) Tarih, bu iki olgu sayesinde dönüşmektedir ve siborga bizi dönüştüren şeylerde bunlardır. (Haraway, 2010: 255) Teknoloji bu tarihsel dönüşüm içerisinde insan ile insan olmayan, insan-ile hayvan, hayvan ile makine gibi ikilikleri ortadan kaldıracak ve türlerarası bir eşitlik düzeni yaratacaktır. (Öztan, 2021: 29) Bu eşitlik düzeni cinsiyet sonrası bir dünya yaratacak ve Haraway’ın tabiriyle “başka bir yer” yoldaş tür, siborg, gibi insan ile insan olmayanın ortaklığına vurgu yapan kavramlarla beraber kurulacaktır. (Haraway, 2010: 255) Artık biyopolitika, “insan merkezli” olmaktan çıkacak hayvan hatta yarı makine yarı insanlarda işlemeye başlayacaktır. Donna Haraway, bunun kapısını aralayan öncü isimlerden birisidir. Onun çalışmaları sadece biyopolitika için değil fütürizm, feminizm gibi alanlar içinde büyük önem taşımaktadır. Dawkins’in tabiriyle “ölümsüz gen” gelecekte “başka bir Yer” yaratacak gibi görünmektedir.

Judith Butler da yas, tertip, tanıma, norm, çerçeveleme, kırılgenlik ekseninde bir biyopolitika anlatısına gider. Judith Butler “Savaş Tertipleri: Hangi Hayatların Yası Tutulur?” adlı eserinde günümüzdeki savaşların iki hayat türü yarattığını söyler; Yasını tutmaya değer hayatlar ve yası tutulabilir olmayan hayatlar. (Butler, 2009: 9) Eğer hayat, yası tutulan bir hayatsa tanınmış bir hayattır ve bu yüzden toplum için bir anlamı vardır. (Güler, 2019: 57) Butler, “idrak etmek” ile “tanımak” arasında bir

¹⁴ Kimera(Chimera) yunan mitolojisinde geçen bir canavardır. Bu canavarın vücudu yılan, aslan ve keçiden oluşmaktadır.

ayrıma gider. (Butler, 2009: 10-11) Her hayat idrak edilecek ancak tanınmayacaktır. Bu yüzden aslında “Tanıma tertipleri” vardır ve insan yaşamı bu tertiplerin, normların dışında kaldığında yası tutulmayacak ve gerçek bir yaşam sayılmayacaktır.(Butler, 2009: 10-11) Bu yüzden yaşam sürekli olarak çerçevelenmekte¹⁵ ve bu çerçevenin dışında kalanlar yası tutulmaya değmeyen yaşamlara dönüşmektedir. Bu çerçeveleme içerisinde hayat, hayatın tanınmasını sağlayan normlar tarafından üretilecektir. (Butler, 2009: 18-19) Butler, bu noktada normların dışında kalan varlığın sadece bir canlı olduğunu söylemektedir.

O bir canlıdır ancak hayat değildir. Çünkü bu canlı gözle görülebilecektir ancak yası tutulmaya değer görülmeyecektir. Butler, “Hayatın değeri ancak kaybın önemli sayıldığı koşullarda öne çıkabilir” sözüyle aslında hayatı, kendi kendisinin değeri olmaktan çıkarmış ve onu başkalarına bağlı olan bir gerçekliğe dönüştürmüştür. Burada Judith Butler’ın “kırılğanlık” kavramı ön plana çıkar. Çünkü hayat tanımı gereği kırılğandır ve bilinçli olarak ya da kazara silinebilir. Bununla birlikte asla güvence altında değildir. Bu yüzden Butler, bir hayatın sakatlanabilir veya kaybedilebilir olmasını sadece hayatın sonluluğuna ya da kendi tabiriyle varoluşun sonluluğuna değil aynı zamanda kırılğanlığına da işaret ettiğini söylemektedir. Kırılğanlık, Butler için toplumsal bir hayatı, yani kişinin hayatının her zaman hayatın başkalarının elinde olduğu bir yaşamı ifade etmektedir. Butler, yası tutulabilirliğin, kırılğanlığı öncelediğini söylemekte, bu yüzden kırılğanlığın tanınma ile var olabileceği gerçeğini ortaya koymaktadır. Hayat ilk olarak Başkaları tarafından yaratılan normlar tarafından çerçevelenecek, ardından bu “tertip” içerisinde kalanlar tanınacak, onların yası tutulabilecek, çerçevenin dışında kalanlar ise gerçek bir yaşama sahip olmayacak, sadece canlılıklarını sürdüreceklerdir. Bununla beraber çerçeveler, yinelenebilir bir yapıya sahiptirler. Onlar kendi kendilerini üretirler ve sonrasında dolaşıma sokulurlar. Bu dolaşım sayesinde belirli bir normatiflik kazanırlar ve bazen kendilerinden kopabilmek gibi riskleri taşırlar. Butler, bu çerçevelerin hapsetme, işkence gibi olgularda etkili olduğu gibi göçmen

¹⁵ To be framed çerçevelemek anlamında kullanıldığı gibi “tuzak kurmak” anlamında da kullanılır. Bu bakımdan bu çerçeveleme işlemi bir tuzaktır da. Judith butler bu ifadeyi çevirirken bir tertibe kurban gitmek ibaresini kullanmaktadır.

politikalarında da etkili olduğunu söylemektedir. Kırılganlık burada güvencesizlikle birleşecektir.

Butler, hayat, asla güvence altında değildir dedikten sonra güvencesizliğin nedenini açıklama yoluna gider. Onun için güvencesizlik belirli toplulukların mağdur olduğu, ölüme veya yaralanmaya maruz kaldığı siyaset temelli bir durumu ifade etmektedir. Bu belirli topluluklar aslında sadece mülteciler, işkence edilenler değildir. Bu topluluklar; hastalık, yoksulluk, açlık, yerinden edilme, korunma olmadan şiddete maruz kalanları ifade etmektedir. Ancak Butler'in ifade ettiği gibi bu topluluklar kırılganlık ve güvencesizlikten kaçarken yani aslında bir ulus devletten diğerine kaçarken potansiyel şiddeti başka bir şiddetle değiştirmiş olacaklardır. Çünkü Butler için ulus devlet, savaş gibi bir araçla tanınma tarzlarını yapılandıracak, şiddetin kaynağına dönüşecek, kırılganlığı ve güvencesizliği körükleyecektir. (Butler, 2009: 27-34)

Bu yaratılan kırılganlık ve güvencesizlik durumu imal edilebilir, kaybedilebilir yani kısacası “yası tutulamaz” topluluklar yaratacak ve bu toplulukların kaybı “yaşayanların” iyiliği adına gerçekleştirilecektir. (Butler, 2009: 38-39) Bu yüzden Butler'in sorduğu soru “Hangi hayatların yası tutulabilir, hangilerinin tutulamaz?” sorusudur. Çünkü bu soru ulus devletlerin kültürel, sosyal, siyasal etkileyecek, şekillendirecek, yeni kırılganlıklara yol açacak, dünyayı daha güvencesiz bir yer haline getirecektir. Bu soru mülteciler arasında bir ayrıma gidecek, “Kimin mültecisi daha değerli?”¹⁶ sorusuna yol açacaktır. Bununla beraber bu soru, ölümler üzerinde gerçekleşecek bir tartışmaya yol açacak, “Kimin ölüsü daha değerlidir?” gibi bir sorunun ortaya çıkmasına neden olacaktır. Judith Butler'ın yazdıkları burada önem taşımaktadır;

“11 Eylül saldırılarından sonra medyada hayatını kaybetmiş olanların adları, öyküleri ve ailelerinin tepkileriyle birlikte fotoğraflarının hiçbir sansüre uğramadan, bütün ayrıntılarıyla yayınlandığı gördük. Kamusal yas, bu fotoğrafların ulusun bütününde iz bırakmasına bağlıydı, bu da elbette ABD'li olmayan kurbanlar için çok daha az,

¹⁶ Bugün Avrupa devletlerinin Ukraynalı mültecilere gösterdiği müsamaha, çoğunlukla Ortadoğu ve Afrika kökenli sığınmacılara veya mültecilere gösterilmemektedir. Burada çerçeve içerisine Ukraynalı mülteciler dâhil edilmiş, diğer mülteciler ise çerçeve dışında bırakılmıştır.

kaçak işçiler içinse hemen hiç yas tutulmaması anlamına geliyordu. (Butler, 2009: 42-43)

Görüldüğü gibi Butler, ulus devlet için değerli ölümlerin, daha az değerli ölümlerin, hiç değeri olmayan ölümlerin olduğunu söylemektedir. Sadece yaşayanlar için değil ölümler için de bir değer tartışması vardır burada. Biyopolitik dünyada (ki bu alanda yazan birçok düşünür dünyanın artık biyopolitik bir hale aldığını söylemektedir) kimin yaşamı diğerlerinden daha yası tutulabilir (bir diğer deyişle daha değerli) olacaktır? Üstelik bu değerlilik ve değersizliğe karar veren otorite kimdir? Bir iktidar alanı olarak tıp, bireysel ve toplumsal bedenler üzerinde işleyecek, karar verecek ve kültürü, toplumu, politikayı, zihinleri toptan değiştiren veya değiştirmeye çalışan bir otoriteye dönüşecektir. Bu yüzden işleyen bir yüzey olarak “beden” ve etkileşim içinde olan iki kavram olarak “tıp” ve “iktidar” biyopolitika bağlamında incelenmeye değerdir.

İKİNCİ BÖLÜM

TIP, BEDEN VE İKTİDAR

BİYOPOLİTİK BİR STRATEJİ OLARAK TIP

2. Tıbbın Krizi

Foucault, 1974'te Rio De Janerio Devlet Üniversitesinde sosyal tıp üzerine verdiği üç dersten ilki olan derste modern tıbbın karşılaştığı krize dair şu soruyu sorar; Tıbbın Krizi mi Yoksa Anti-tıbbın Krizi mi?" Foucault, İkinci Dünya Savaşı devam ederken ortaya atılan Beveridge planından bahsederek başlar. Sağlık organizasyonlarına bir model olarak servis eden bu plan, temel olarak "yaşam hakkı" merkezli değil "Sağlık merkezli" bir plandır. Hayatta kalma isteğinin ve hayatın kendisinin bu kadar tehdit altında olduğu bir dönemde sağlık hakkının önem kazanmasının birçok nedeni vardır aslında. Foucault, Beveridge planının devletin sağlık alanına ele atmasının başlangıcı olduğunu söyler. 18. yüzyıldan 20. yüzyılın ortalarına kadar devlet, sadece vatandaşlarının fiziksel güçlerinin, (ulusal sağlığın) iş gücü ve üretim kapasitesinin ve askeri gücün korunmasıyla ilgilenmiştir. Bu zamana kadar devletin tıba dair amaçları ırkçı olmasa dahi en azından milliyetçi bir nitelik taşıyordu. Oysa Beveridge planı ile sağlık, devletin bir ilgi nesnesine dönüştürülmüştür. Bu dönüşüm sadece devletin yararına bir dönüşüm değil aynı zamanda bireyin yararına olan bir dönüşümdür. Bu yüzden Foucault için beden biyopolitik bir gerçeklik, tıp ise biyopolitik bir stratejidir. Bu biyopolitik strateji içerisinde artık sağlıklı birey devletin hizmetinde değil, devlet sağlıklı bireyin hizmetinde olacaktır.

Foucault'nun ikinci değindiği nokta bir tıp ahlakının oluşmaya başlamasıdır. 19. Yüzyılda sağlık üzerine birçok yayının da etkisiyle yirminci yüzyılın ortalarına kadar temiz olma, hijyen gibi kavramla iyi bir sağlık için önem taşımaktadır. Hatta burada devletin temel amacı çocukların sağlıklı bir şekilde büyüyerek, zamanı geldiğinde iş gücünün bir parçasına dönüşmesidir. Ancak yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra "hasta olma hakkı" ortaya çıkacak ve artık bireyler istedikleri zaman çalışmayı durdurabileceklerdir. Üçüncü olarak sağlık Beveridge planı ile makro ekonominin

ilgi alanına girmeye başlamıştır. Devletin sağlığın finansmanını belirli oranlarda üstlenmesi, emeklilik, işsizlik gibi fonlar oluşturması ile artık insan hayatı, makroekonominin bir parçasına dönüşecektir. Artık bireylerin sağlığı devlet bütçesinin bir parçası haline gelecek, makroekonomik hesaplama dâhil edilecektir.

Bu noktada hastalık sağlıkla beraber ekonomik düzenlemenin hedefinde olacak ve Foucault'nun da belirttiği gibi bu süreç sağlık, hastalık ve bedenin birer sosyal konum kazanmasına neden olacak ve bireyin sosyalleşmesinin araçlarına dönüşeceklerdir. Son olarak ise sağlık dolayısıyla tıp, politik mücadelenin nesnesi haline dönüşmüştür. Foucault, İkinci Dünya Savaşının bitişi ve İngiltere'de İşçi Partisinin galip gelmesiyle beraber neredeyse tüm gelişmiş ülkelerde sağlığın politik kampanyaların bir parçası haline geldiğini belirtmektedir. Bu noktada sağlık, sadece makroekonominin değil politikanın da bir parçası haline gelecektir. Foucault, sadece on yıllık sürede yani 1940- 50 yılları arasında bedenin yeni haklara, yeni ahlaka, yeni ekonomiye ve yeni politikaya sahip olmaya başladığını ifade etmektedir. Burada Foucault, tarihçilere bir eleştiri getirmektedir. Tarihçiler sadece ruhla ve onun temsilcileriyle ilgilenmiş, oysa bedenin tarihini incelemeye tenezzül etmemişlerdir. Foucault'ya göre 1940- 50 yıllarından sonra bireylerin bedenleri, devletin müdahalesi için birer nesneye dönüşmüşlerdir.

Antik Roma'dan 18. Yüzyıla kadar ruhla ilgilenilmiş, ruh devletin kurtarmaya, ıslah etmeye çalıştığı bir nesneye dönüşmüştür. Foucault bu durumu teokrasi¹⁷ olarak ifade etmektedir. 18.yüzyıldan itibaren ise teokrasi yerini somatokrasiye bırakacaktır. Bundan sonra bedenin bakımı, bedensel sağlık ve hastalık ile sağlık arasındaki ilişkiler devlet müdahalesi için uygun birer alana dönüşecektir. Bununla beraber Foucault medikal teknolojinin ve onun ilerleyişinin modern tıbbın bedenler üzerinde bir otoriteye dönüşmesini hızlandırdığını belirtmektedir. Örneğin, antibiyotiğin keşfi ve onun bulaşıcı hastalıklarla olan mücadelesi, sosyal güvenliğin kuruluşu ile aynı döneme rastlamaktadır. Teknolojinin gelişimi tıpta politik, ekonomik, sosyal ve

¹⁷ Aslında bu ifade ruhun tanrı ile birleşmesini ifade etmektedir. Çünkü kendisini tanrının temsilcisi olarak gören otorite ruhun kendisine ait olduğunu iddia etmiş ve sonuç olarak meşruiyetinin “ruh” üzerine kurmuştur.

hukuksal bir mutasyon yaratmıştır.¹⁸ Aslında bu Foucault için zaten var olan krizin, görünür olmaya başlamasını ifade etmektedir. Teknolojik ilerlemenin hastalıklarla mücadele etmeye başlaması ve bir diğer yandan tıbbın yeni politik ve ekonomik fonksiyonu, yani aynı anda tıpta ve sağlık alanında meydana gelen bu iki olgu, sağlıkta beklenen ilerlemeyi sağlayamamıştır. Foucault, bu beklenen ilerleme yerine bir durağanlık durumundan söz etmektedir. (Foucault, 2004: 7-9) Tıp açık bir krizle karşı karşıyadır. Foucault’nun burada gerçekleştirmek istediği şey, krizin tarihsel köklerine ulaşmak, onu oradan çıkarıp, bir tıp eleştirisi ortaya koymaktır. Söz konusu tıp olduğunda bir “ilk felsefe” eksikliği vardır. Kliniğin Doğuşu adlı eserinde Foucault, bilinmedik bir söylev ortaya koymak istediğinden bahsedecektir. (Foucault, 2002: 14) Bu söylev, tıbbi hasta ve doktor ilişkisi çerçevesinden ele alan anlayışından uzak duracak ve onun 18. Yüzyıldan beri devam eden sosyal bir etkinlik olduğunu ilan edecektir. Foucault için toplumsal tıp yoktur çünkü tıbbın kendisi zaten toplumsal bir pratiktir. (Foucault, 2004: 13)

Onun için bireyselleşmiş ve toplumun dışında var olabilecek bir tıp yoktur. Tıp doğası gereği toplumsal bir pratiğe dayanacaktır. Bu yüzden gerçekleşmekte olan krizin tarihi kökenleri tıbbın toplumsal pratiğinde aranmak zorundadır. Foucault’nun Kliniğin Doğuşunda belirteceği gibi tıp, sağlıklı insanlara ilişkin bilgiyi, hasta olmayan insanlar üzerinde çalışmayı ve model insanı tanımlamayı da amaç edinecektir. (Tekelioğlu, 1999: 59) Tıp bu açıdan ekonomik, sosyal ve politik olarak kendi öznesini yaratmakta ve bu özneye sürekli olarak taleplerde bulunmaktadır. Tıp, toplumsal pratikler yoluyla yeni özneler, yeni nesneler, yeni kavramlar, yeni bilgi alanları (savoir) inşa edecektir. Tıp, o tüm tedavi teknikleri ile Foucault’nun Büyük Kapatılma adlı eserinde yazdığı gibi bir baskı biçimine dönüşecektir. Bu baskı biçimi sağlık, hastalık, delilik gibi kavramları sürekli olarak değişime uğratacak ve böylece artık tıp, toplumun görünen ve görünmeyen alanlarında egemen hale gelecektir. Bu anlamda sosyal olan sürekli olarak kontrol altında tutulacak ve her şey tıbbın parçası haline gelecektir.

¹⁸ Foucault burada “mutation” yani mutasyon ibaresini kullanır. Bu ifade hem kalıcı değişimi simgelemesi hem de biyolojik bir referansa sahip olması nedeniyle üzerinde durulması gereken bir detay olma özelliği taşımaktadır.

2.1. Toplumsal Kontrol ve Tıbbileşme

Foucault, 19. Yüzyılda toplumun bölündüğünü iddia eder. Ona göre artık akıllı-deli, sağlıklı-hasta, suçlu-suçsuz gibi karşıtlıklar yaratılacak ve toplum bölünecektir. (Tekelioğlu, 1999: 161) Foucault'nun bahsettiği bu “bölünme pratikleri” aynı zamanda toplumsal kontrolün birer parçası haline gelecek ve bölünen toplum, toplumsal kontrol pratiklerini bir süre sonra içselleştirecektir. İlginç olarak toplumsal kontrol kavramı 20. Yüzyılın başlarında ortaya atılacak ve toplumun kendisini düzenlemesi anlamında kullanılacaktır. 1950'lerin başlarında ise sosyolog Talcott Parsons, toplumsal kontrol kavramını daha geniş bir anlamda, “sapkın olanın kontrol edilmesi ve benzerliğin arttırılması” olarak kullanacaktır. (Conrad & Schneider, 1992: 7) Bu açıdan bakıldığında toplumsal kontrol, toplumu birleştiren değil toplumu bölen ve kurumlarını bunun üzerine kuran bir olgudur. Mathieu Deflem, toplumsal kontrol üzerine yazdığı bir makalesinde toplumsal kontrolü, “toplumların kendisini herhangi bir zorlamaya ve baskıya ihtiyaç duymadan düzenlemesi” olarak tanımlamaktadır. daha geniş anlamda ise Deflem, toplumsal kontrolün hem mikro hem de makro düzeyde işleyen bir olgu olduğunu ortaya atar. Hukuk, tıp, ahlak, aile, gelenek, sanat gibi kurumlar makro seviyede işleyen toplumsal kontrol araçlarıdır. (Deflem, 2017: 1) Mikro düzeyde ise toplumsal kontrol, kişinin kendisini yönetmesi, yönlendirmesi ve manipüle etmesi aracılığıyla olacaktır. Kişinin kendisini yönetmesi toplumsal normları, inançları, ahlaki kuralları içselleştirmesi aracılığıyla gerçekleşecek ve bu içselleştirme eylemi bilinç deneni benlik algısını doğuracaktır. (Conrad & Schneider, 1992: 7-8) Foucault, bu kişinin kendisini dönüştürme halinin, kişinin kendi içinden doğmadığını söyleyecektir. Foucault, bireyi yaratan, şekillendiren ben tekniklerinin her toplumda farklı şekillerde bulunduğunu iddia edecek, böylece öznenin oluşumu toplum tarafından dayatılan teknikler aracılığıyla gerçekleşecektir. (Kelly, 2013: 515)

Toplumsal kontrol bu açıdan hem sapkını saptayacak, onu “anormal” ilan edecek bir yandan da normları belirleyecek, benlik algısını şekillendirecektir. Eğer birisi veya birileri sapkın, anormal, hasta, deli, suçlu ilan edilecekse bunu yapanlar çoğunlukla otoriteyi elinden bulunduranlar olacaktır.

Conrad ve Schneider Ortaçağ'da bu gücü elinde bulunduranın Kilise olduğunu söylemekte, kilisenin etkisini yitirmesinden sonra ise devletin bu görevi üstlendiğini söylemektedir. Bu açıdan, hukuk, tıp, eğitim, medya gibi alanlarda kendilerini uzman olarak tanımlayanlar birer toplumsal kontrol mekanizmasına dönüşeceklerdir. Foucault'nun perspektifinden ifade edecek olunursa toplumsal pratikler yoluyla bilgi alanları (savoir) yaratılacak ve bu bilgi alanları, birer toplumsal kontrol işlevi görecektir. Tıp, tarihsel süreç içerisinde toplumsal pratikler yoluyla inşa edilecek ve bir bilgi alanı haline gelerek toplumsal kontrol aracı haline dönüşecektir. Aslında bu çerçevede içerisinde tıbbın kendisini diğer bilgi alanlarından ayrı ilan edişi çokça yenidir. İngiliz Hipokrat olarak tanınan Thomas Sydenham dahi 17. Yüzyılın sonuna kadar hasta ve hastalık arasındaki ayrımın yapılmadığını söyleyecektir. Tıp bu açıdan 19. Yüzyıla kadar hasta odaklı bir başucu tıbbi olarak varlığını sürdürmüş ve hasta adamı, hastalığın kendisinden ayırt edememiştir. Bununla beraber doktorluk 19. Yüzyılın başına kadar çoğunlukla yarı zamanlı bir iş olarak gözükmektedir. Doktorların büyük çoğunluğu geçimini sağlamaya çalışan din adamları, öğretmenler, işçiler ve diğer meslek gruplarıdır. (Conrad & Schneider, 1992: 8-9) Doktorun ortaya çıktığı ve tıbbın kendisini bir meslek, hem bilimsel hem hukuksal anlamda profesyonel bir uğraş alanı daha doğrusu bir bilgi alanı olarak ortaya koyduğu bu dönemde bir başka rol daha ortaya çıkacaktır. Talcott Parsons bu rolü "hasta rolü" olarak adlandırmaktadır. (Parsons, 1951: 72)

Hasta rolünün, dört bileşeni vardır. İlk olarak hasta kişi normal olarak sorumluluklardan muaf tutulacaktır. En azından bu muaf tutulma süreci hasta iyileşene kadar gerekli bir süreçtir. İkinci olarak ise kişi, kendi durumundan sorumlu tutulmayacak ancak kendi iradi eylemiyle iyileşmesi ondan beklenmeyecektir. Üçüncü olarak ise hasta olan kişiler doğası gereği hasta olmayı istenmeyen ama tedavi edilmesi gereken bir durum olarak kabul etmek zorundadırlar. Son olarak hasta kişi tedavi olmak için tecrübeli bir uzmandan (çoğunlukla doktordan) yardım almak zorundadır. Tıp, burada hem hasta rolünü meşrulaştıran bir olgu olarak ortaya çıkacak hem de uzman rolü üstlenerek hastayı tekrar eski rolüne kazandıracaktır. Parsons, tıbbın gözünde hastalığın ve suçun çok da farklı olmadığını düşünmektedir. Çünkü bu iki unsur hem toplumsal hem de tıbbi olarak sosyal hayatı tehdit etmekte

ve bu yolla sosyal sistem için tehdit oluşturmaktadır. Her ne kadar toplumun suçlu ve hastaya yaklaşımları farklı olsa da hem suçlu hem de hasta birer sapkındır. Tıbbileşme, bu sapkının ve onunla beraber görülen sapkınlığın tıbbi terimlerle ifade edilmesiyle yani bir hastalığın veya dolayısıyla onun taşıyıcısı olan hasta rolünün inşa edilmesiyle başlayacaktır. (Conrad & Schneider, 1992: 10-13)

Tıbbileşme üzerine çalışan ilk isimlerden biri olan Irving Zola'ya göre, tıbbi müdahale bir toplumsal kontrol aracı olarak sapkın olan davranışı tıbbi araçlarla izole etmeye, ortadan kaldırmaya, bunu yapamasa da onu düzenlemeye çalışacaktır. Tıp, bunu çoğunlukla sağlık adına yaptığını iddia edecektir. (Zola, 1972: 488) Zola'nın tıbbileşmeyi süreç olarak tanımlaması tıbbileşmenin sürekli olarak devam eden bir olgu olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu bakımdan tıbbileşme sürekli olarak kendini üreten, yeni tanımlar ve isimlendirmeler yaratan, hastalığı kuran ve hasta rolünü ona uygun bir şekilde inşa eden bir sosyal inşa aracıdır. Tarih içerisinde günah, sapkınlık, kötülük olarak adlandırılan delilik, alkolizm, eşcinsellik, uyuşturucu bağımlılığı, çocuklarda hiperaktivite ve öğrenme güçlüğü, Aşırı yeme ve az yeme, çocuk istismarı, aşırı kumar oynama, kısırlık, transseksüalizm gibi olgular tıbbileşme ile süreç içerisinde birer tıbbi probleme dönüştürülmüş, tıbbin ilgi alanı içerisine sokulmuştur. (Conrad, 2003: 211) 1692 yılında New England'ın Salem Köyünde yaşananlar bir dönem günah, dinsizlik olarak algılanan bir olgunun şimdi nasıl hastalık olarak ortaya çıktığını gösterir. Betty Parris adında 9 yaşında ve Abigail Williams adında 11 yaşında, iki kız çocuğu o zamana kadar görülmeyen bir durumla anılmaya başlanmışlardır. Betty, görülmeyen bir nesneye uzun bir süre bakmakta, dikkat eksikliği, dalgınlık, unutkanlık gibi sorunlar yaşamakta, Abigail ise acı çeker gibi kıvrınmakta, bazen havlamaya ve anırmaya benzeyen sesler çıkarmaktadırlar.

Bununla beraber bu iki çocuk işitme ve hafıza kaybı gibi sorunlar yaşamakta ve boğuluyormuş gibi hissetmektedirler. Tüm bunlardan sonra aileler, çocukları yerel doktora götürmüş, yerel doktor ise durumu şeytani bir el onların üzerinde olarak açıklamıştır. Doktora göre bu iki çocuk cadı büyüünün etkisi altındadır. Bu iki kızıdan sonra vakalar çoğalmış ve Salem Köyünün önde gelenleri ve yöneticileri kızlardan bu işkenceyi onlara yapanları tespit etmelerini istemişlerdir. Bundan sonra ise Salem Köyünde “cadı avı” başlamıştır. İlk olarak suçlananlar Tituba adında

Karayip adaları kökenli köle bir kadın, Sarah Good adında pipo için ihmalkâr bir anne olarak görülen Sloven bir kadın ve Sarah Osborne adında kiliseye katılım göstermeyen ve kocasıyla evlenmeden bir süre aynı evde yaşayan bir kadın olmuştur.

İlginçtir bu üç kişi de dönemin şartlarına göre marjinal ve birer yabancısıdır. Üçü de her şeyden önce kadındır ve topluluğa aykırı olan davranış biçimlerine sahiptirler. Bu üç kadından sonra altı ay içerisinde kızlar iki yüzü aşkın kişiyi şeytanla işbirliği yapmakla suçlanmış, yıl bitmeden 19 kişi cadı ilan edilerek asılmış, iki cadı hapiste ölecek, bir cadı ise sorgu sırasında ezilerek öldürülmüştür. Bu suçlama sürecinde topluluğun erdemli insanları da suçlanmaya başlanmış, soruşturmalara ancak bu şekilde son verilmiştir. Bugün ise tarihe bakıldığında kızların davranışları birer “histeri” olarak teşhis edilmektedir. Bir diğer ifadeyle artık cadı büyüünden ziyade bir psikolojik sorundur. Salem vakası tıbbileşmenin doğuşu, gelişimi, bireylerin davranışları üzerindeki etkisi üzerinde düşünme şansı yaratır. Tıbbileşme tarihsel anlamda iki neden üzerine oturacaktır bu bakımdan; sekülerleşme bunlardan ilkidir. (Conrad & Schneider, 1992: 3-4)

Salem vakasında görüldüğü gibi, çocukların davranışlarının kökeni doğaüstü güçlerde aranmıştır. O günlerde şeytanın ele geçirdiği ruhlar, bugün fiziksel ve mental olarak birer hastalıklı bedenlere dönüşecektir. Bunun temel nedeni sekülerleşmedir. Irving Zola, tıbbın dini kenara itilmiş bir olgu haline getirdiğini söylemiş, Turner ise tıbbın dinin yerine geçtiğini iddia etmiştir. (Conrad, 2003: 214) Modern toplumlarda artık baskın ideoloji ve toplumsal kontrol aracı haline gelecektir. Bugünün birçok sağlık sorunu bir günah ve suçtan, birer hastalığa dönüşecektir. Weber için aslında bu durum toplumun rasyonelleşmesinin bir parçasıdır. (Turner, 1984: 169) Örneğin sosyal Tarihçi Joan Brumberg, bir sosyal tarihçinin bakış açısından yeme bozukluğunun sekülerleşmiş bir kurtuluş şekli olduğunu söylemektedir. Çünkü yeme bozukluğuna yol açan şey kişinin zihnindeki ideal beden algısıdır. (tabi bu algı tıp tarafından şekillendirilen bir algıdır)

Burada ruhtan çok bedene dayalı bir düşünce vardır. Aynı şekilde intihar karşısında gerçekleştirilen toplumsal tepkiler 18. Yüzyılda şeytani güçlerin sahneden çekilmesiyle sekülerleşecektir. İntiharın sekülerleşmesi onu doğal olarak

tıbbileştirecektir. (Conrad, 2003: 213) Öyle ki Emile Durkheim, İntiharı sosyolojik açıdan ele alan “İntihar” adlı eserinde intiharın iki ayrı doktorun bu intihar konusundaki düşüncelerine yer verir. Bunlardan ilki olan Esquirol intiharı bir akıl hastalığı olarak görmektedir. Doktor Bourdin ise intiharı kendine özgü (sui generis) bir hastalık olarak görmektedir. (Durkheim, 1984: 109) Bu açıdan intihar beden veya zihin fark etmez bir hastalıktır ve bu görüş görüldüğü üzere tıp dünyasında tartışılmıştır.

İntihar böylece bu dünyaya ait bir şeye dönüşmüştür. Bir diğer ifadeyle sekülerleşmiştir. Bir başka sekülerleşme örneği ise eşcinselliktir. Eşcinsellik başlangıçta dinsel bir ihlal olarak görülmüş, bir günaha dönüşmüş, orta çağın sonlarına devletin kontrolüne girmeye başlamış ve sonrasında bir suça dönüşmüş ve son olarak modern toplumda bir hastalık olarak yeniden tanımlanmıştır. Conrad ve Schneider’ın ortak çalışmalarında görüldüğü gibi bir günah olmadan önce doğaya karşı bir unsur olarak görülmüş, topluluğun var olan gelenekleri için tehdit olarak görülmüştür. Bu doğal- doğal olmayan isimlendirmesi tarih boyunca eşcinselliğe karşı olan tutumu şekillendiren bir temel oluşturacaktır. (Conrad & Schneider, 1992: 172)

Bilinen en eski eşcinselliğe dair yasaklama milattan önce yedinci yüzyılda, Eski Ahitte ki Levililer bölümünde görülmektedir; “Siz kadınlarla yaptığınız gibi erkeklerle yatmayacaksınız. Bu iğrenç bir şeydir.”¹⁹ (Levililer 21: 13) Bu ifadeyle Tanrı eşcinselliği bir günaha dönüştürmüştür. Bununla birlikte Eski Ahitte ki Sodom hikâyesi de eşcinselliğe dair günah isimlendirmesinin temelini oluşturmuştur. İbrahim peygamberin yeğeni Lut (Lot) Sodom halkını uyarmaya çalışmış, ancak Sodom halkı onu dinlememiştir. (Conrad & Schneider, 1992: 173) Bundan sonra Sodom şehrine ateş yağdırılmış ve şehir ortadan kaldırılmıştır. (Genesis 19: 1-11) Her ne kadar İncil Üzerine çalışmaları olan Derrick Bailey Sodom şehrine dair spesifik bir eşcinsel suçlamasının yapılmadığını belirtse ve tembellik, günahkârlık, misafir sevmeme, gurur, putperestlik gibi nedenleri ortaya atsa da Sodom’un asıl

¹⁹ “Thou shalt not lie with mankind, as with womankind: it is abomination” İngilizce çevirisi bu şekildedir. Türkçe çevirisi bana aittir.

günahının eşcinsellik olduğunu söyleyen tarihçilerde bulunmaktadır.²⁰ Kutsal kitaplarda bir günah olarak ifade edilen eşcinsellik, bir süre sonra suça dönüşecektir. O artık doğaya karşı bir cezaya dönüşecektir. Örneğin İngiltere’de 1533 yılında, 8. Henry’nin krallığı döneminde eşcinsellik ölüm cezasıyla çarptırılması kanunlaştırılmıştır. 1432’de İtalya’nın Floransa ve Venedik şehirlerinde bir kamu dairesi olarak “ufficiali de notte” kurulmuş ve bu daire İtalya’da bir eşcinsel avına çıkmıştır. (Conrad & Schneider, 1992: 177-8) Bu kamu dairesinin çalışma stili ise ilginç bir şekilde işlemektedir. Şehirlerin işlek yerlerine tamburi adı verilen kutular konulmuş ve halk suçlamalarını bu kutulara atmıştır. Bu devlet dairesi 70 yıl varlığını devam ettirmiş ve her yıl yüzlerce kişi yargılanmıştır. (Bullough, 1976: 82) Kilisenin etkisi altındaki Ortaçağ Avrupası’nda bir günahtan suça dönüşmüş ve kriminalize edilmiştir.

Ancak 16. Yüzyıl’ın sonuna kadar kilise ahlaki otoritesini kaybedecek, 17. Yüzyılda ancak birkaç kişi eşcinsellik suçlamasıyla ölüm cezasına çarptırılacaktır. (Conrad & Schneider, 1992: 174) Tarihsel olarak dinsel yasakların ortadan kalkışı ve dinsel bakışın daha az baskın olmaya başlaması eşcinselliği bir kötülükten hastalığa dönüştürmüştür. Bu noktada cinsel aktivitenin tıbbileşmesi ilk olarak mastürbasyon tartışması ile başlamış, mastürbasyon 18. ve 19. Yüzyılda bir akıl hastalığı olarak görülmüş²¹, mastürbasyon tartışması cinsel aktivite üzerine olan tartışmaların orta ve üst sınıf arasında yaşanmasına neden olmuştur. Artık açık bir şekilde konuşulmaya başlanan eşcinsellik darwinizmde etkisiyle 19. Yüzyılda bir genetik yatkınlığın bir ürünü, genetik bir kusur, merkezi sinir sisteminde doğuştan var olan bir gerileme olarak görülmeye başlanmıştır. (Conrad & Schneider, 1992: 175) Fransız hekim Paul Moreau 1887 yılında eşcinselliği “Altıncı his” olarak ifade edecek ancak bu hissi “bozulmuş” olarak görecektir. Bilimsel kriminolojinin önde gelen isimlerden Cesare Lombroso ise, eşcinselleri “ahlaki olarak akıl hastası” olarak nitelendirmiş ve eşcinsellerin kapatılması önerisinde bulunmuştur. (Bullough, 1977: 32) Böylece eşcinsellik tıbbi araştırmanın ve müdahalenin nesnesi haline gelip, tıbbi bilginin

²⁰ https://tr.wikipedia.org/wiki/Eski_Ahit%27te_e%C5%9Fcinsellik, erişim tarihi 10 Aralık 2022

²¹ 1970 yılında yapılan bir araştırmaya göre ABD halkının % 26’sı mastürbasyonu yanlış bir eylem olarak nitelemektedir. (Levitt & Klassen, 1974: 30) Dindarlığın yoğun olarak yaşandığı coğrafyalarda bu oran tabii ki daha fazla olacaktır.

etkisi altına girecek, artık tıp eşcinsellik üzerine bir dil (söylem) üretmeye başlayacaktır. Bu bakımdan kriminalize olan eşcinsellik aynı zamanda medikalize olacaktır. Conrad ve Schneider aynı dönemde hem medikalizasyonun hem de kriminalizasyonun gerçekleşmesini bir çelişki olarak görmeyecek, birinin yükselişinin diğerinin düşüşü anlamına gelmeyecektir diyecektir. (Conrad & Schneider, 1992: 182) Görüleceği gibi eşcinsellik geçmişten bugüne kadar ilk önce dinsel bir tutumla karşı karşıya kalmış, sekülerleşme yoluyla tıbbileşmiştir. Foucault'nun Büyük Kapatılma eserinde söylediği gibi aslında cinsel aktivite veya cinsellik asla özgür olmayacak, daima toplumsal kontrolün farklı biçimlerine maruz kalacaktır. (Foucault, 2000: 71)

Din, hukuk ve tıp farklı ahlak sistemleri olarak eşcinselliği kontrol etmeye çalışacak ve onun üzerinden toplumu kontrol etmeye çalışacaklardır. (Conrad & Schneider, 1992: 8-9) Sekülerleşme ise tüm geçmişten günümüze kadar devam toplumsal kontrol sürecinde Ivan Illich'in "yaşamın tıplaşması" dediği olguyu meşrulaştıracak, (Illich, 1995: 16) tıbbileşme Zola'nın ifadesiyle bir "süreç" olmaya devam edecektir. (Zola, 1972: 488) Histeri, yeme bozukluğu, intihar, eşcinsellik gibi sekülerleşerek tıbbileşen önemli örneklerin yanına Peter Conrad, o ünlü "Tıbbileşme ve Toplumsal Kontrol" adlı makalesinde kısırlığı da koyar. Çünkü kısırlık ilk olarak dinsel olarak tartışılmış sonrasında ise dinsel olanın zayıflaması ile tıp, dinsel olanın yerini almıştır. (Conrad, 2003: 214) Tanrıların yerini böylelikle doktorlar almıştır ve bu aslında sekülerleşerek tıbbileşen bir dünyanın habercisidir.

Tıbbileşmeyi yaratan ikinci unsur ise tıp mesleğinin değişen statüsüdür. Tıbbın bir toplumsal kontrol aracı olarak hayatı domine edişi, onun bir yapı ve kurum olarak ortaya çıkmasıyla yakından ilişkilidir. (Conrad, 2003: 214) Conrad ve Schneider, tıbbi kontrolün en büyük gücünü bir otoriteye dönüşerek kişileri, davranışları, şeyleri tanımlamasında bulur. (Conrad & Schneider, 1992: 195) Bu otorite Eliot Freidson'ın da ifade ettiği üzere tıbbın sağlık ve hastalığı etiketlendirme gücünü elinde bulundurmaktadır. Sonrasında bir otorite olarak varlığını sürdüren tıp mesleği sürekli olarak hastalık arayacak, onu bulmaya çalışacak, hekimlerin ise en büyük tutkusu bir hastalığı veya sendromu keşfetmek olacaktır. (Freidson, 1970: 212) Freidson sosyolog Howard Becker'ın ahlaki girişimci kavramlaştırmasını tıp için kullanacak

ve böylece tıp kendisini ahlaklı, diğerlerini ahlaksız ilan etme hakkını kendisinde görecektir. Asıl sorun ABD’de devrimden önce doğumdan dahi sorumlu olmayan, 19. Yüzyılın başlarına kadar düşük bir statüye sahip olan ve Foucault’nun ifadesiyle “uzunca bir süre serbest kalmış” tıp mesleğinin 19. Yüzyılın ortalarından sonra kendisini nasıl sosyal reformların içinde bulduğudur. (Conrad & Schneider, 1992: 196-197) Örneğin her biri ahlaki girişimciye dönüşen doktorların 19. Yüzyılın ortalarından itibaren kürtaja karşı verdikleri tıbbi savaşım ve sonuç olarak birçok eyalette kürtajan yasaklanması (Conrad & Schneider, 1992: 206) ne anlama gelmektedir? Bunun anlamı tıbbın statüsünün ve onunla beraber toplumsal, politik, tıbbi her şeyin değişime uğrayacağıdır. Tıbbın her alanda statüsünün değişmesi tıbbileşmeyi doğuracak ve böylece tıbbi kontrol ortaya çıkacaktır. (Conrad, 2003: 215)

2.1.2. Tıbbi Kontrol

Conrad ve Schneider için tıbbi kontrol üç farklı şekil alacaktır; Tıbbi teknoloji, tıbbi işbirliği ve tıbbi ideoloji. Her ne kadar ikili için bu üç unsur birer tıbbi kontrol biçimi ise de bu üç unsur da tıbbın statüsünü süreç içerisinde değiştirmiştir. Tıbbın her geçen gün daha da özelleşmesiyle birlikte tıbbi teknoloji de gelişmiş ve toplumsal kontrolün araçlarını genişletmiştir. Aslında tıbbi teknolojinin ilk var olduğu alan psikoteknoloji olacak ve bu yeni hastalıkların yaratılması, bunun üzerinden davranışların kontrol edilmesi anlamına gelecektir. 1950’lerden itibaren akıl hastalığının tedavi ve kontrolü için fenotiyazinin²² kullanımının ortaya çıkışı psikoaktif²³ ilaçların kullanımını da beraberinde getirmiştir. Librium ve Valium gibi sakinleştiricilerin anksiyete, gerginlik ve genel halsizlik için kullanımı, uyarıcı ilaç tedavisinin hiperaktif çocuklarda kullanımını.

Amfetaminlerin aşırı yeme, obezitede kullanımı, disülfiramın alkolizm için kullanımı, metadonun uyuşturucu tedavisinde kullanımı. 1960’lardan itibaren bir tıbbi inovasyon olarak sunulan ve doğrudan biyopolitik bir niteliği olan daha doğru

²² Fenotiyazin ilk olarak çiftlik hayvanlarında solucan düşürücü ve böcek ilacı olarak kullanılmıştır. Bugün artık geniş bir kullanımı olan ilaç ruh hastalıklarının tedavi için de kullanılmaktadır.

²³ Psikoaktif ilaçların doğrudan davranışın değişmesini hedefleyen ilaçlardır. Anti depresanlar bu tür ilaçlara dâhil edilmektedir.

bir ifadeyle nüfus üzerinde işleyen doğum kontrol haplarının kullanımı, tıbbi teknolojinin geçmişte bir hastalık olarak adlandırılmayan olguların, ilaç kullanımı gerektiren birer hastalığa dönüştürülüşünü ifade eder. Bu açıdan Talcot Parsons'un ifade ettiği sapkın davranışın kontrolü böylece hem fiziksel hem de mental olarak gerçekleştirilmiş olacak, üstelik bir hasta yaratılıp ona rol giydirilecektir.

Bu süreçte Conrad ve Schneider'in ifadeleriyle “negatif, toplumsal yargılar” olan hastalıklar icat edilecektir. Üstelik farmasötik kimyanın bu denli gelişimi ilaç endüstrisi yaratacak, bu endüstrinin yaratılışı, hastalıkların tedavi sürecini diğer tedavi biçimlerinden daha ucuz hale getirecektir. Medikasyon denen bu süreç hastalığı iyileştirmeyecek hastayı “normal” hale getirmeyi amaçlayacak ya da eksikliğe bir çare olarak kendisini ortaya koyacaktır. Aynı şekilde, Psikiyatri de tıbbi teknolojinin ürünlerinden birisi olarak “normal” olanı kurmayı amaçlar. 1930'ların erken dönemlerinde ortaya çıkmış ve 1960'lar da beyin implantları, laser teknolojisi gibi daha karmaşık bir teknolojiyi ifade eden psikiyatri beyin işlevsizliklerini düzeltebileceği umuduyla işlemiş, sadece ABD'de 1950'lerin ortalarına kadar 40. 000 ile 50.000 arasında cerrahi operasyon yapılmıştır. (Conrad & Schneider, 1992: 241-3) B. F. Skinner ve diğer davranışçı teorisyenlerin teorilerine dayanarak tıp, davranış değiştirme yöntemlerini²⁴ akıl hastalığı, zihin geriliği, eşcinsellik, alkolizm, otizm, yeme bozuklukları, uyuşturucu bağımlılığı gibi rahatsızlıkların tedavisinde kullanmış ve normal olarak görmediği davranışları değiştirmeye çalışmıştır.

Eliot Freidson 1970 'te yazdığı “Tıp Mesleği” adlı eserinde tıbbın birçok aygıtıyla insan davranışını değiştirme gücünü görmüş ve hastalığın biyolojik, fizyolojik durumuna insanların sosyal durumu ekleyip, bunu hastalık olarak adlandırdığını belirtmiştir. Freidson teşhis denen sürecin insan davranışlarını değiştirme gücünden bahsedecektir. (Freidson, 1970: 213) Hatta genetik tarama ve genetik danışmanlığı gibi olgular romantik ilişkileri dahi etkileyecek, (Conrad &

²⁴ Tier Sınıflandırma Sistemi, marka(jeton) ile ödüllendirme ekonomisi, Pozitif güçlendirme programı, kaçınmalı şartlandırma bu yöntemlerden bazılarıdır. Bu yöntemlerin birçoğu tıp ile alakalı dahi değildir.

Schneider, 1992: 243) belki de bu aşkın tıbbileşmesi²⁵ anlamına gelecektir. Böylece tıbbi teknolojinin gelişmesi ve her geçen gün tıbbi bilginin ilerleyişi, hayatın günlük problemlerini dahi tıbbileştirecektir. (Davis, 2009: 211) Neredeyse her insan duygusu, tıbbileşmenin inceleme alanı haline gelecek ve sonrasında birer bozukluğa belki de hastalığa dönüşecektir. Örneğin; Üzgünlük, mutsuzluk, keder, yalnızlık, yabancılaşma, endişe utangaçlık ve eleştirilme korkusu ve öfke patlaması gibi günlük hayata dair duygular manik depresyon, genel anksiyete bozukluğu, sosyal fobi, kişilik bozukluğu gibi hastalıklar altında sınıflandırılmış ve böylece insanın temel duygulanımları dahi bir tıbbileşme sürecine tabi tutulmuştur. (Davis 2009: 226) Tüm bu hastalıklara farmakolojik olarak müdahale edilecek ve bu süreç aslında Joseph Davis'in da belirttiği gibi günlük hayatta kişinin çektiği acıların zihinsel hastalığa çok benzediği gibi bir algı yaratacaktır.

Üstelik 1990'lardan beri devam eden "hastalık farkındalığı" adı altında televizyonda ve internette dolaşan ilaç kampanya ve reklamları "normal" olan ile "patolojik" olan arasındaki sınırların altını oyacaktır. (Davis, 2009: 223) Üstelik tıbbi teknoloji, sadece sağlıklı olanın "hasta" olduğu gibi bir algıyı da ortadan kaldırmış gibi görünmektedir. Kozmetik cerrahi, kısa boy için hormon tedavisi, biyolojik cinsiyet seçimi veya donörün karakteristiğine göre sperm veya yumurta seçimi, sentetik büyüme hormonlarının büyüme hormonu eksikliği yaşayan çocuklara enjekte edilmesi sadece bunun örneklerinden bir kaçıdır. İlk defa Kırım savaşından dönen yanmış askerler için uygulanmaya başlanan, sonrasında ise ideal bedeni yakalamak için uygulanan plastik cerrahi operasyonları ve Provigil gibi başlarda narkolepsi için ortaya çıkmış daha sonra ise uyanık kalınan saatleri arttırmak amacıyla kullanılan ilaçların kullanımı gibi olgular ise, tıbbın sadece hastalıklı olan bedeni değil sağlıklı olanı da iyileştirmeye çalıştığı anlamına gelmektedir. Psikiyatrist Peter Kramer, Prozac'ı Dinlemek (1993) adlı eserinde bu durumu iyiden daha iyiye geçiş olarak niteleyecektir. (Davis, 2009: 229) Öyleyse tıbbi teknoloji, Aristoteles'in iyi yaşam olgusuna hizmet edecek ve Agamben'in o ünlü kavramlaştırmasında zoe den ziyade "Bios" ile ilgilenecek, onu iyileştirmeye

²⁵ Bu ibare bana ait değildir. Brian D Earp, Julian Savulescu ve Anders Sandberg üçlüsünün 2015'te yazdığı bir makaleye aittir. Üçlü bu makalede tıbbileşmenin aşkı sadece biyo-kimyasal açıdan ele aldığını belirtmiş, onun psikolojik ve sosyolojik taraflarının ihmal edildiğini öne sürmüşlerdir.

çalışacaktır. Aslında iyileştirilmeye çalışılan bir beden değil, yaşamın kendisidir. Böylelikle tarihsel süreç içerisinde tıbbın statüsünü değiştiren tıbbi teknoloji yaşamı kontrol eden bir araç haline gelecektir.

Tıbbi İşbirliği ise aynı şekilde hem tıbbi kontrolde önemli bir yer tutacak ve hem de tıbbın tüm alanlardaki değişen statüsünü dışarı vuracaktır. Conrad ve Schneider için tıbbi işbirliği tıbbi kontrol ve dolayısıyla toplumsal kontrol için otoriteyle işbirliği yapacaktır. Tıbbi işbirliği bunu bilgi sağlayarak, tıbbi bir bekçiye dönüşerek, kurumsal bir temsilci gibi davranarak, bazen bir teknisyen kimliğine bürünerek sağlayacaktır. Tıp mesleği isterse bir teknisyen, isterse bir bekçi olsun sürekli olarak “hasta rolü” yaratma hakkını elinde tutacaktır. (Conrad & Schneider, 1992: 244) Doktor bu hasta rolünü belirleme, sapkın olarak gördüğünü hastalık olarak ilan etme hakkını elinde bulundurdukça otoritenin kendisine dönüşecektir. (Conrad & Schneider, 1992: 244) Foucault’nun tıbbi işbirliğini delilik üzerinden anlatışı çokça önemlidir. Foucault’nun anlatımı şöyledir;

“Bir deliyi kapatmak için tıbbi bir belge istendi ve bir kez deli kapatıldığında, deli, aile üyesi olarak bütün sorumluluklardan ve bütün haklarından vazgeçiyordu.” (Foucault, 2000: 12)

Burada aslında doktor delinin yargılanmasında, toplum içerisinde bir “deli” olarak tanınmasında işbirlikçi olarak işlev görmüştür. Conrad ve Schneider ikilisi bu işbirliği alanının daha geniş olduğunu inanmaktadırlar. Onlara göre tıbbi işbirliği askeriye alınmadan, okuldaki devamsızlıklara; kürtajdandan mahkemede yargılanma niteliğine haiz olmaya kadar sızmıştır. (Conrad & Schneider, 1992: 245) Çoğunlukla doktorlar hastane veya okul gibi kurumlarda “yönetici” olarak yer alacak, askeriye veya hapishanede ise yönetimin birer “çalışanı” haline geleceklerdir. Ivan Illich, “Sağlığın Gaspsı” adlı eserinde doktorun toplumdaki yerini anlamaya çalışırken şöyle der;

“Yargıç kimin suçlu ve neyin yasal olduğunu belirler. Rahip neyin kutsal olduğunu, kimin tabuyu çiğnediğini açıklar. Doktor ise neyin semptom kimin hasta olduğuna karar verir.” (Illich, 1995: 39)

Tıp, Ivan Illich için ahlaki bir iştir ve iynin, kötünün, arzulananın ve istenmeyenin içeriğini belirleyecektir. Suçu ve günahın özünde nasıl ahlak varsa, hastalığın özünde de ahlak vardır. Bu bakımdan tıp, Illich'in gözünde bir dışlama pratiğine dönüşecektir. Aynı eserde Illich, tıp mesleğini üniversiteli eğitilmiş bir tabakanın sınıfsal hâkimiyetinin belirli bir sektördeki tezahürü olarak görecektir. (Illich, 1995: 38-9) Doktorlar bu noktada hem ahlakın bir bekçisine dönüşecek hem de burjuvazinin bir işbirlikçisi haline gelecektir.

Bu açıdan incelendiğinde doktor burjuva ahlakına sahip olacak, onun bakışı sadece tıbbi veya bilimsel değil aynı zamanda ahlaki olacaktır. Foucault'nun "Büyük Kapatılma" adlı eserinde modern sanayi toplumunun talepleri gereği, Avrupa'da sadece delilerin değil işsizlerin, sakatların, yaşlıların, çalışamayacak durumda olanların da kapatıldığını söylemektedir. Burada çalışmak veya çalışmamak temel kriterdir. Bununla beraber özellikle 18. yüzyılın sonundan itibaren bir hastaya dönüşen deli, kapatma kurumlarında da bir şekilde çalışacaktır. (Foucault, 2000: 11-12) Burada doktor deliyi hem burjuva toplumunun bir nesnesi haline getirecek hem de bunu yaparken tıbbi, burjuvazinin hizmetine sunacaktır. Foucault'nun tabiriyle "iktidarla ilgilenen burjuvazi" tıbbi bir toplumsal kontrol aracına dönüştürecektir. Burjuvazinin tıp ile işbirliğinin en güzel örneklerinden biri Chloramphenicol olarak bilinen ilacın piyasaya sürülmesidir. Parke-Davis Firması tarafından piyasaya sürülen bu ilaç firmaya büyük karlar kazandırmış ancak tifo için olduğu söylenen bu ilaç çok az tifo hastası için kullanılmıştır.

ABD'de 1960'lı yıllarda doktorlar neredeyse her yıl dört milyon kişiye akne, boğaz ağrısı, basit soğuk algınlığı gibi nedenlerle bu ilacı yazmış ve ABD'de bu ilaç yüzünden yüzlerce kişi hayatını kaybetmiştir. Burjuvazi ve onun politik, bürokratik ilişkileri bu ilacı piyasada tutmuş, doktorlar ise bunun bir işbirlikçisi haline gelmiştir. Aslında burada ekonomik olan, (ekonomik büyüme) insan hayatına tercih edilmiştir. Foucault'ya göre ekonomi- politik olan biyopolitika, insan hayatını burada ölüme bırakmıştır. Ivan Illich farmasötik endüstrinin insan hayatını tehlikeye atıp bundan büyük karlar ettiğini anlatırken, ekonomi-insan hayatı arasındaki ilişkiyi şu şekilde ifade eder;

“Dünya ülkeleri genelinde, doktorların üzerinden çalışmakta oldukları iki müptela grup vardır; ilaç yazdıkları kişiler ve bunun sonucunu çekmekte olanlar. Toplum ne denli zenginse, bu gruba giren hasta sayısı da o denli yüksektir.” (Illich, 1995: 50)

Tıbbi kontrolün bir başka biçimi olan tıbbi ideoloji ise bir sapkınlığı veya anormal olanı sosyal ve ideolojik faydaları için hasta ilan etmeyi ifade edecektir. Tıp bu açıdan sadece bedenin veya zihnin kendisi için değil sosyal, ekonomik, politik, faydalar için de işleyebilecektir. Bu faydalar hem bireysel hem de toplumsal olabilecek böylece tıp aslında bir ideolojiye dönüşecek ve Howard Waitzkin ve Barbara Waterman’ın “ikincil kazanç”²⁶ dedikleri bir olgu yaratacaklardır. İkincil kazanç sayesinde hasta rolü kişiliği tamamlayan ve bireysel ihtiyaçları karşılayan bir olguya dönüşecek, kişisel başarısızlıkları meşrulaştıracaktır. Örneğin, tarihsel olarak sapkınlık, delilik, hastalık gibi birçok isimlendirme aşamasından geçmiş olan alkolizm veya sarhoşluk ikincil kazanç açısından ele alındığında tıbbi ideoloji bireyin yararına işleyen bir olgu olarak görülecektir. Çünkü aşırı alkol kullanımı son kertede bir hastalığa dönüşürse bu bireyin suçu olmayacak, aksine onun hastalığı olacaktır. Böylece bir hastaya dönüşen alkolik hem kendisini suçlamayacak hem de toplum onu bir hasta olarak gördüğünden kınamayacaktır.

Tıbbi ideolojiyi yaratan bu hastalık isimlendirmeleri toplumsal çıkarlar ve kurumları da destekleyecektir. Örneğin Amerikan iç savaşından hemen önce Samuel W. Cartwright adlı New Orleans’dan (ki bu şehir köleler tarafından inşa edilmiştir) bir hekim kölelerin evden ve tarlalardan kaçmalarını “drapetomania” adlı bir hastalık icat ederek açıklamaya çalışmaktadır. Üstelik bu hastalık sadece kölelerde görülen bir hastalıktır. Diğer bir ifadeyle bu hastalığın nedeni politik, ekonomik veya sosyal değil tıbbidir. Tıbbın kendisi burada ideolojik bir hale gelmiş bununla beraber belirli toplumsal çıkarların ve kurumların koruyucusu olmaya soyunmuştur.

Tıbbi ideolojinin toplumun ahlakı ve değerlerini etkisine alışının en güzel örneklerinden biri mastürbasyonun değişen tarihinde görülebilir. Viktorya Çağında ahlaki ve fiziksel bir fenalık olarak ele alınan mastürbasyon, “Kompulsif

²⁶ Waitzkin ve Waterman “ikincil kazançların” istem dışı ve fark edilmeyen olgular olduğunu söylemektedir. Oysa Conrad ve Schneider’in çalışmalarında bu ikincil kazançlar istem dahilinde ve fark edilebilirdir. Anlaşılabileceği gibi, nasıl olursa olsun bu kazançlar ağırlıklı olarak bireyseldir.

Mastürbasyon Bozukluğu” gibi hastalıklarla birlikte tıbbi kontrolün etkisine girmiş ve onun tıbbileşmesi toplumdaki mastürbasyona olan Viktoryen bakışı değiştirmiştir. (Conrad & Schneider, 1992: 241-5) Burada tıp, Viktoryen ideolojiye karşılık bir ideoloji olarak ortaya çıkmış ve toplumda bir değer değişimine neden olmuştur.

Soğuk Savaş döneminde de benzer şekilde, KGB birçok politik ve sosyal reformcuyla dönemin psikiyatrilerinden Andrei Snezhnevsky’nin teşhis ettiği üzere “uyuşuk şizofreni” olarak nitelendirmiş ve bu politik muhaliflerin birçoğu akıl hastanelerine kapatılmıştır. Robert Van Voren’in ifadesiyle bu psikiyatrinin politik olarak kötüye kullanılmasını ifade etmektedir. (Voren, 2010: 33) Tıp ile ideoloji arasındaki sınırlar burada silikleşmiş, tıbbın kendisi bir ideolojiye bürünmüş, politik ve sosyal hayatı domine etmeye kalkışmıştır. Aynı şekilde İkinci dünya savaşında Nazi askerlerinin pelvitin olarak bilinen “methamphetamine”²⁷ adlı ilacı kullanmaları, Amerikalı ve İngiliz askerlerin ise “amphetamine Benzedrine” kullanmaları tıbbın ideoloji haline gelişinin bir başka örneğini oluşturmaktadır. (Rasmussen, 2011: 206) Tıp, burada ilaçlar yoluyla yaşatmayı değil ölmeyi veya öldürmeyi tercih etmiştir. Eğer Giorgio Agamben’in felsefesinden yaklaşılsa tıp, çıplak hayat yaratan bir ideolojiye dönüşecektir.

Tıbbi ideolojinin bireyleri, toplumu, politikayı, değerleri şekillendirmesine bir başka örnek verilecek olursa 2020 ABD seçimleri örnek gösterilebilir. Çünkü seçim kampanyaları sırasında Joe Biden muhalifleri, Biden’ı “demans” olmakla suçlamış, Trump ise bir “deli”, “akıl hastası” olmakla itham edilmiş ve seçim kampanyası sırasında bu tartışma devam etmiştir. Tıp, yine burada terimleri, kavramları ve isimlendirmeleriyle ideoloji ile sınırlarını kaybetmiş ve ideolojik bir araca dönüşmüştür. Sonuç olarak görülebileceği gibi tüm örnekler hastalığın ve hasta olma rolünün (dolayısıyla tıbbın) sosyopolitik bir doğası olduğunu göstermektedir. (Conrad & Schneider, 1992: 245-6) Bu aslında Irving Zola’nın tıbbileşmenin bir “süreç” olduğunu hatırlara getirmekte ve onun değişebilecek ve sonuç olarak Freidson’un belirttiği gibi değiştirebilecek bir olgu olduğunu bariz bir şekilde göstermektedir.

²⁷ Bu ilaç ABD’de kullanılmaktadır. Bu ilaç aynı zamanda “superdrug” olarak da bilinmektedir.

Conrad, tüm bu tıbbi kontrol biçimlerine Foucault'nun tıbbi denetim kavramını da ekleyecektir. (Conrad, 2003: 210) Çünkü Foucault için modern çağda, iktidar fiziksel alanlar ve kurumlar aracılığıyla işleyecektir ki sağlık kurumları da sağlık çalışanlarının düzenli olarak “denetim” yaptığı fiziksel alanlardan birisidir. (Foucault, 2002: 53) Bunun temel nedeni aslında tıbbi bakışın değişiyor olmasıdır. Yeni tıbbi bakış hesaplayıcıdır ki bu sapan öğeleri izleyebileceği anlamına gelecektir. Bunu yaparak hastalığa bir ad konulacak ve böylece adı konulan hastalık istatistiksel uygulamalar için etkili bir alan oluşturacaktır. (Tekelioğlu, 1999: 74-75) Foucault burada sadece bir gözlemin değil aynı zamanda “risklerin ve şansların da belirleneceğini” söylemektedir. (Foucault, 1973: 89) Bununla beraber tıbbi bakış bir bilen özne yani doktoru yaratmıştır. (Tekelioğlu, 1999: 74) Foucault'nun “türlerin tıbbi” dediği olgu ise şu şekilde ifade edilmiştir;

“Hekim ve hasta kesintisizce büyüyen bir yakınlık içerisine girmiş ve hekim hastaya, gözleyen, her zamankinden daha çok destekleyen ve nüfuz eden bir bakışla, hasta da hekime, kendisini açığa vuran açıklanamayan ve yeri doldurulamaz nitelikler bütünüyle bağlanmıştır.” (Foucault, 2002: 37)

Çünkü bu bakış açısı hastaları sadece gözlemleyecek, eksik bilgiye sahip olduğunu kabul edecek, hastalığı kendi vahşi doğasında kabul etme gibi bir imkâna sahip olacaktır. Ancak yeni tıbbi bakışta ise hasta ve doktor birbirinden ayrılmıştır. Artık birisi öznedir gözlemekte ve diğeri ise bir nesne olarak gözlenilmektedir. Foucault, gözleyenin üstünlüğünü kabul ederken aslında onun bir iktidara dönüştüğünü vurgulamak isteyecek ve böylece doktor bir iktidara, hastane saf olan hastalığın bozulduğu bir alana (Foucault, 2002: 29-30) dönüşecektir. Foucault için hastaneye giren bir hastalık asla eskisi gibi saf olarak kalmayacaktır. Böylece aslında tıp, 18. Yüzyıldan itibaren var olan “hümanist” anlayışını kaybetmiştir. (Tekelioğlu, 1999: 153-154)

Foucault hastalığın doğal yerini, yaşamın doğal yeri olarak görmekte ve hastalığı hastaneye hapsedmenin hem organizmanın sağlıklı tepkilerini hem de hastalığın doğal seyrini bozacağını söylemektedir. (Foucault, 2002: 39) Bir diğer ifadeyle hasta aile sıcaklığından koparılacak ve sadece istatistiki bir veriye, semptomların

toplama, kontrol edilmesi gereken bir nesneye dönüşecektir. Tıbbi bakışın bir başka yönü onun pedagojik bir özelliğe sahip olmasıdır. Foucault, yeni tıbbi bakışta hastalığın yayılmasının önlenmesinin en iyi yolunun her pratisyen hekime gözetmenlik etkinliğinden başka öğretmenlik etkinliğinin de verildiğini söylemektedir. Böylece, bu bakış açısı çerçevesinde sadece hekim değil her bir birey de eğitilmek zorundadır. Yeni tıbbi bakış, bu bakımdan “zamana ve mekâna yayılan, açık ve hareketli, hem her bireysel var oluşa, hem de ulusun, hastalığın büyük, toplu formunu çeşitli görünümde açığa çıkardığı sınırsız alanda uyanan kolektif yaşamına her zaman bağlı olan yaygınlaşmış bir tıp bilinci” yaratacaktır. (Foucault, 2002: 49-50) Tıbbi denetim böylelikle kendisini tıbbi bilgi, mekânsallaşma ya da bir diğer ifadeyle hastalığın hastaneye taşınması, doktorların bir “iktidar” unsuruna dönüşmesi gibi yollarla yaratacaktır.

Tıbbi denetim gibi bir olgunun yanına David Armstrong’un “denetim tıbbı” kavramının eklenmesi gerekmektedir. Armstrong’a göre yatakbaşı tıbbi 18. Yüzyılın sonunda yerini hastane tıbbına bırakmış ve hastane tıbbı da hastanın vücudunu üç boyutlu (18. Yüzyıldan önce iki boyutlu olan) bir nesneye dönüştürmüştür. Bu durumda klinik muayenenin; bedeni inceleme, el ile muayene, stetoskop gibi klasik tekniklerinin yaratılmasını sağlayacaktır. Bu tekniklerde vücudun haritalanmasını, gizli hastalığı veya yarayı bulmak için ölüm sonrası bedenin incelenmesini, teşrih(dissect)²⁸ edilmesini beraberinde getirecektir. 20. yüzyılın başlarında ise denetim tıbbı adı verilen yeni bir tıp türü ortaya çıkacaktır. Denetim tıbbının temel niteliği onun normal popülasyonlar üzerine uygulanıyor oluşudur. Bir diğer ifadeyle hastane tıbbı hasta olanı denetlemeye çalışırken, denetim tıbbı herkesi hedefi haline getirecektir. (Armstrong, 1995: 393-5) Artık hastane tıbbı ile üç boyutlu olan hastalık, denetim tıbbı ile birlikte bedeni aşan bir alanda (extracorporal space) kendisini bulacaktır.

Böylece aslında herkes normal olacak ancak gerçek anlamıyla sağlıklı olmayacaktır. Armstrong’un kavramlaştırmasında artık sağlık hizmetleri hastanenin dışına çıkmış, daha geniş kitlelere yayılmıştır. Özellikle 20. yüzyılın başlarından

²⁸ Foucault’nun 18. Yüzyıldan sonra teşrihin tıpta yaygınlaştığı burada söylenmek durumundadır.

itibaren görülmeye başlayan tüborkülos, zührevi hastalıklar, çocukluk problemleri, nevroz gibi sosyal hastalıklar denetim tıbbının yayılması için belirli bir zemin oluşturmuşlardır. Armstrong hastalıkların bu şekilde toplumsallaşmasıyla beraber artık müdahale yöntemlerinin yayıldığını söylemekte, bu yöntemlerin denetim tıbbının bir parçası olduğunu belirtmektedir. Özellikle ikinci dünya savaşından sonra gözetleme, tarama sistemlerinin toplum sağlığında kullanılışı (özellikle ABD ve İngiltere’de) denetimi, hastanenin ve bununla beraber hastanın bedeninin dışına çıkarmış, risk faktörlerini daha belirsiz bir alana yerleştirmiştir. Tüm bunlarla beraber aslında Armstrong’un temel vurgusu hasta olmak ile sağlıklı olmak arasındaki sınırların bulanıklaşması üzerinedir. (Armstrong, 1995: 398-401) Bunun temel nedeni artık ne tam olarak hastalığın ne de riskin biliniyor oluşudur. Bu yüzden herkes hastaya dönüşür ve aynı anda hiç kimse hasta değildir. Foucault’nun da Kliniğin Doğuşunda yazdığı gibi çünkü modern tıp kendisini “eksiksiz” hissetmek zorundadır. Oysaki 18. Yüzyıla kadar tıp eksik olduğunu kabul etmiştir ve bu eksiklik onu daha da hümanist yapmıştır. (Foucault, 2002: 28)

Goethe’nin 18. Yüzyılda “tek korkum, dünyanın herkesin, bir başkasının hümanist hemşiresi haline geldiği büyük bir hastaneye dönüşmesidir”²⁹ yazması önemlidir. Çünkü bu hümanist hemşire aslında terapötik devletin ta kendisidir. (Achenbaum, 1993: 304)

2.2. Terapötik Devlet

“Akıl Hastalığı Miti” adlı eserinde akıl hastalığı denen bir olgunun olmadığını savunan Macar kökenli Amerikalı psikiyatrist Thomas S. Szasz bu eserden iki yıl sonra “Hukuk, Özgürlük ve Psikiyatri” adlı eserinde Batı toplumlarından özellikle ABD’de yeni bir meşrulaştırma ideolojisinin doğuşunu ilan etmiştir. (Szasz, 1963: 90) Bu da terapötik devletin ta kendisidir. Szasz’e göre Tanrının iradesine dayanan teokrasi, halkın rızasına dayanan demokrasi ve sosyal adalete dayanan sosyalizmin yanına bir de terapötik devlet katılmıştır. Szasz’a göre artık tıbbi semboller

²⁹ Johann Wolfgang von Goethe, Italian Journey, Naples, May 27, 1787

vatanseverlik sembolleriyile yer değiştirecek, tıbbın takdir yetkisi ve bu yetki sonucunda terapi, hukukun ve cezanın yerine geçecektir. Szasz konuşma özgürlüğü, din özgürlüğü, serbest piyasa gibi olguların tıpta var olup olamayacağını sorgulamaktadır. Örneğin hasta olma özgürlüğü veya kendimizi hasta yapma özgürlüğü veya kendimizi tedavi etme özgürlüğü” ya da tıbbi bakım alma özgürlüğü” gibi zgrleklerin var olup olamayacağıdır. (Szasz, 2001: 485-487)

O aynı eserinin son bölümünde terapötik devletin bir toplumsal kontrol aracı olarak psikiyatrinin geniş bir uygulaması olarak doğduğundan bahseder. Terapötik devlet, Szasz için hukukun bir aracı haline gelen kurumsal psikiyatrinin davranışları tıbbileştirmesinden başka bir şey değildir. Örneğin, cezai ehliyetin yokluğu Thomas Szasz’ın değerlendirmesinde hukukun tıbbileştirilmesinden başka bir şey değildir. (Schaler, 10-14) 1980 yılında California’nın Oakland şehrinde 34 yaşındaki Darlin June Cromer ‘in 5 yaşındaki siyahi bir çocuğu kaçırarak boğması hukuki tartışmanın tıbbi bir noktaya taşındığı önemli davalardan bir tanesidir. Bunun temel nedeni Cromer’in avukatının müvekkilinin “şizofrenik paranoya” hastası olduğunu iddia ederek bu davanın bir ırkçılık davasından çok bir “delilik” davası olduğunu savunmuş olmasındır. Bu dava Szasz’ın birçok açıdan ilgisini çekmiş ve o “şizofrenik paranoya bir etikettir, bir açıklama değil” diyerek delilik savunusunun bir muafiyet nedeni olarak kabul edilemeyeceğini dile getirmiştir.³⁰ Szasz için delilik savunusu  nedenle kabul edilemezdir. Birincisi delilik savunusu ahlaki değildir. İkincisi bu savunuyu aslında var olmayan bir, vücuda gelmemiş bir gerçekliğe dayandırılmaktadır ki o da akıl hastalığıdır. nc olarak ise Psikiyatri hiçbir şekilde delilik savunusu için bir zemin önermemiştir.

2.2.1. Terapötik Hukuk Bilimi

Aslında Thomas Szasz’ın nerisi burada basit gibi gözükmektedir. Her insan kendi eylemlerinden sorumludur ve Cromer kötü bir hayat yaşayan, kötülüğünün sonucuna katlanmak zorunda olan bir kişidir. (Pickering, 2019: 189-210) Doğrudan ırkçılıkla ilişkilendirilebilecek böyle si bir davanın akıl hastalığı ile ilişkilendirilmesi ve akıl hastalığının bir savunuyu haline getirilmesi terapötik devletin özünde olan

³⁰ Cate Unbound, Psychiatrists Create Their Own Reality, erişim: 10 Ağustos 2021

devlet-tıp işbirliğinin açığa vurulmasıdır. Bir cinayet, diğer bir ifadeyle “sapkınlık” psikiyatri aracılığıyla tıbbi hale getirilmiş, hukuki bir olgu tıbbi bir biçime büründürülmüştür. Hukuk, Szazs’ın ifadesiyle psikiyatrinin silahına dönüştürülmüştür. Terapötik devlet böylece aslında “terapötik hukuk bilimi” yaratmıştır.

Bir hukuk profesörü olan ve 70’li ve 80’li yıllarda ruh sağlığı hukuku üzerine çalışmaları olan David B. Wexler hukukun bir terapi aracı olabileceğini düşünmüş, 1987’de yazdığı bir makalede hukukun bu terapötik etkisine “Terapötik Hukuk Bilimi” adını vermiştir. Kendisi de ruh sağlığı hukuku üzerine çalışan Bruce J. Winick, Wexler’in çalışmalarına katılmış ve bu ikili 1990’lı ve 2000’li yıllar boyunca Terapötik Hukuk Bilimini inşa etmişlerdir. (Yamada, 2021: 663) Onlar için bu bilim hukukun bir araç olarak rolünün araştırılması üzerine kuruludur. İkili için hukuk duygusal hayatı ve psikolojik sağlığı etkilemektedir. (Wexler & Winick, 1996: 646) Wexley 1999 yılında bir sempozyum da hukukun duygusal hayatı ve psikolojik sağlığı etkilemesinin kendisine kadar gelen bir sürede dikkate alınmadığını söylemektedir. Wexley için Terapötik hukuk, hukukun ve yasal sürecin psikolojik tarafıdır ve aslında hukukun insanlaştırılmasından başka bir şey değildir. (Wexley, 2001: 1-10) Winick ise yasal kurallar ve onları uygulayan toplumsal güçlerin bazen kurallardan etkilenenlerin sağlığını olumsuz etkileyebileceğini ve bu olumsuz etkilerin olumsuz sonuçlar doğurabileceğini söylemektedir. Bu bakımdan aslında ikilinin ortak önerisi tüm bu olumsuz sonuçları değerlendirmeleri ve bu sonuçlar çerçevesinde hukuku tekrar şekillendirmeleri ve yön vermeleridir. Bu yüzden aslında iki amaç başarılacak zorundadır.

Bunlardan ilki anti- terapötik etkilerin minimize edilmesidir. Diğeri ise hukukun terapötik potansiyelinin yükseltilmesidir. Böylece aslında Wexley tarafından ilk olarak ceza yargılamasında ruh sağlığı alanında önerilen anti- terapötik etkilerin ortadan kaldırılması sadece ceza hukukuyla kalmayacak hukukun tüm alanlarına uygulanır hale gelecektir. Bruce Winick’in Terapötik Hukuk Biliminin interdisipliner olduğunu söylemesi burada önem arz etmektedir. (Winick, 1997: 28) Çünkü hukuk, tıp, sosyoloji, psikoloji, psikiyatri gibi alanlarla işbirliği yapar hale gelecektir. Etki alanı böylelikle genişleyen hukuk, terapötik etkisini artıracak ve

hukukun insani olmayan, anti- terapötik etkilerini bu alanlarda da minimize etmek isteyecektir. (Wexler & Winick, 1996: 653)

Hukukun terapötik bir hâl almasının başlangıcı aslında 1899 yılında Chicago’da kurulan Çocuk Mahkemeleri ile olmuştur. Çünkü bu mahkemeler yetişkin mahkemelerinde ki gibi cezalandırıcı bir yaklaşıma dayanmıyor, daha çok iyileştirici, ıslah edici bir yaklaşımı tercih ediyordu. Bu yaklaşım 1980’lerde “Sorun Çözme Mahkemeleri” adı verilen bir dizi mahkemenin doğuşuyla beraber hukuku gerçek anlamda bir terapötik unsur haline getirmiştir. Örneğin 1989 yılında Miami’de “Uyuşturucu Tedavisi Mahkemesi” kurulmuştur. O güne kadar yaygın uygulamanın tersine mahkeme burada failin rehabilitasyonuna odaklanmış ve hâkimi tedavi takımının bir üyesi haline getirmiştir. Hâkimin terapinin bir parçasına, hukuki sürecin ise bir tedaviye dönüştüğü bu hukuk ile tıbbın iç içe geçtiği süreçte fail, suçunu kabul edecek ve mahkemeye belirli şartlar altından işbirliğine giderek hem şartlı tahliye edilecek hem de periyodik olarak uyuşturucudan arındırılmış hale gelecektir.

Bugün sadece ABD’de 2000 yılında 697 olan Uyuşturucu mahkemelerinin sayısı 500’ü geçmiştir.³¹ (Winnick, 2003: 1056-1060) ABD’de Ulusal Adalet Enstitüsünün 2021 yılında yetişkin uyuşturucu mahkemeleri üzerine³² yaptığı bir araştırmaya göre uyuşturucu mahkemesinin tedavi programına katılan katılımcılar normal bireylere göre daha az suç aktivitelerine karışmakta ve daha az yeniden tutuklanmaktadırlar. Üstelik araştırmada katılımcıların normal bireylere göre daha az uyuşturucu kullandığı tespit edilmiştir. Belki tüm bu bulguların yanında araştırmanın en ilginç yanı ekonomik tarafıdır. Çünkü katılımcıların yaptığı harcamalar, normal yollardan tedavi olanlara göre daha az olmaktadır.³³ Burada aslında terapötik ve biyopolitik olan iç içe geçmiştir. Biyopolitik açıdan bu durum değerlendirilecek olursa hem toplumsal bedenin (bir başka ifadeyle nüfus) sağlığı korunacak hem de Foucault’nun ifadesiyle ekonomik akılsallık³⁴ sağlanmış

³¹ <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/238527.pdf>

³² Çocuk mahkemelerinin yanında bir de uyuşturucu kullanan çocuklar içinde uyuşturucu mahkemelerinin olduğu unutulmamalıdır.

³³ <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/238527.pdf> erişim tarihi 20 Mayıs 2023

³⁴ Foucault’nun bu ifadeyi “Biyopolitikanın Doğuşu” derslerinde sıkça kullandığı hatırlanmalıdır.

olacaktır. Uyuşturucu Mahkemelerinin yanında “Sorun Çözme Mahkemeleri” olarak bahsedilmesi gereken bir başka mahkeme türü de “Akıl Sağlığı Mahkemesi” adı verilen mahkemelerdir. Akıl Sağlığı mahkemelerinin temel amacı akıl hastalığı olan suçluyu yasal sistemin dışına çıkarıp, onu tedaviye yönlendirmektir. Tedaviyi kabul eden fail yeniden suç işlemeyecek ve böylece toplumdaki yeniden suç işleme eğilimi ortadan kalkacaktır. Bu tedavinin odak noktası geleneksel ceza mahkemelerinden farklı olarak faili kovuşturmak değil onu bir işbirlikçiye çevirerek, ruh sağlığı hizmeti sunmaktır. (Gottfried, 2012: 2-3)

Akıl Sağlığı mahkemelerinde hâkim, savcı ve savunma avukatları akıl sağlığı konularında eğitim almak durumundadırlar. Terapötik hukuk bilimi içerisinde hukuk adamları birer “terapötik öge” haline gelirken aslında hukuk birisini etiketleme ve damgalama elinde tutacaktır. Öyle ki akıl sağlığı mahkemeleri birey ancak suçlu veya iddialar karşısında sessiz kalmışsa kurulacak (Bernstein & Seltzer, 2003: 143) suçlunun hâkimin tedavi önerilerini kabul etmesi durumunda hakkındaki suçlamalar düşebilecek, mahkeme kararı ertelenebilecektir. Akıl Sağlığı mahkemeleri üzerine yapılan birçok araştırma ise bu mahkemelerin suç oranlarını azalttığını, psikolojik ve yasal stresi düşürdüğünü ve failin yaşam kalitesini arttırdığını göstermektedir. (Gottfried, 2012: 2) Üstelik tüm bu terapötik sonuçlarının yanında bireyin yanında toplumda aslında akıl hastası failden korunmuş olacaktır. (Bernstein & Seltzer, 2003: 143-144) Akıl Sağlığı mahkemeleri de böylece terapötik olmasının yanında biyopolitik bir zemine oturmaktadır. Çünkü bir yandan bireyin bedenine ve ruhuna yönelen tıbbi bir el varken (aynı zamanda hukuki ve beraberinde ekonomi-politik) aynı zamanda nüfus kontrol edilmektedir.

Anlaşılacağı üzere, delilik savunusu ile başlayan ve daha sonrasında çocuk mahkemeleri, uyuşturucu mahkemeleri ve akıl sağlığı mahkemeleriyle (daha geniş bir tabirle problem çözme mahkemeleri) devam eden hukukun tıbbileşmesi ve bunun sonucunda hâkimlerin bir hekime, mahkemelerin ise bir hastaneye dönüşmesi terapötik bir devletin varlığına işaret etmektedir. Hukukun devletin terapötik bir aygıtına dönüşmesinin yanında bir başka gerçeklik daha vardır. O da gönülsüz hastaneye yatırılıştır.

Thomas Szasz için gerçek anlamda var olmayan, bir metafordan ibaret olan akıl hastalığından dolayı insanların akıl hastanelerine kapatılması insan haklarına aykırıdır. Szasz'ın ifadeleriyle bu insanlığa karşı bir suçtur. Dahası Szasz, akıllı adamın akılsız olan adamı hapsedmesini beyaz adamın siyahlara yaptığı kölelikten farklı görmemektedir. (Szasz, 1967: 229-230) Akılsız olan adamı hapseden psikiyatri bu açıdan bir toplumsal kontrol aracı olarak, toplumdaki tehlikeli veya asi unsurları karantina altına alacaktır. Bu noktada aslında akıl hastalığı, birey üzerinde iktidarını kurmaya çalışan psikiyatrist için bir meşrulaştırma aracına ve Szasz'ın ifadeleriyle bir strateji veya politikaya dönüşecektir. (Domaradzki, 2021) Bu strateji ve politika gereğince gönülsüz hastaneye yatırma olgusunun (ki bu olgu devlet tarafından desteklenmektedir.) temel amacı davranış üzerinde toplumsal kontrol uygulamaktır. Hastalığın tedavisi ise ikinci planda kalmaktadır.³⁵ Bu açıdan terapötik devletin terapötik amaçlarla psikiyatri ve devletin kendisiyle işbirliği yaparak, hastanın iradesine karşı çıkararak uyguladığı gönülsüz hastaneye yatırma eyleminde terapi yoktur ve tedavi denilen şey bireylerin günlük yaşamlarını devam ettirmelerini sağlayan gözetimden başka bir şey değildir.

2.2.2. Bir Baskı Aracı Olarak Psikiyatri

Bu noktada Szasz psikiyatrik müdahalenin baskıya dayandığını söyler. Çünkü psikiyatri devletin baskıcı aygıtı haline gelerek, insanın isteği ve iradesi dışında psikiyatrik ilişkiler yaratacaktır. Baskıcıdır çünkü onun kaynağı yukarısı olacak (hukuk, devlet, psikiyatri gibi) ve itaati zorunlu hale getirecektir. (Szasz, 1997: 495) Askerlik görevini yerine getirirken psikiyatrinin baskıcı yüzüne birçok defa şahit olan Szasz kişisel özgürlüğü, sağlıktan daha fazla önemseyecek, modern psikiyatriyi, genel olarak tıbbi ve akıl hastalığı, akıl sağlığı ve akıl sağlığı servisi gibi ifadeleri özgürlüğü kısıtlayan unsurlar olarak görecektir. (Domaradzki, 2021: 854) Szasz'a göre tıbbın bir dalı olarak psikiyatrinin başlangıcı “belalı” insanların tımarhanelere kapatılmasıyla başlar. Gönülsüz hastaneye yatırma hali (Foucault'nun büyük kapatılma dediği şey) ilk olarak deli teşhis edilmesi ile başlayacak ve

³⁵ Thomas Szasz bunu gösterilebilen beyin hastalıkları için söylemektedir. Metafor olan akıl hastalığında ise bir hastalık olmadığından dolayı da tedavi etmek diye bir gerçeklikte var olmayacaktır.

sonrasında onu tehlikeli ilan ederek toplumu ondan korunacak, kanuna itaat etmeyen birisi olarak görecektir. Szasz’a göre psikiyatrinin bu ikili baskıcı yapısı 300 yıldır devam etmektedir. (Szasz, 1997: 489)

Szasz için sadece bir metafor olarak var olan ve 300 yıldır psikiyatrik baskının bir parçası olarak devam eden akıl hastalığı, günümüzde batı toplumları tarafından 3 şekilde kurumsallaştırılacaktır. İlk olarak bedensel hastalıklar bir akıl hastalığı olarak kabul edilecektir. Örneğin epilepsi bunlardan biridir ve bugün artık merkezi sinir sistemi hastalığı olarak görülmektedir. İkinci olarak ise sapkınlık olarak görülen sosyal olarak kabul edilmeyen ve toplumu tiksindiren, onu rahatsız eden davranışlar düşünceler ve hisler bu kurumsallaşmaya katkıda bulunacaklardır. (Domaradzki, 1992: 851-2) Örneğin önceki satırlarda da değinildiği üzere eşcinsellik ilk olarak bir sapkınlıktır sonrasında ise bir hastalığa dönüşmüştür ve bugün ise bir yaşam tarzı olarak öne çıkmaktadır. Son olarak ise akıl hastalığının benzersiz bir ideolojiye dönüşerek (ki bu ifade Szasz’ın kendi ifadesidir) hayatın tüm alanlarına sızmasıdır. Psikiyatrik söylem ve psikiyatrinin kendisi akıl hastalığı adlı ideolojiyi kullanarak depresyon, sosyal anksiyete bozukluğu, dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu, anksiyete bozukluğu, travma sonrası stres bozukluğu, kleptomani, aşırı yeme, kumar, alkol ve uyuşturucu bağımlılığı gibi bağımlıklar ve bunlar gibi birçok aslında hayattaki problemlerden kaynaklanan olgular birer “yeni hastalık” olarak kabul edilecektir. Daha açık bir ifadeyle söylenecek olursa “kurgusal akıl hastalıkları” herhangi bir biyolojik probleme dayanmamakta psiko-sosyal ve etik normların belirlediği sapkınlıklar olarak görülmek zorundadır.

Bu bakımdan aslında gönülsüz hastaneye yatırmanın temelini oluşturan hastalıkların bir kısmı tıbbi bir nitelik taşımamakta, daha çok ahlaki, yasal, toplumsal ve politik bir nitelik taşımaktadır. Bu yüzden yaratılan veya üretilen bu akıl hastalığından muzdarip olduğu iddia edilen insanlar tıbbileştirilmemeli veya hastaneye yatırılmamalıdır. Bunun yerine onlar ahlaki veya yasal olarak yargılanmak zorundadır. (Domaradzki, 2021: 855-858) Foucault, “Büyük Kapatılma” adlı eserinin bir yerinde 1835 yılında akıl hastası olan bir katili savunan bir avukatın sözlerini verir;

“Önemli olan bu adamın kapatılmasıdır. Müvekkilimin şahsi durumunda, buranın bir hapisane veya tımarhane olmasının bir önemi yoktur. Eğer tercihen onu bir tımarhaneye kapatmanızı rica ediyorsam bu ailesinin şerefine leke gelmesin diyedir.” (Foucault, 2000: 60)

Burada kapatmanın veya gönülsüz olarak akıl hastanesine yatırmanın temel nedeni tıbbi veya hukuki değil sosyal ve ahlakidir. Avukatın hastaneye yatırmaya (veya tımarhaneye) hukuki veya tıbbi bir nedene değil sosyal ve ahlaki bir nedene dayanmaktadır. Böylece aslında Thomas Szasz’ın yazdığı gibi akıl hastalığı ahlakın ve hukukun üstünlüğünün yerini alacaktır. (Domanadzki, 2021: 856) Metaforik olarak var olan akıl hastalığı üzerine kurulan akıl hastaneleri tıbbi bir işlevden çok politik ve sosyal bir işlev görecektir. Psikiyatri de böylece günlük hayatın tıbbileştirilmesinin parçası haline gelecek, özgürlüğü ve bireysel hakları ihlal edecek ve devlet, hukuk gibi kurumlarla işbirliği yaparak toplum üzerinde varlığını (Szasz’a göre baskısını) devam ettirecektir. Arjantinli şair ve romancı Adolfo Bioy Casares’in “insanlar geçmişte din ve politika için öldürürdü. Bugün ise terapötik nedenlerden dolayı öldürüyor” sözü burada değerlendirmeye alınmak zorundadır. Çünkü terapötik devlet delilik savunusu ile aslında adaleti, hukuku sadece tıbbileştirmekle kalmayıp onu öldürecek, akıl hastası ilan ettiklerini gönülsüzce hastaneye yatırarak insanlığa karşı suç işleyecektir. Sonuç olarak terapötik devletin “delilik savunusu” ve “gönülsüz hastaneye yatırma” olmak üzere iki temel stratejisi vardır.

Bununla beraber terapötik devlet yaşamın ve ona ait olan her şeyin tıbbileştirilmesinin bir sonucudur. Günlük hayat artık devletin hedefindedir ve genel olarak tıp ve özel olarak psikiyatri onun üzerinde din, politika gibi olguların kurduğuna benzer bir iktidar kurmaktadır. (Szasz, 1997: 304) Thomas Szasz’ın günden güne güçlenen ve artık devletin bir parçası, (belki de kendisi) aygıtı, ideolojisi haline gelen terapötik devletin yükselişine itiraz edenler de vardır.³⁶ James Lieberman, Szasz’ın tezlerini istatistiki olarak desteklemediğini yazacaktır. Lieberman için Gönülsüz hastaneye yatırma gittikçe azalmakta ve delilik savunusu

³⁶ Burada Foucault’unun bir biçimlendirme aygıtı olarak öne sürdüğü dispozitif kavramı, terapötik devletin kendisi için kullanılabilir. Yakından bakıldığında Tıp ve onun uzantısı olarak Terapötik devlet bir çeşit dispoziftir.

da son zamanlarda sarsılmaktadır. (Lieberman, 2004) Örneğin 1981 yılında dönemin ABD başkanına süikast düzenleyen John W. Hinckley delilik savunusundan yararlanmıştır.

Ancak şizofreni hastası olduğu iddia edilen ve 5 çocuğunu küvette boğarak öldüren Andrea Yates için aynı prosedür uygulanmamıştır. Lieberman bunu bir illerleme olarak görmüştür. Üstelik Szasz ona göre ciddi anlamda akıl hastalığı olan hastaları sadece insani problemi olan kişilere indirgemektedir. Böylece Szasz için katil daima bir suçludur, bazen hasta olmayacaktır. O kendi çocuklarını öldüren bir şizofreni hastası (ki Szasz onu hasta olarak görmemiştir) için dahi bir muafiyete gitmemiştir. Çünkü Szasz için Yates'i çocuklarını öldürme noktasına getiren doğum sonrası psikoza (post- partum psychosis) anatomik-patolojik bulguları olmadığından dolayı bir hastalık değildir. (Lieberman, 2004: 225-230) Lieberman, Szasz için ceza vardır terapi yoktur der. (Aktaran Lieberman, 2004: 231) Szasz ona göre ne kadar suçlunun eyleminin hastalık olarak tekrar tanımladığını veya bu kendisine veya diğerlerine karşı tehlikeli olan kişilerin ne kadarının gönülsüz hastaneye kapatıldığı konusunda herhangi bir şey söylememektedir. Bu yüzden Lieberman, Szasz'ın değerlendirmelerini bilimsel olarak görmemektedir. (Lieberman, 2004: 233-238)

Szasz ise “Lieberman’a Cevap” adlı makalesinde Lieberman'ın yazdıkların bir şekilde cevap vermek istemiştir. Szasz, makalesinde Lieberman'ın (ve tabii ki diğerlerinin) iddia ettiği gibi gönüllü hastaneye yatırmak diye bir gerçekliğin var olmadığını söylemektedir. (Szasz, 2004) Szasz ısrarla ABD’de her yıl bir milyonu aşkın gönüllü hastanın hastaneden gitmek istedikleri zaman gönülsüz hastaya dönüştürüldüğünü yazmakta ve istatistikleri işaret etmektedir. Szasz bu yüzden gönüllü hastaneye kapatılmaya inanıyor gibi görünmemektedir. Çünkü terapötik devlet içerisinde psikiyatrist ve beraberinde doktor bir toplumsal kontrol uygulayıcısından başka bir şey değildir. Lieberman ilk olarak yıllarca suçlu olarak hapsedilen kişilerin sonradan nasıl bir “hastaya” dönüştürüldüğünü görmezden gelmektedir.

Bununla beraber Szasz Lieberman'ın bilimsel değerler söylemine karşı çıkıyor gibi görünmektedir. “Bilimsel değerler diye bir şey yoktur. Politik olarak bilim

değer yargılarından bağımsızdır.” Szasz’a göre Bilimsel girişimciliğin değerleri dürüstlük ve gerçektir. Szasz “Benim asıl üzüntü duyduğum ve karşı çıktığım nokta Psikiyatristlerin bireylere baskı uygulaması ve bireylerin yanlış davranışları için mazeret üretiyor olmalarıdır” der. (Szasz, 2004: 242-246) Szasz aynı makalesinde aslında Liebermanı üstü kapalı bir şekilde “terapötik devlet yanlısı” olmakla itham etmektedir. Üstelik Lieberman doktorun hala devletle işbirliğini anlamamaktadır. Szasz, Lieberman’ın çocukların psikolojik danışmaya ve ilaç alımına zorlanmasını savunmasına da aynı şekilde anlam verememektedir. (Szasz, 2004: 250-251)

Aslında Szasz’ın eleştirisi Foucault’nun eleştirisinden çok da farklı görünmemektedir. Szasz, teokratik devletin yerini Terapötik devletin aldığını söylemektedir. Foucault ise teokrasinin yerini 18. Yüzyıldan itibaren Somatokrasinin aldığını söylemektedir. (Foucault, 2004: 13) Foucault, “Kliniğin Doğuşu” eserinde ruhban sınıfı ile hekimlerin işbirliğini ortaya koyarken Szasz ise tıp ve dinin toplumdaki ve birey üzerindeki ilişkisinin benzerliğine işaret etmektedir. Terapötik kavramı da belirli açılardan psikiyatrik bir çağrışıma sahiptir. Ancak bu kavramı kullananların tarihine bakıldığında “terapötik devlet” kavramını kullananlardan bir tanesi de sosyolog James L. Nolan’dır.

2.2.3. Terapötik Ethos

Nolan Terapötik kavramına çok farklı bir pencereden yaklaşmıştır. O Thomas Szasz’ın icat ettiği kavram olan “terapötik devlet” kavramını fark etmemiş ve Szasz’ın çalışmalarına pek de atıfta bulunmamış görünmektedir. O “Yüzyılın Sonunda Meşrulaşan Hükümet: Terapötik Devlet” adlı eserinde Terapötik perspektifin günlük hayatın dolayısıyla kültürün içine sızmasıyla ahlaki yaşamın sınırlarını belirleyen semboller ve kodlar yarattığını söylemektedir. (Nolan, 1998: 2-3) James Nolan buna eserinde “Terapötik Ethos” diyecektir. Aslında yaratılan bu yeni ethos teokratik devletin yerini almıştır ve Nolan bu “ethos” ile beraber aşılana ve topluma sızan terapötik devletin yeteri kadar teokratik olmadığını eleştirir gibi görünmektedir. (Nolan 1998: 17-18) Teokratik devlet çökmüş ve insanlar Orta Çağ’da “cadı” damgalanır, özgürlüğünden mahrum bırakılırken terapötik devlette de birer “akıl hastası” olarak damgalanmakta ve özgürlüğünden yine mahrum

bırakılmaktadır. (Schaler, 1998: 85-88) Bu bakımdan aslında Nolan terapötik devlet düşüncesini teokratik devlete dönmek için meşrulaştırıyor gibi görünmektedir. Nolan gerçek amacını kitabın sonlarına doğru şöyle açıklamaktadır;

“Bu projenin tenel amacı modern devletin işlevleri içine terapötik ethosun kapsamlı bir şekilde sızmış olup olmadığını araştırmaktır.” (Nolan, 1998: 1)

Nolan devletin işlevlerinin içine sızmış terapötik ethosu anlamaya çalışmış ve onu karakterize etme çabasına girişmiştir. Nolan’ın terapötik ethosu anlama ve çözümleme çabası aslında terapötik devleti anlama ve çözümleme çabasından başka bir şey değildir. Nolan’ın kitabı için bir eleştiri yazan Jeffrey Schaler’da Nolan’ın terapötik devlet kavramı ile tam olarak neyi kastettiğinin belirsiz olduğunu yazmıştır. Terapötik devleti yaratan ve bir ahlak sistemi gibi görünen Terapötik Ethosun ilk özelliği kendisine işaret ediyor olmasıdır. Nolan’ın ifadesiyle “self referential” olmasıdır.³⁷ (Schaler, 1998: 85-88) Terapötik ethos ile bireyler ahlaki yorumlarının stardartlarını kendileri belirliyor hale gelmişlerdir. Bir anlamda bireyin tüm referansları teokratik devletin çöküşüyle (yani tanrının iktidarı düşüncesinin ortadan kalkışıyla) ve kapitalizmin geleneksel ahlaki otoritelerin altını oymasıyla kendisi olmuştur. (Nolan, 1998: 4-5) Nolan, Amerikan terapötik toplumunun artık kendisini “imparator benliği”, doymuş benlik, köksüz benlik, duygusalıcı benlik, Özgün benlik gibi çeşitli benliklerle tanımladığını söylemektedir. Self Amerikan toplumunda “yeni merkez” haline gelmiştir. Terapötik ethos bu “merkez” üzerinde yükselmektedir. Üstelik Nolan okuyucuyu ABD toplumunun bir “self toplumu” olduğuna ikna etmek için kişisel gelişim kitaplarının sayısındaki artışı rakamlarla açıklama yoluna gitmiştir. (Nolan, 1998: 4-6) Artık self teokratik devlette olduğu gibi reddedilmeyecek, kurban edilmeyecek veya öldürülmeyecek, bunun yerine onaylanacak, zincirlerinden kurtarılacak ve saygın bir hale gelecektir. Böylece self aslında terapötik ethos kavramı çerçevesinde kültürel düşüncenin “mihenktaşı” haline dönüşecektir.

³⁷ Self referential ifadesinin tam olarak çevirisinin olmadığını hatırlatmakla beraber bu kelimenin Türkçeye “övgönderimsel diye çevrildiği birçok defa görülmüştür.

Terapötik ethosun ikinci özelliği ise Nolan'ın emotivist etik³⁸ dediği olgudur. Ona göre duygulara olan bu vurgu bürokratik yapıların duygu dışı olan doğalarına karşı bir reaksiyon olarak çıkmıştır. (Nolan, 1998: 5-6) Kendi ifadeleriyle endüstriyel modern dünyanın nesnelliği” geleneksel otoritenin altını oymuş ve bu da bireyin duygularına dair olan ilgisinin artmasına neden olmuştur. Nolan aynı satırlarda terapötik ethosun özellikle emotivist etiğin Weberyen “demir kafesten” kaçışı temsil ettiğini söylemekte ancak bunu yaparken onu geleneksel değerlere yaslanmamakla ve kapitalist düzenin dışına çıkmamakla itham etmektedir. (Nolan, 1998: 5-6) Böylece aslında yeni bir dil var olacaktır. Bu dil, özdeyişleri, kavramları, mantıksal çıkarımlarla değil duygusal bir pencereden ele alacaktır. Böylece aslında Kartezyem özdeyiş (maxim) “düşünüyorum öyleyse varım” (I think, therefore I am) yerini “Hissediyorum öyleyse varım” (I feel, therefore I am) söylemine bırakacaktır. Terapötik ethos bireyi endişelerle, korku ve hayal kırıklıklarıyla, stresle, doldurmuş ve aslında vatandaş geri çekilmiş onun yerini “terapötik benlik” almıştır. (Nolan, 1998: 6-7)

Nolan'ın bakış açısından konu incelendiğinde terapötik devletin terapötik bir ethosu vardır. Terapötik kültür bunun bir parçasıdır ve bu kültür terapötik benlikler yaratmaktadır. Bu benlikler geleneksel kültürel sistemler kopmuş, akılcılıktan uzaklaşmış ve duygusallaştırılmıştır. Nolan, tezini daha ifade etmek için etikle uğraşan bir filozof olan ve Alasdair MacIntyre'nın şu ifadelerine yer verir “Emotivizm kültürümüzü şekillendirmiştir. Biz tam olarak emotivist bir kültürde yaşıyoruz.” (Aktaran Nolan, 1998: 7)

Emotivist kültür aslında burada Nolan'a göre diğer kendine başvurma ve kendini anlama biçimlerine ağır basması anlamına gelecektir. Tüm bunlarla beraber Nolan'ın yazdıklarından anlaşılabileceğine göre terapötik ethos ne yeteri derece de anti-kapitalist olacak ne de geleneksel değerleri önemseyecektir. (Schaler, 1998: 85) Bir başka deyişle Weberyen ahlak sarsılacak yerine bencil, duygusal, terapötik bir ahlak gelecektir. Nolana göre terapötik ethosun üçüncü özelliği onun yeni bir elit yaratmış

³⁸Nolan'ın da belirttiği gibi aslında emotivist etik ifadesinin dayandığı temel kavram Alasdair MacIntyre 'ın “the ethics of emotivism” dir. Nolan bu kavramın terapötik kültürün önemli bir özelliği olduğunu söylemektedir. (Nolan, 1998)

olmasıdır. Bu yeni elit psikolojik olarak evrensel ahlakı belirlemekte ve eski elitin mesleki prestijini elinden alıyor görünmektedir. Bu psikolog, psikiyatrist ve terapistlerden oluşan yeni “papaz” sınıfı eski dinsel tandanslı papazların yerini almış ve birer seküler ruhsal rehber dönüşmüşlerdir. (Nolan 1998: 7-8) Nolana göre 20. Yüzyılların sonlarına doğru psikiyatristlerin, psikologların ve terapistlerin sayısının artışı, bu alandaki yayınların dramatik bir şekilde yükselişi ve ABD Psikolojik Birliğinin üye sayısındaki artış bu yeni yükselen sınıfın habercisidir.

Nolan’a göre modern hayatın kendisi o kadar psikolojik (daha geniş bir anlamda okursak tıbbi) hale gelmiştir ki artık terapistlerin, psikologların, psikiyatristlerin sayısı diğer mesleklerin sayısının çok üzerindedir ve git gide papazların sayısı artıyor gibi görünmektedir. Nolan burada bir analogi yaratıyor gibi görünmektedir. Pre-modern dönemde papazlığın temel amacı günahlardan kurtuluş olması gibi modern dönemde de günahlardan kurtuluş yerini akıl hastalığından kurtuluşa bırakmıştır. (Nolan, 1998: 7-9) Daha geniş bir ifadeyle belirtilecek olursa artık iyi-kötü, ahlaklı-ahlaksız, doğru-yanlış gibi kavramlaştırmalar yerini sağlıklı-hasta gibi kavramlaştırmalara bırakmıştır. Böylece aslında aile, papaz, kanun koyucu gibi eski otoritenin temsilcileri yerini tıbbi ve psikolojik otoritenin temsilcilerine yani doktorlara, terapistlere, psikologlara, psikiyatristlere bırakmıştır. Diğer bir ifadeyle Eski Mısır, Yunan, Hint, Roma tıbbında görülen iyileştirmeye ruhban sınıfının, din adamlarının dâhil oluşu sonralarda bedenın doktorlara ve ruhun ise psikiyatristlere, psikologlara ve terapistlere bırakılmasıyla sonuçlanmıştır. (Shapiro & Shapiro, 1997: 280) Nolan’ın yaptığına benzer bir şekilde İsviçreli yazar ve filozof Alain de Botton psikoterapiyi “yeni papazlık” olarak tanımlamaktadır.³⁹ Botton’a göre psikoterapistler aslında bir dönem papazların (ve genel olarak ruhban sınıfının) uğraştığı duygusal karmaşa, anlamı kaybı, ölümlülük üzerine duyulan endişe, gibi daha çok insan ruhu ile ilgili sorunlarla uğraşmaktadırlar. Bu yüzden aslında modern psikoterapinin bir papazlık kurumundan pek de farkı yok gibidir. Çünkü her ikisi de ruhun (soul) iyileştirilmesini amaçlamaktadır.⁴⁰

³⁹ Botton’un eserinde Nolan’a herhangi bir atıf yapıldığı görülmemektedir.

⁴⁰ <https://www.abc.net.au/religion/new-priesthood-psychotherapy-and-the-care-of-the-soul>, erişim tarihi 20 Ağustos 2021

Nolan'a geri dönülecek olursa o Botton'un söylemek istediği şeyin daha geniş bir halini aslında yıllar öncesinden ifade etmiştir. Bu yeni sınıfın yükselişiyle beraber aslında insanlar davranışları ahlaki kategorilerle değil patolojik kategorilerle ifadeler edilmeye başlanmıştır. Bu aslında Nolan'a göre terapötik ethosun dördüncü özelliğidir. Artık davranışlar eskiden olduğu gibi ahlaki açıdan veya geleneksel değerler açısından tanımlanmayacak, daha "patolojik" bir perspektiften ele alınacaktır.

Aslında Nolan'ın işaret ettiği perspektif terapötik perspektiftir ve terapötik perspektif genişledikçe artık daha fazla davranış "hastalık" olarak ele alınacaktır. (Nolan, 1998: 9-10) Nolan'ın ilk örneği alkolizm üzerine olmuştur Öyle ki 1987 yılında yapılan bir araştırma göstermektedir ki Amerikalıların yüzde 90'ı alkolizmin bir hastalık olduğuna inanmaktadır. Nolan bu araştırmadan yola çıkarak alkol kullanımının ABD toplumunun (özellikle kolonyal dönemde) günlük yaşamının bir parçası olduğunu söylemektedir. (Nolan, 1998: 10-11) Alkol kullanımının normal olan bir olgudan bir hastalığa dönüşmeye başlaması Benjamin Rush'un 1785 yılında alkolün fiziksel ve davranışsal etkilerini ortaya koyması ile başlayacak ve 1790 yılında alkol kullanımındaki ölçülülüğü ve ölçsüzlüğü belirlemek için ahlaki ve fiziksel bir termometre icat edecektir. Bu termometre kişi ne kadar çok alkol alırsa suça eğilimi o kadar çok artacak ve dolayısıyla cezası o kadar çok olacaktır. Bununla beraber kişi ne kadar çok alkol alırsa o kadar çok hastalanma ihtimali artacaktır. Rush'ın çizdiği bu termometreye göre kişi eğer alkolikse ya intihar edecek ya bir hastalıktan ölecek ya da bir suç işleyip en sonunda darağacında asılmak cezalandırılacaktır. Rush'ın çalışmasında kişi kendi içme eylemi üzerinde kaybetmişse eğer alkolik olarak ele alınacaktır. (Conrad & Schneider, 1992: 80-81) Alkoliklik veya sarhoşluk onun için bir irade hastalığıdır. Rush ile başlayan Alkolizmi veya alkol kullanımını bir hastalık olarak görme İngiliz hekim Thomas Trotter ile devam etmiş, Trotter Alkolizmi ya da bir diğer ifadeyle sarhoşluğu "geçici delilik" olarak ifade etmiş ve sarhoşluğu zihne ait bir alışkanlık olarak görmüştür. Rush ve Trotter ile başlayan alkolizmin ve sarhoşluğun hastalık olarak kabul edilmeye başlandığı bu anlayış birçok bilim adamı, hekim tarafından devam ettirilmiş ve günah, sapkınlık bir hastalığa dönüştürülmüştür. (Conrad & Schneider,

1992: 81-82) Görüldüğü üzere Alkolizmin bir günden hastalığa dönüşmesi Nolan’a göre tam olarak davranışın patolojize edilmesinden başka bir şey değildir. Nolan’ın değerlendirmesinde görülebileceği üzere artık milyonlarca alkolik hasta birey, yüzlerce yeni kişilik bozukluğu, (her gün sayıları gittikçe artan) Ritalin ve Prozac’a bağımlı yaşayan milyonlarca insan vardır.

Terapötik ethos kültürün ve dolayısıyla toplumun içine o kadar çok girmiştir ki artık kumar oynayan, aşırı yiyen, çok fazla alışveriş yapan, sigara içen, açık alanlardan korkan her bir birey için “İyileşme” grupları vardır. (Nolan, 1998: 10-15) Aslında Nolan’ın “davranışların patolojize edilmesi” dediği süreç daha önceki satırlarda çokça isimleri geçen Thomas Conrad, Freudson, Zola, İvan Illich gibi isimlerin “Tıbbileşme” dediği süreçten başka bir şey değildir. Nolan’ın bahsettiği şey aslında basitçe tıbbi terimlerin daha fazla günlük hayata girmesi ve artık her şeyin tıbbi terimlerle belirlenmesidir. Bir başka şekilde ifade edilecek olursa tıbbileşmeyi yaratan şey Nolan’ın gözünde terapötik ethosun kendisidir.

Nolan için terapötik ethos’un son özelliği ise onun kurbanlaştırıyor olmasıdır. Nolan’a terapötik ethos bireylerde ve gruplarda “kurban mentalitesi” yaratmaktadır ve bu doğrudan aslında onun bireyleri patolojik olarak sınıflandırmasından kaynaklanmaktadır. Bir başka ifadeyle söylenecek olursa tıbbileşme kurbanlar yaratacaktır. Hasta bir kurbanı dönüşecek ve hastalığı boyunca kurban mentalitesini taşımaya devam edecektir. Nolan’a göre premodern dönemde bireyin hastalığı, çektiği acı bir kader, ilahi bir izin olarak görülmüş ancak modern dönemde ise geleneksel kültürel sistemlerin altının oyulması, bilim ve teknolojiye ilerlemeler bireyin hastalığından dolayı kendisini suçlaması yol açmıştır. (Nolan, 1998: 15-16) Nolan’a göre her geçen gün kendisini kurban hissedenlerin sayısı ABD toplumu içerisinde artmaktadır. Ona göre bugün kendisini ırkından, toplumsal cinsiyetinden, cinsel eğiliminden, fiziksel veya mental özrürlüğü nedeniyle suçlanan (dolayısıyla kurban edilen) bireyler ve gruplar toplum içerisinde varlığını sürdürmektedir.

Nolan eserinde ABD toplumunda artık görünür olduğu söylediği kurban dilini gözler önüne sermeye çalışır. Örneğin bir dönem senatörlük yapmış Bob Packwood cinsel tacizle suçlanmış ve sonrasında kendisinin “alkol tedavisi” gördüğünü

söylemiştir. (Nolan, 1998: 15-16) Nolan'ın yazdıklarından anlaşıldığına göre Packwood bu örnekte kendisini bir “kurban” olarak görmüştür veya göstermek istemiştir. Bir başka örnekte Washinton D. C eski belediye başkanı siyahi Marion Barry kokain içerken yakalanmış sonrasında ise FBI'daki beyaz ajanların ırkçı söylemlerinin kurbanı olduğunu söylemiş ve alkol tedavisi almaya başlamıştır. Burada da aynı şekilde Nolan, suçlunun terapötik söylemi (daha geniş bir ifadeyle tıbbi söylemi) kullanarak suçundan kurtulmaya çalıştığını ortaya koymaya çalışmaktadır.

Nolan eserinde terapötik ethosun toplumda yarattığı kurban dilini başka birçok örnekle ispatlamaya çalışır. Böylece aslında Terapötik Ethos, emotivist benliğin tıbbi bir sınıf tarafından patolojize edilip kurban hala getirilmesinden başka bir şey değildir. Terapötik ethos genel olarak geleneksel kodların ve değerlerin yerini almıştır ve modernizmin ve bununla beraber rasyonalizasyon, kapitalizasyondan ve bilimsel gelişmelerden bağımsız olarak düşünülemez. (Nolan, 1998: 17-20) Nolan, terapötik ethosu ve dolayısıyla terapötik devleti teokratik, geleneksel olandan uzaklaşma olarak ele alıyor gibi görünmektedir. Çünkü terapötik ethosun tüm özellikleri aslında bir şekilde geleneksel değerlerden kopmayı işaret ediyor gibidir. Dinsel ahlak yerini bireyin kendisinin belirlediği bir ahlaka bırakmıştır. Toplum kendisini daha çok “ben” üzerinden kurdukça duygulara olan vurgu artmış bu emotivist bir kültürü ve dolayısıyla emotivist bir etik yaratmıştır. Hassaslaşan ve kırılanlaşan toplum, onu terapi etmeye çalışan yeni bir sınıf ortaya çıkarmış ve bu sınıf toplumu patolojize edip, onu ilaçlara bağımlı hale getirmiş ve sonuç olarak toplumda kurbanların veya kendisini kurban görenlerin sayısı artmıştır.

Nolan'ın terapötik devleti Thomas Szasz gibi olumsuz bir olgu olarak ele aldığı bir gerçektir. Ancak Nolan'ın incelemesi sosyolojik bir inceleme gibi dururken, Thomas Szasz'ın incelemesi tıbbi bir inceleme gibi görünmektedir. Her ikisinde de tıbbileşme modern toplumun ve devletin bir gerçekliği olarak ele alınmış, somutlaştırılmaya çalışılıp, eleştirilmiştir. Bunun yanında her ikisi de modern devletin ve toplumun geldiği nokta konusunda endişelidir ve neoliberalizme şüphe ile bakmaktadır. Çünkü her ikisi de bir terapötik devlet incelemesinin ekonomik olandan (neoliberalizm) bağımsız değerlendirilemeyeceği konusunda hemfikir gibi

görülmektedir. Bu yüzden Biyopolitikayla doğrudan ilişkisi bulunan bu iki (neoliberalizm ve tıp) olgu arasındaki ilişki tıbbileşmeyi, terapötik devleti anlama ve anlamlandırma konusunda önemlidir. Bu ilişkiyi incelemek hem tezin konusunu oluşturan Covid- 19 politikalarını biyopolitik düzlemde incelemek açısından hem de hayatın kendisini, politikayı, ideolojileri, bilimi ve insana dair neredeyse her şeyi çepeçevre kuşatan bu iki olguyu daha iyi çözümlemek açısından önem arz etmektedir.

2.3. Neoliberalizm ve Tıp

Alfredo Saad Filho ve Deborah Johnston Neoliberalizme dair eleştirileri derledikleri çalışmalarına “neoliberal bir çağda yaşıyoruz” diyerek başlarlar. İkiliye göre Neoliberalizm, her kıtadaki milyarlarca insanın hayatını ekonomik, politik, uluslararası ilişkiler, kültür ve daha birçok farklı alanda etkilemekte ve şekillendirmektedir. Filho ve Johnston için neoliberalizm, feodalizm ve kapitalizmin tanımlanmasında olduğu gibi teorik olarak tanımlanması imkânsızdır. Çünkü Neoliberalizm finansın yükselen etkisi ve demokrasinin alçaltması gibi soyut olgularla ilişkili olduğu gibi aynı zamanda özelleştirme veya yabancı devletler ile yerel sivil toplum kuruluşları arasındaki ilişkiler gibi göreceli olarak daha somut olaylarla da ilişkilidir. Ancak her ne kadar neoliberalizm zaman içerisinde karmaşık ve soyut bir zemine otursada o yeni arazilere girdiğinde, fakirleri ayaklar altına aldığı, haklarını altını boşalttığı onu fark etmemek imkânsızdır. (Filho & Johnston, 2005: 1-2) İkilinin bu bakış açısından aslında neoliberalizm sınırları çizilmemiş ancak hissedilen bazen şahit olunan ve görülen bir olgudur. Yine bu bakış açısından Neoliberalizme yaklaşıldığında, Neoliberalizm her yerde olan veya olabilecek olan bir olguya dönüşmektedir. (Peck & Tickell, 2002: 380)

2.3.1. Bir Virüs Olarak Neoliberalizm

Jamie Peck ve Adam Tickell 2002 yılında birlikte hazırladıkları bir makalede bu neoliberalizmin her yerde olma halini sürekli olarak mutasyon geçiren bir virüse benzetmektedirler. Neoliberalizmin bu virüse benzeyen hali tehlikelidir. Çünkü polikatanın kendisi buna karşı nadiren bağışıklık göstermektedir. Onlara göre Neoliberalizm denen virüs, ilk mutasyonunu 1970'lerin sonunda yaşamıştır. Neoliberalizm bu dönemde Friedrich Hayek ve Milton Friedman'ın soyut neoliberal düşüncelerinden Margaret Thatcher ve Ronald Reagan'ın devlet tarafından kontrol edilen yeniden yapılandırma projesine dönüşmüştür. Bunun temel nedeni 1970'lerde Keynesyenizm şekillendirdiği finansal regülasyonun, sendikaların, devlet mülkiyetinin, kurumsal planlama şeklinin, emek pazarlarında yaşanan aşırı düzenlemelerin bu yıllarda yaşanan krizleri önlememiş olmasıdır. Bundan dolayı aslında liberal düşüncenin ve serbest piyasa düşüncesinin tekrar restore edilmesi fikri doğmuştur. Devlet bu süreçte Keynesyenizmin tüm merkezi, refah yanlısı kurumlarını hedef alacak, bu kurumların piyasalaşmasının parçası haline gelecek ve deregülasyon projelerini destekleyecektir. Devlet tüm bunları uygulamak için, bir başka dille Keynesyen projeyi aşmak için Peck ve Tickell'in ifadesiyle hem muhafazakâr hem de radikal olmak zorunda kalacaktır. Neoliberalizmin ikinci mutasyonu ise 1990'ların başlarında yaşanacaktır. 1990'ların başında Thatcher ve Ronald Reagan tarafından hayata geçirilen "sığ neoliberalizm" ekonomik ve sosyal sonuçları açısından içsel bir patlamaya neden olmuştur. Bu içsel patlama neoliberalizmden uzaklaşmayı değil aksine onu yeniden oluşturmayı ve Clinton, Blair gibi isimlerin "üçüncü yol" anlayışlarında karşılığını bulan daha müdahaleci ve iyileştirilebilir bir forma evrilmeyi beraberinde getirmiştir. (Peck & Tickell, 2002: 381-8)

Bu dönemde Peck ve Tickell'e göre neoliberalizm projesinde piyasa genişlemesi, piyasalaşma gibi endişeler yerini agresif bir şekilde gerçekleşen yeniden düzenlenmesi ve 1980'li yıllarda mülksüzleştirilmiş ve marjinalleştirilmiş kitlelerin disiplin altına alınması ve kapsanması gibi endişelere bırakmıştır. Ancak ikiliye göre 1970'li yıllarda hayata geçirilmeye başlayan Neoliberalizm dışsal krizlerin etkisiyle ortaya çıkmış bir projedir. 1990'da gerçekleşen Neoliberalizmdeki mutasyonun ise temel nedeni yine neoliberalizmin kendisinde yaşanan içsel

krizlerdir. Bir başka ifadeyle bu mutasyonun temel nedeni neoliberalizmin 80’li yıllarda yarattığı pazar, devlet ve yönetim’de gerçekleşen girişimlerin başarısızlığa uğramasıdır. (Peck & Tickell, 2002: 389-90) Peck ve Tickell’in neoliberalizmi bir proje olarak ele almaları neoliberalizm üzerine çalışmaları olan bir başka ekonomik coğrafyacı olan⁴¹ David Harvey’i akıllara getirir.

2.3.2. Bir Proje Olarak Neoliberalizm

David Harvey, Neoliberalizmi, 1960’ların sonunda ve 70’lerin başında kendisini hem ekonomik hem de politik olarak tehlikede hisseden ekonomik elit tarafından gerçekleştirilen bir politik proje olarak tanımlamaktadır.⁴² Harvey’e göre bu politik projenin temel amacı sermaye birikiminde koşulların yeniden düzenlenmesi ve ekonomik elitin gücünün (bir bakıma iktidarının) restore edilmesidir. Ekonomik elitin iktidarını restore etmeye ihtiyacı vardır çünkü İkinci Dünya Savaşından sonra Avrupa’da çok çeşitli sosyal demokrat, Hristiyan demokrat ve bunlar gibi ekonomi de devlet müdahaleciliğini savunan birçok devlet ortaya çıkmıştır. ABD’nin kendisi ve onun gözetiminde Japonya liberal demokrasiyi benimsemiştir. Harvey’e göre tüm bu devlet formları tam istihdama, ekonomik büyümeye, vatandaşlarının refahına odaklanmış, yerine geldiğinde devlet tüm bu alanlarda istenen amaçlara ulaşmak için özgürce pazar süreçlerine müdahale etmiştir. Bu süreçte Keynesyen para ve maliye politikaları iş piyasalarındaki konjonktör dalgalanmaları düzenlemiş ve tam istihdamı makul bir şekilde temin etmeye çalışmıştır. Böylece Harvey’in ifadesiyle sınıflar arasında uzlaşma oluşmuş ve devlet bizzat sağlık hizmetleri, eğitim ve bunun gibi birçok refah sistemini yapılandırarak işçi ve sermaye arasındaki tüm bu uzlaşmanın parçası haline gelmiştir.

Aslında Harvey’in bahsettiği bu sınıfsal uzlaşmayı yaratan şey 30’li yıllardan 70’li yılların sonuna kadar devam eden “gömülü liberalizm” denen politik ve sosyal organizasyondur. Gömülü liberalizm içerisinde Pazar süreçleri, şirket ve girişimci faaliyetleri politik, sosyal ve yasal sınırlamalarla karşılaşacak ve böylece devletler

⁴¹ Jamie Peck ve Adam Tickell’inde birer coğrafyacı olduğu unutulmamalıdır.

⁴² <https://jacobin.com/2016/07/david-harvey-neoliberalism-capitalism-labor-crisis-resistance>, erişim tarihi 1 Eylül 2021

ekonomide ve endüstride stratejiler belirleyecektir.⁴³ (Harvey, 2005: 9-19) Devlet planlamacılığı ve kömür, çelik, otomobil gibi kilit sektörlerdeki devlet sahipliği bu stratejinin birer parçasıdır. Gömülü Liberalizm, özellikle 1950 ve 1960'lı yıllarda Başta ABD olmak üzere birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede ekonomik gelişmeye katkıda bulunmuştur. Ancak 1960'ların sonlarına doğru gömülü liberalizm çökmeye başlar. Semaye birikimi her yerde ciddi bir krizle karşı karşıyadır. İşsizlik ve enflasyon 70'li yılların boyunca sürecektir küresel bir stagflasyona yol açacaktır. Birçok devlet bütçe krizleri yaşamış ve bu krizler sosyal harcamaları arttırmış ve vergi gelirlerini dibe batırmıştır. Tüm bunlara ilave olarak 1971 yılında sabit kur terk edilmiş ve devletler artık kurdaki dalgalanmaları kontrol etmeyi bırakmışlardır. (Harvey, 2005: 21-22) Tüm bunlar Harvey'e göre gömülü liberalizmin genel olarak ise keynesyenizmin yarattığı sınıf uzlaşmasını ortadan kaldırmıştır. Avrupa'da devlet kontrolüne ve regülasyon politikalarına duyulan ilgi artmış, Sosyal refah politikalarında İskandinav modelin etkisini6de kazanmış ve bu dönemde birçok Avrupa Ülkesinde komünist, sosyalist, sosyal demokrat hareketler aktif hale gelmiştir. Bu yüzden David Harvey, neoliberal projenin bu dönemdeki emek hareketini dizginlemek için yaratıldığını söylemektedir. Sonuç olarak Harvey için Kapitalizm neoliberal projenin kendisi tarafından kurtarılmıştır. Onun tabiriyle Kapitalist dünya neoliberalleşmeye doğru birçok kaotik deneyim sonucunda "tökezlemiştir." (Harvey, 2005: 66) Ancak ona göre neoliberalizmle sonuçlanan bu "tökezlenme" hareketi, küresel sermaye birikimini canlandırmaktan uzak olsa da birçok örnekte görülebileceği gibi ekonomileri onarmada veya Rusya, Çin gibi bazı örneklerde olduğu gibi bir ekonomik elit yaratmada gayet başarılı olmuştur.

2.3.3. Bir Yönetim Sanatı Olarak Neoliberalizm

Foucault ise Neoliberalizm olgusuna çok farklı bir noktadan yaklaşacaktır. "Biyopolitika'nın Doğuşu" adlı eserinde Foucault Neoliberalizmin esasının Adam Smith tarzı 18. Yüzyıl liberalizminin aksine herhangi bir politik toplumun içinde piyasa için serbest bir alan yaratma meselesi olmadığını belirtmektedir. Aksine neoliberalizmin esası politik iktidarın genel icrasının piyasa ekonomisinin ilkelerine

⁴³ Aslında Türkiye 'de Devlet Planlama Teşkilatı bir dönem bu işlevi görmüş gibidir.

nasıl adapte edileceği sorusudur. Neoliberalizmin amacı ona göre, boş bir alanı özgürleştirmek değil, piyasa ekonomisinin temel ilkelerini genel yönetim sanatına yansıtmaktır. Foucault'ya göre neoliberaler, neoliberalizmin bu genel yönetim sanatını hangi noktaya kadar etkileyebileceğini görmek için klasik liberalize belirli değişiklikler getirmek zorunda kaldılar. Örneğin neoliberalizm, klasik liberalizmde olduğu gibi “bırakınız yapsınlar” felsefesine sahip olmayacak onun yerine daha ihtiyatlı, etkin ve daima müdahaleci bir yaklaşıma sahip olacaktır. Neoliberalizm de artık rekabet denen olguyu toplumun kökeninde ve temelinde doğal olarak var olan bir olgu olarak görmeyecek, Foucault'nun tabiriyle tarihsel ve hakiki varoluşunda kırılğan bir olgu olarak görecektir. Bir başka ifadeyle Neoliberaler liberalizmin merkezinde bulunan “rekabet” anlayışına farklı şekilde alacak, onu yeniden şekillendireceklerdir. Böylece aslında bırakınız yapsınlardan yoksun bir ekonomik politika doğacaktır. Foucault bu noktada neye müdahale edileceğini konusuna açıklık getirmektedir. Ona göre neoliberal yönetim, daha önceki birçok ekonomik yönetimde yapılanın aksine piyasanın toplum üzerindeki yıkıcı etkilerine müdahale etmemektedir. (Foucault, 2015 110-111) Bununla beraber neoliberalizm ekonomik işleyişler ve toplum arasında bir karşı kuvvet, koruyucu duvar da oluşturmayacaktır. O, Foucault'nun ifadesiyle temel olarak ve tüm kapsamıyla toplumun kendisine müdahale edecektir.

Neoliberalizm toplum üzerinde böylesine bir müdahalede bulunarak toplumun tüm kesimlerinde rekabet mekanizmalarının düzenleyici rol oynamasını sağlayacaktır. Foucault, sonuç olarak neoliberalizmin istediğinin bir toplum yönetimi, neoliberal politikaların ise aslında toplumsal politikalar olduğunu söylemektedir. Böylelikle Neoliberalizm Foucault'nun söylemi içerisinde bir ticaret etkisine maruz bırakılmış bir ticaret toplumu değil piyasa üzerine kurulu, rekabet dinamiğine dayanan bir toplum yaratacaktır.

Bir diğer ifadeyle; süper marketler toplumu değil, şirketler toplumu. Böyle bir toplumda yaratılmak istenen “homo economicus” mübadele, alışveriş, tüketim insanı değil; şirket, girişim ve üretim insanı olacaktır. Neoliberalizm, Foucault'nun gözünde toplum içerisindeki şirket biçimlerinin sayısını artırmak, çeşitlendirmek gibi temel bir amacı taşıyacaktır. (Foucault, 2015: 190-191) Genel olarak Foucault

neoliberalizme bakışı incelediğinde üç kavram ortaya çıkacaktır; piyasa, rekabet ve şirket. Bu üç kavram neoliberalizm içerisinde topluma şekil veren bir kuvvete dönüşecek ve tüm bunlar göz önüne alındığında Neoliberalizm bir yönetim sanatı haline gelecektir.

Neoliberalizm tüm bu açılardan ele alındığında ekonomik bir ideoloji, politik bir proje, bir yönetim sanatı olmaktan çok daha öteye taşınacak insan hayatı üzerine kararlar hale gelecektir. Onun nasıl davranacağını belirleyecek, nasıl görüneceği ile ilgili kaygılar yaratacak, neyi nasıl yemesini dikte edecek, günlük tercihlerini şekillendirecek hatta onun ne kadar süre yaşayacağını dahi belirleyici bir konuma sahip olacaktır. Aslında Foucault'nun Biyopolitikayı tanımlarken “kendi ekonomi politiği olan stratejiler, prosedürler...” (Foucault 1992: 99) ifadesindeki “ekonomi politik” neoliberalizmin kendisinden başka hiçbir şey değildir. O Foucault'nun bioiktidar olgusunda olduğu gibi hayatın kendisi üzerinde bir güce, iktidara sahiptir. Böylece Neoliberalizm biyopolitik bir olguya dönüşecektir. O, tıbbın (dolayısıyla insan hayatının) içine dâhil olacak, sağlık politikalarını etkileyecek, ilaç ve beraberinde bir sağlık endüstrisi yaratacak ve dünyanın neredeyse her yerinde tıbbın dışında değil aksine tam merkezinde işlemeye devam edecektir.

2.3.4. Bir Eşitsizlik Düzeni Olarak Neoliberalizm

Neoliberalizmin tüm dünyada eşitsizlikler yarattığını söyleyen sağlık ve kamu Politikası profesörü Vicente Navarro neoliberal politikaların tüm dünyada sağlık üzerine olan etkilerini incelemiş ve tüm dünyada var olan ortak bazı sonuçlara ulaşmıştır. Neoliberalizm ona göre ilk olarak sağlık hizmetlerindeki kamu harcamalarını azaltmış ve ardından sağlık bakımı hizmetlerinde özelleştirmeye gitmiştir. Bu özelleştirmenin sonucu olarak her ne kadar kamusal sağlık altyapısı ortadan kaldırılmasa da verimsizleştirilmiştir. Bir diğer ifadeyle Navarro'nun ifade etmek istediği şey neoliberalizmin kamu sağlığına (halk sağlığı da denebilir) olan saldırısıdır. Üstelik tüm dünyada sağlık çalışanları geliştirmekte olan ülkelere gelişmiş olan ülkelere göç etmiş⁴⁴ ve tıbbi ilaç ve ekipmanlar ise tam aksi yönde,

⁴⁴ Son zamanlarda Türkiye’de başta doktorlar olmak üzere tıp çalışanlarının gelişmiş ülkelere göç ettiği belki de bunun güncel bir örneğini oluşturmaktadır.

gelişmiş ülkelerden geliştirmekte olan ülkelere herhangi bir nüfus koruması ve ürün düzenlemesi olmadan girmiştir.⁴⁵ Üstelik neoliberalizm ideolojisi sağlık politikası çevrelerinde yeni bir terminoloji yaratmış hastalar müşterilere dönüşmüş, sağlıkta “planlama” kavramı yok olup pazar ve rekabet kavramları talep görmeye başlamış, ulusal sağlık hizmeti yerini ticari sağlık sigortasına” bırakmıştır. (Navarro, 2008: 153-4) Neoliberalizmin sağlık ve dolayısıyla tıp üzerindeki bu politikaları, Navarro’ya göre neoliberalizmin sınıf politikasından başka hiçbir şey değildir.

Navarro, Doğu Baltımorlu vasıfsız bir işçinin yaşam beklentisi Bangladeş’te ki ortalama yaşam beklentisinden daha kısadır diyerek sağlık alanında sınıf olgusunun önemini ve etkisini ortaya koymaya çalışmaktadır. Aslında daha geniş bir perspektifte bireyin hangi sınıfa ait olduğu, aldığı sağlık hizmetini etkileyecek, bu da ölüm ve yaşam arasında ona biyopolitik bir konum belirleyecektir. Örneğin 2006 verilerine göre Neoliberal politikaların yoğun olarak uygulandığı ABD’de 46 Milyon sağlık güvencesi olmayan birey vardır ve her yıl binlerce insan bu yüzden ölmektedir.⁴⁶ Navarro’ya göre bu ölümler önlenabilir ölümlerdir. Neoliberalizm, bu açıdan dezavantajlı grupları (Navarro’nun ifadesiyle sınıfları) ölüme terk etmektedir. Küreselleşme ile ele alındığında ise bu önlenabilir ölümler yüksek bir rakama ulaşıyor gibidir. Sadece insanlar ölmemekte, aynı zamanda hastane faturalarını ödeyememekte ve güvencesiz dolayısıyla sağlıksız bir yaşama mecbur bırakılmaktadırlar. Dolayısıyla Dünya Sağlık Örgütü’nün “Sağlığın Toplumsal Belirleyicileri” adlı raporunda belirttiği gibi öldüren toplumsal eşitsizlikler değildir. Asıl öldüren şey Eşitsizliklerden fayda sağlayan sınıflardır.

Sonuç olarak Navarro için sağlık hizmetleri bir sınıf politikası olarak var olacaktır ve en önemlisi neoliberal sistemde sağlık politikaları eşitsizlik üzerine kurulacaktır. Navarro, bunu temellendirmek için Latin Amerika örneğini verecektir. Neoliberalizmden önce (1960-80 yılları arasında) ölüm oranlarının azaltılmasındaki iyileşme ve gelişme neoliberal politikaların uygulandığı dönemden çok daha

⁴⁵ Yıllardır gelişmiş ülkelerden geliştirmekte ve gelişmemiş ülkelere devam eden ilaç ve tıp teknolojisi akışı, son zamanlarda ise Corona Virüs aşısının ve tıbbi teçhizat yardımlarının yine böyle bir güzergâh izlemesi Navarro’yu haklı çıkarıyor gibidir.

⁴⁶ Bu rakam 2020 yılında 28 milyon gibi gözükmemektedir. Ancak bu rakamda gelişmiş bir ülke için çokça yüksektir.

fazladır. Üstelik, Gayri Safi Yurt içi hasıladaki artış oranı %80'lerdeyken neoliberal politikaların uygulandığı dönemde sadece %9'larda kalmıştır. (Navarro, 2009: 424-426) Bir başka ifadeyle gelir eşitsizliği, sağlıkta da eşitsizlik yaratacaktır. Örneğin Yeni Zelanda'da 1984-1988 yılları arasında dönemin maliye bakanı Roger Douglas tarafından hayata geçirilen liberal reformlar yoksulluk ve gelir eşitsizliğinde şiddetli bir artışa neden olmuş bunun sonucu olarak gelir grupları arasında ölüm oranlarında düşük gelir grubuna sahip bireylerin aleyhine işleyen bir eşitsizlik gerçekleşmiştir.

2.3.5 Neoliberalizmin Sağlık Politikalarına Üç Ana Etkisi; Bireyselleşme, Özelleştirme ve Yerelleşme

Bir başka örnek olarak Rusya'da ve Doğu Avrupa ülkelerinde 1989 yılından sonra hızlı bir şekilde uygulanan neoliberal politikalar ortalama yaşam beklentisini sekiz yıl kadar azaltmıştır. Aynı şekilde 80'li yıllardan itibaren ABD'de Reagan döneminde, İngiltere'de ise Thatcher döneminde neoliberal politikalar gelir eşitsizliğini arttıracak bu durumda ölüm oranlarının yükselişine neden olacaktır. Böylece aslında 1945'ten sonra özellikle gelişmiş ülkelerde görülen ölüm oranlarında, yoksullukta ve gelir dağılımındaki eşitsizlikteki (dolayısıyla sağlıkta) eşitsizlikteki) azalma neoliberalizmle beraber tam tersi bir noktaya evrilmiş gibidir. (Collins & McCartney & Garnham, 2016: 124-137) Gelişmiş ülkelerde veya gelişmekte olan ülkelere olsun neoliberalist sağlık politikaları üç temel üzerinde yükselmiştir. Bunlardan ilki; bireyseldir. Bu ilke içerisinde neoliberalizm, bireylerin daima kendi çıkarlarını koruyacağı varsayımına dayanır ve bireyler kendi çıkarlarını korudukça diğerleri için veya çevre için endişelenmelerine gerek yoktur. Bu açıdan neoliberalizmde kamu, topluluk ve onun çıkarları yerini bireye bırakmıştır. (McGregor, 2001: 83-84)

Birey, neoliberalizm içerisinde kendi sağlığından sorumlu kabul edilecek ve çevresel faktörler yok sayılacaktır. Birey kendi sağlığından sorumlu tutuldukça da toplumun marjinalleştirilmiş kesimleri kendi sağlıklarından daha kolay bir şekilde suçlanacak ve onları bu duruma iten sosyal yapı bariyerleri ve çevresel koşullar görmezden gelinecektir. Böylece aslında neoliberalizm herhangi bir sağlık sorununun ürün veya bir hizmet satın almakla çözülebileceği algısını yaratacaktır.

Kolestrolü düzenleyen ilaçlar, Kilo vermek için yapılan Weight Watchers diyeti veya daha kötüsü yağları almak için yapılan obezite cerrahi operasyonları, bireyin irade gücünü arttıran nikotin bandları, kullanıldıktan bir süre sonra askılığa dönüşen koşu bandları bunun bir parçasıdır. (Eliason, 2015: 1-2)

Kaliforniya Üniversitesi Psikiyatri ve biyodavranışsal bilimler alanında profesör olan Joel T. Braslow'e göre, 1980'lerin sonundan itibaren ruh ve sinir hastalıklarında kullanılan "iyileştirme" yöntemlerinin bir toplamını ifade eden "iyileştirme hareketi" neoliberalizmin sosyokültürel değerleriyle derin bir şekilde iç içedir. Çünkü "İyileştirme hareketi" ilaç temelli tedavinin aksine bireyi kendi tedavisi konusunda sorumlu tutmakta, onu daha bağımsız, kendi kendisine yeten bir bireye çevirmek istemektedir. (Eliason, 2013: 2-3) Neoliberalizmin böylece sağlığın her alanında bireyi sorumlu tutan bireyselci bakış açısı neoliberalizmin refah sistemini bağımlılık ve dolayısıyla yoksulluk tuzağı yaratmakla suçlamasına neden olmuştur.⁴⁷ Sonuç olarak neoliberalizmin "bireyselleşme" yaklaşımı devletin sağlık harcamalarında azalmaya gitmesine neden olmuştur. (Eliason, 2015:3) Sağlıktaki veya genel olarak tıptaki neoliberalist politikaların temelindeki ikinci etken ise özelleştirme Neoliberal bakış açısından devlet tarafından yönetilen ekonomik girişimler kabul edilemezdir. Çünkü devlet bir çözüm olmaktan çok sorunun bir parçasıdır. Bu yüzden kamu sektörü, serbest piyasa yaratmak için olabildiğince azaltılmak zorundadır. (McGregor, 2001: 85-86) Sağlık hizmetleri özelinde ise özelleştirme çoğunlukla kamu önlemlerinin, yardımlarının azaltılması hem de önleyici hem de iyileştirici sağlık hizmetlerinin düzenlenmesi anlamına gelecektir. Bununla beraber özelleştirilme sağlık alanında kamu varlıklarının özel sektöre devredilmesinden çok sağlık hizmetinin ihale edilmesi, sözleşme yönetimi, "load-shedding" gibi uygulamalarla varlığını gösterecektir. Örneğin ABD'de birçok eyalet sağlık hizmetlerini dolayısıyla onun getirdiği finansal riski ve sorumluluğu özel sektöre ihale usulüyle devretmek istemiş devletin kendisi sadece denetimde kalmak istemiştir.

⁴⁷ Dönemin başkanı Reagan'ın 1987 yılında refah sistemi üzerine yaptığı konuşma burada hatırlanmka zorundadır.

Sözleşme yönetiminde ise kamu hastanelerinin yönetim hizmeti, çamaşır ve yemek hizmetleri gibi hizmetleri özel sektöre devredilmiş, kamu sektörü ise kendisini denetleyici pozisyonda konumlandırmıştır. Load-shedding ise özelleştirmenin en radikal biçimini oluşturur. Load-shedding ile kamu sektörü hem hizmetin kendisinden çekilecek hem de herhangi bir şekilde denetlemeyecektir. (Akıncı, 2002: 66-67) Tüm dünyada neoliberalizm rüzgârlarının esmeye başladığı 1980’li yıllarda sağlıkta özelleştirme girişimleri başlamıştır. Örneğin Neoliberal, muhafazakâr Thatcher hükümeti Ulusal Sağlık Servisine bağlı mülkiyetlerin bazılarını artık ihtiyacı olmadığını düşünerek satmış, klinik ve klinik dışı hizmetleri ihale usulüyle özel sektöre devretmeye başlamış ve özel sağlık sigortası satın alan bireylere teşvikler getirmiştir. (Akıncı, 2002: 70)

Bir başka örnek olarak Kanada hükümeti ise doktorların katkı payını özel sektör tarafından finanse etmeye başlamış, hastanelerin işletim masraflarını kullanıcılar aracılığıyla karşılamaya çalışmış ve özel sektör aracılığıyla kamu hastanelerini fonlamıştır. (Akıncı, 2002: 77) Avrupa’da ise aynı dönemlerde kamu hastaneleri kapatılmış, kamu tarafından fonlanan sağlık hizmetlerinin listesinde azaltmaya gidilmiş ve performans bazlı ödeme şemaları açıklanmaya başlamıştır. (Maarse, 2006: 982) 1980’lerden önce Çin’de bir tabu olarak var olan ve kapitalizmin sonucu olarak görülüp, komünist topluma aykırı bir olgu olarak değerlendirilen özelleştirme, yükselen sağlık harcamalarının devlet tarafından karşılanamaması, beraberinde yükselen yaşlı nüfusun sağlık ihtiyaçlarının artması ve ekonomik büyümeyle gelen sağlık hizmetlerine olan talebin artışı gibi nedenlerden dolayı gerekli görülmüş ve Çin’de ilk olarak kırsal alanlardan başlayan bir özelleştirme hareketi görülmüştür. Köydeki sağlık birimleri ya satılmış ya da ihale usulüyle özel sektöre aktarılmıştır. Bununla beraber ilçe hastaneleri pazar içerisinde kendi kendine yeten kurumlar olmaya zorlanmış ve işsiz kalan kırsaldaki sağlık çalışanları ya birer özel pratisyene dönüşmüş ya da mesleği bırakmıştır. (Tu, 2013: 34-35)

Bu dönemlerde Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi uluslararası kuruluşlarda özelleştirmenin parçası haline gelmiştir. Bunun en güzel örneği Latin Amerika ülkelerinde görülür. Latin Amerika’da 1980’lerde özelleştirme bu

kuruluşların yönlendirmesiyle Şili, Kolombiya, Brezilya gibi ülkelerde hastane yönetimleri özel sektöre devredilmeye ve sağlık hizmetleri özelleştirilmeye başlanmıştır. 1990’larda ise diğer birçok Latin America ülkesi Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonunun özelleştirme tavsiyelerini dinlemiştir. (Humades & Ugalde, 2005: 84-85)

Genel olarak Neoliberalizm kendisini özelleştirme yoluyla tüm dünyada 80’lerden itibaren göstermiş ve sağlık politikalarını derinden dönüştürmüş görünmektedir. Son olarak ise neoliberalizm kendisini sağlık hizmetlerinde “Yerelleşme”⁴⁸ olarak gösterecektir. (McGregor, 2001: 86) Yerelleşme, sağlık hizmetlerinin finansı, yönetimi, dağıtımı ve üretimi ile ilgili kararları alan gücün ve sorumluluğun aktarılması anlamına gelecek ve bu “aktarım” coğrafi ve örgütsel olarak özerk aktörlere, birimlere doğru gerçekleşecektir. (Vrangbæk, 2007: 45) Aslında sağlıkta “yerelleşme” düşüncesi Avrupa’da oldukça eski bir olgudur. 1883’den beri Almanya’da sosyal sağlık sigortasının bir parçasıdır. Örneğin İsveçte’ 1884’ten beri hastanelerin işletme sorumluluğu merkezin değil yerelin elindedir. İkinci Dünya Savaşından sonra Danimarka, Norveç, Finlandiya gibi ülkelerde yerelleşme girişimlerinde bulunmuşlardır. Bu çabalar sadece ulusal düzeyden bölgesel düzeye olmakla kalmamış, belediyelere de sağlık alanında sorumluluk aktarımları gerçekleşmiştir. Örneğin Finlandiya’da hastaneler belediyeler tarafından satın alınmış ve kısmi olarak belediyeler tarafından fonlanmışlardır. Güney ve Orta Avrupa’da neoliberalizmin etkisiyle 1980’lerde İspanya’da, 1990’larda ise Polonya ve İtalya’da yerelleşme artık sağlık sektörünün temel stratejisi haline dönüşecektir.

Dünya Sağlık Örgütü’nün 1990 yılında yayınladığı dünyada’ki sağlık sistemindeki yerelleşmeyi ortaya koyan raporunda Avrupa ülkeleri ve gelişmiş ülkeler dışında 70’li yıllardan itibaren gerçekleşen birçok dönüşüm gözler önüne serilir. Örneğin Botswana’da 1965 yılında kurulan bölge konseyleri 1970’li yıllardan kliniklerden ve sağlık hizmetlerinden sorumlu olmaya başlamış hatta 1974 yılında bölgesel sağlık ekipleri kurulmuş, tıbbi görevlilerden oluşan bu ekipler merkeze

⁴⁸ Her ne kadar decentralization kelimesi Türkçeye daha çok ademi merkeziyetçilik olarak çevrilse de yerelleşme, özerkleştirme gibi çevirileri de vardır. Bunun temel nedeni kavramın batı merkezli olması ve birden fazla decentralization uygulamasının var olmasıdır. Bu tez içerisinde decentralization “yerelleşme” olarak ifade edilecektir.

uzak olan bölgelerde sağlık hizmetleri vermiştir. (Maganu, 1990: 45) Neoliberalizmin ilk uygulandığı ülke olan Şili’de ise 1980’lerin başından itibaren sağlık hizmetlerini merkezden yerele doğru “aktarma” görülür. (Aguilar & Vaughan, 1990: 55) Bu aktarma sonucunda 1988 yılına gelindiğinde Şili’de temel klinik hizmetleri % 90’ının belediyeler tarafından karşılanır hale gelmiştir. Ancak özellikle yerelleşme geleneği olmayan birçok ülkede ilk olarak doğrudan ve toptan bir yerelleşme gerçekleşmeyecektir. Yerelleşme bu ülkelerde 1970 ‘li yıllarda yerelleşme bu ülkelerde daha çok dekonsantrasyon⁴⁹, Devretme, yetki devri aracılığıyla gerçekleşecektir. Dekonsantrasyon temel olarak idari otoritenin merkezi hükümetin yerel mercilerine aktarılmasıdır. Sağlık özelinde düşünülürse eğer bu idare otorite bölge düzeyindeki mercilere aktarılacak ve bir politik otoriteden daha çok bir idari otoritenin aktarımını ifade edecektir.

Srilanka, Tanzanya, Tayland gibi ülkelere yerelleşmeden önce dekonsantrasyonu uygulayan ülkelerdir. Devretme ise yerel otoritelerin ve hükümetlerin yaratımını, güçlendirilmesini ifade edecektir. (Mills, 1990: 11) Bu yapıların açık hukuki statüleri, tanınmış coğrafi sınırları, gelir elde etme ve harca yapma gibi yasaya dayanan hakları vardır. Papua Yeni Gine bu ülkelerden bir tanesidir. Papua Yeni Gine’de kendi hükümetine ve yönetimine sahip 20 vilayet oluşturulmuş, politik ve idari yetki bu vilayetlere devredilmiştir. Sağlık özelinde sağlık merkezlerinin yönetimi, aile sağlık hizmetlerinin sağlanması, çevresel sağlık programlarının yürütülmesi, vilayetin ana hastanesinin yönetimi gibi sorumluluklar vilayete devredilmiştir. Papua Yeni Gine Özelinde görüldüğü gibi “devretme”, dekonsantrasyondan daha radikal kararları ve uygulamaları ifade etmekte ve yerel yönetimlere sadece idari hak değil politik hakta vermektedir. 1970’li ve 80’li yıllarda Nijerya, Sudan gibi ülkeler Papua Yeni Gine ile aynı yolu izlemiştir. Yetki devri ise kamu iktisadi teşebbüslerinin (parastatal organizations) yönetsel sorumluluğunun merkezi hükümet yapısı dışındaki bir kuruluşa aktarımını ifade edecek ve bu kuruluş sadece dolaylı olarak merkezi hükümetin kendisi tarafından denetlenecektir. Hükümetlerin yetki devri anlayışını hayata geçirmelerindeki temel

⁴⁹ Bu kelimenin Türkçeye karşılığı yoktur. Ancak bu kelime bu bağlam içerisinde tek merkezdeki yoğunluğun azaltılması çevrilebilir, okunabilir.

amacı burada doğrudan hükümetin yaratabileceği verimsizliği, yükselen fiyatları önlemek ve bunun sonucunda daha esnek ve değişime ayak uydurabilen bir yapı kurmaktır.

Sağlık alanında ise yetki devri eğitim hastanelerini yönetmek için kullanılmıştır. Örneğin hem Tanzania hem de Zambiya ‘da eğitim hastaneleri kendi yönetim kurulu olan, sadece genel hatlarıyla Sağlık Bakanlığına sorumlu olan kamu iktisadi teşebbüsleridir. Latin Amerika ülkelerinden Meksika’da ise sağlık hizmetlerinin kendi yönetimleri, fon kaynakları, kendine ait mülkiyeti ve ülke içerisinde yasal bir statüsü olan kurum ve kuruluşlar tarafından sağlandığı görülür. “Yetki Devri” Avrupa ülkelerinde de çokça görülen bir olgudur. Örneğin Çekya’da 14 Özel Bölgeye sağlık hizmetlerinden birçok sorumluluk vermiş ve hatta 2003 yılında devlet tarafından daha önce satın alınmış birkaç hastane ve acil ünitesi, uzun dönem bakım enstitüsü gibi sağlık tesisleri bu özel bölgelere devredilmiştir. (Mills, 1990: 20-22) Örneğin Avusturya’da sosyal sigorta kurumları kendi kendini yöneten organlar olarak poliklinik hizmetlerinde düzenleyici bir işlev görmektedir. Polinik hizmetleri sosyal sigorta kurumlarına devredilirken hastane hizmetleri federal ve eyalet otoriteleri arasında paylaşılmıştır.

Görüldüğü gibi yerelleşme özellikle 1980’lerden sonra tüm dünyada sağlık politikalarının bir parçası haline gelmiştir. Ancak 2000’lerin başında birçok ülke yerelleşmeden uzaklaşmaya başlamış ve sağlık sisteminde yeniden merkezileşmeye (recentralization) gitmeye başlamıştır. Örneğin Norveç hükümeti Ocak 2002’de bütün ülkedeki hastanelerin politik ve idari sorumluluğunu devralmıştır. Danimarka’da ise Ocak 2006’da sağlık sektörü yeniden yapılanmaya gitmiş, bölgesel hükümetlerin sayısı 14’ten 5’e düşürülmüş, mali ve politik sorumluluklar merkezileştirilmiştir. Bu uzaklaşma sadece örnekleri verilen bu iki ülkede değil Avrupa’nın birçok ülkesinde görülecektir. İsveç, Finlandiya, İngiltere, Hollanda, Polanya gibi ülkeler 2000’li yıllarda Norveç ve Danimarka’da görüldüğü yeniden merkeze doğru yönelmiştir. Bu yönelmenin temelde birçok nedeni bulunmaktadır. Yapısal olarak incelendiğinde Avrupa ülkeleri yaşlanan nüfusa ek olarak hızla büyüyen pahalı klinik teknolojileri ve bölgeselleşmenin bununla beraber küreselleşmenin sağlık sektöründe yarattığı finansman kısıtlamaları sağlık alanında

bu ülkeler için merkezileşmenin bir alternatif haline gelmesine neden olmuştur. İdari olarak incelendiğinde ise Norveç, Danimarka’da görüldüğü gibi sağlık sektörü üzerindeki yerel kontrol hem sağlanan hizmetlerde hem de savunmasız gruplarda eşitsizlikler yaratmıştır.

Ekonomik olarak ise yerel fonlar yetersiz gelmiş ve pahalı sağlık hizmetlerini karşılayamamıştır. Teknik olarak ise sağlık sisteminde bilgisayarlaşmanın artışı ve bununla işlem ücretlerinde azalmaya neden olması sağlık sisteminin merkezi düzeyden denetlebilmesini sağlayacaktır. (Saltman, 2008: 1-2) Avrupa’da sağlık sistemlerinde görülen yeniden merkezileşme hareketi Covid 19 pandemisinin yarattığı kriz ile (özellikle sağlık alanında) hızla tüm dünyaya yayılacak gibi görünmektedir. Çünkü aslında sağlıkta merkezileşme hareketi hem ulusal hem de küresel krizlerin bir sonucudur.

Görüldüğü üzere 80’li yıllardan itibaren Neoliberalizm sağlık politikalarını bireyselleştirmiş, özelleştirmiş ve yerelleştirmiştir. David Harvey’in bakış açısından incelendiğinde bir proje olarak 80’li yıllardan itibaren tüm dünyada hayata geçen Neoliberalizm, bu yıllardan itibaren aslında bir başka projeyi, bir “sağlık projesini” hayata geçirmiş ve aslında bir tıbbi neoliberalizm yaratmıştır. Neoliberalleşen tıp, politik düzeyde sistemin kendisini değil bireyin kendisini suçlu görmüş, kurumsal düzeyde sağlığı metalaştırarak hastaları birer müşteriye dönüştürmüş ve tıp neoliberalleşirken sadece sağlığın kendisini değil bedenin kendisini de metalaştırmıştır. (Fisher, 2007: 63) Neoliberal tıp, böylece bir başka projeyi ortaya çıkaracaktır; beden projesini. İnsanlar bedenlerini her geçen gün gittikçe daha fazla birer “proje” olarak görmeye başlamıştır böylece. Bunun anlamı beden, üzerinde birçok çalışılacak bir “et parçası” olarak görülmeye başlanmasıdır. Günümüzde Kozmetik cerrahi siteleri incelendiğinde doktora bir “et parçası sanatçısı” rolü verildiği görülür. (Frank, 2004: 20) Burada bir et parçası sanatçısı olarak kozmetik cerrahın beden projeleri görülür.

Üstelik buradaki beden parçalanmış gibidir. Bu yüzden neoliberalleşmiş tıp bedeni sadece metalaştırmamış onu parçalara ayırmıştır. Artık tıbbın amacı sağlığın iyileştirilmesi değil vücudun ya da vücudun parçalarının iyileştirilmesidir. (Fisher,

2007: 63-64) Üstelik Neoliberalleşen tıp sadece hastayı bir müşteriye çevirmekle kalmayacak aynı zamanda doktoru da bir tedarikçiye (provider) dönüştürecektir. O şirket ürünlerini teslim eden kişi olacak ve doktorun zamanı da neoliberalleşen bu alanda bir ürün haline gelecektir. Böylece aslında tıp alanında profesyonel sınırlar bulanıklaşacak ve geleneksel kimlikler kırılmaya uğrayacaktır. (Frank, 2004: 22-23)

Sonuç olarak Neoliberalizm “biyopolitik bir araç” olarak tıp üzerinde ve tıp ise bedenler ve nüfuslar üzerinde işleyecek ve Foucault’un ibaresi ile hem üretken bedenler hem de tabi kılınmış bedenler yaratacaktır. (Foucault, 1992: 135) Tıp, bedeni iyileştirip onu tekrardan bir üretici beden haline getirecek ama bunu yaparken bir yandan da bedenleri kendisine tabi kılacak, bağımlı hale getirecektir. Bugünün dünyasında farmasötik ilaçların çoğu sağlığın iyileştirilmesinin amaçlamak yerine daha rekabetçi, çekici ve pazarlanabilir bedenleri yaratma, geliştirme gibi bir amacı taşırlar. Bunun temel nedeni Pazar ekonomisinin ancak bu tür bedenleri değerli, kabul edilebilir ve arzulanabilir olarak görmesidir. (Esposito & Perez, 2014: 418) Çünkü bedeni siyasal olarak kuşatmak Foucault’nun belirttiği gibi bedenin ekonomik kullanımına bağlı olacaktır. (Foucault, 1992: 136) Bu açıdan bakıldığında bu bölüm içerisinde yer verdiğimiz iki olgu olan tıbbileşme ve neoliberalizm iç içe geçmiş iki olgudur ve bu karmaşık ilişki karşılıklı gibi görünmektedir. Üstelik 21. Yüzyılda ortaya çıkan ve tüm dünyayı politik, sosyoloji, ekonomik ve diğer birçok şekilde etkileyen ve etkilemeye devam edecekmış gibi görünen Covid 19 pandemisi tıbbileşme ve neoliberalizm ilişkisini daha karmaşıklatacaktır gibi görünmektedir. Her ne kadar Foucault önceki satırlarda yer verildiği gibi Biyopolitika olgusunu ekonomi eksenli olarak görse de Covid 19, neoliberal bir hastalık (Spark & Williams, 2022: 16) olarak biyopolitikayı tıbbileşme olgusu çerçevesinde incelenmeye değer hale getirmiştir.

Jamie Peck ve Adam Tickell’in neoliberalizme dair tartışmada yer verilen neoliberalizmin “mutasyon geçiren ve devam eden birçok formu olan bir virüs” olduğuna dair yorumları burada önem taşımaktadır. Çünkü Neoliberalizm dışında en azından onun kadar hızlı yayılan ve insan yaşamı, bedeni üzerinde uzun süreli etkileri olacak olan başka bir virüs ortaya çıkmıştır; Covid 19. Biyopolitik açıdan yeryüzünde dolaşan bu iki virüs hem bedeni hem de nüfusları kuşatmış ve birçok

karmaşık biçimde kuşatmaya devam etmektedir. Tüm dünyada uygulanan Covid 19 politikalarının biyopolitika ekseninde incelenmesi bu kuşatmayı ortaya koymak açısından önem arz etmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

COVID 19 POLİTİKALARININ BİYOPOLİTİK ANALİZİ

3.Pandemi Kavramına Dair

Tarih geçmişten bugüne pandemilerle doludur ama pandeminin terim olarak ilk kullanılışı 1666 yılında İngiliz Hekim Gideon Harvey tarafından yapılmış ve Harvey pandemi kelimesini “İngilizin ölüme doğrudan giden kapısı” olarak nitelendirdiği tüberküloz hastalığı için kullanmıştır.⁵⁰ Bu dönemde ve 18. Yüzyılda epidemi ve pandemi kelimeleri sosyal ve tıbbi bağlamlarda sıklıkla birbirlerinin yerine ve belli belirsiz bir şekilde kullanılmıştır. 1828 yılında bir sözlük bilimci ve aynı zamanda epidemiyoloji uzmanı olan Noah Webster epidemi ve pandemi kelimelerini eş anlamlı olarak kullanmıştır. Ancak 1889 ve özellikle 1918’de yaşanan influenza

⁵⁰ Harvey pek de ilginç olmayan bir şekilde, pandemi (onun kullandığı şekilde “pandemick) ibaresini Londra’da o dönemde yaşanan Büyük Londra Vebası için kullanmamıştır. Bunun temel sebebi o dönemde aslında tüberkülozun en az veba kadar ölümcül bir hastalık oluşudur.

pandemileri “pandemi” terimi üzerindeki bu belirsizliği ortadan kaldıracak ve pandemi artık herkes tarafından kullanılan bir kelime haline gelecektir. (Morens & Forkers & Fauci, 2009: 1018-1019) Pandemi böylece tarihsel süreç içerisinde yaşanan küresel çaptaki hastalıkların etkisiyle bir tanıma kavuşmuştur. Pandemi, epidemiyoloji sözlüğü tarafından “dünya çapında veya çok geniş bir alanda meydana gelen, uluslararası sınırları aşan ve genellikle çok sayıda insanı etkileyen epidemi” olarak tanımlanmaktadır.

Ancak özellikle 2009’da Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi ilan edilen H1N1 influenza’sı pandeminin klasik tanımının tartışılmasına yol açmıştır. Klasik tanım pandemiye epidemi sınırları içerisinde tutmuş, onu sadece geniş çapta yaşanan bir epidemi olarak ele almış ve büyük oranda onun küresel oluşuna vurgu yapmıştır. İngiliz Tıp Dergisi editörü aynı zamanda bir doktor olan Peter Doshi Dünya Sağlık Örgütü’nün kesin bir pandemi tanımının olmadığını yazmış ve Dünya Sağlık Örgütü’nün pandeminin kendisini değil pandemi safhalarını tanımladığını söylemiştir. Üstelik Doshi’ye göre Dünya Sağlık Örgütü’nün, H1N1 Influenzasını 6. Evre pandemi ilan edişi influenza’nın kliniksel şiddetine göre belirlenmemiş aksine onun meydana geliş sıklığına dayanan bir olasılığa göre belirlenmiştir. Doshi için Dünya Sağlık Örgütü’nün H1N1 virüsüne bakış açısı çokça virüs merkezlidir ve bu çokta yeni olmayan virüsün yayılımını hesaba katan virolojik-epidemolojik bakış açısı pandeminin gerçek tanımını vermemektedir. (Doshi, 2008: 532-533) Doshi bu noktada haklı görünmektedir. Çünkü 2009’ da yaşanan H1N1 Influenzası 191 ülkede yayılmış olmasına rağmen tüm dünyada ancak ölen sayısı Birleşik Devletler Hastalık Korunma Ve Kontrol Merkezi tarafından açıklanan rakama göre 284. 500 bin kişiyi bulmuştur.⁵¹

Bu yüzden aslında 21. Yüzyılın ilk pandemisi ilan edilen H1N1 influenza’sı (domuz gribi olarak da bilinen) Dünya Sağlık Örgütü’nün beklediği gibi bir pandemiye dönüşmemiştir. Üstelik Dünya Sağlık Örgütü’nün influenza sonucu 18.449 kişinin öldüğünü açıklamıştır.⁵² Anlaşılabileceği gibi bu rakam Hastalık Korunma Ve Kontrol Merkezinin verdiği rakamın çok altındadır. Ulusal ve Küresel

⁵¹ <https://knowledge.aidr.org.au/resources/health-h1n1-pandemic/>, erişim tarihi 20 Eylül 2022

⁵² <https://knowledge.aidr.org.au/resources/health-h1n1-pandemic/erişim> tarihi 20 Eylül 2022

kurumlar arasındaki “influenza” temelli bu anlaşmazlık dahi pandemi kavramının aydınlatılmasını, sınırlarının çizilmesini veya Doshi’nin vurguladığı gibi değişikliğe uğratılmasını gerekli kılmıştır. Ronald Reagan’dan bugün Joe Biden’a kadar ABD başkanlarının tıbbi baş danışmanlığını ve 1984’ten itibaren de Ulusal Alerji ve Bulaşıcı Hastalıklar Enstitüsünün direktörlüğünü yapan Anthony S. Fauci, 2009 yılında kendisiyle beraber çalışan enstitünün baş danışmanı, immünolog David D. Morens ve enstitünün personel şefi Gregory K. Folkers ile 2009 yılında H1N1 influenzası hâla tüm dünyada yayılmaya devam ediyorken “Pandemi Nedir?” adlı bir makale yazmışlar ve pandeminin “ne” olduğuna dair yapılan tartışmalara katılmışlardır. Bu makalede her ne kadar tüm pandemilerin benzer ve farklı yönleri olsa da hepsinde var olabilecek niteliklerin var olup olmayacağını sorgulamışlar ve pandemi olgusuna nihai bir sınır çizmeye çalışmışlardır.

Onlara göre pandeminin ilk niteliği coğrafik olarak geniş bir dağılıma sahip olmasıdır. Onlara göre pandeminin temel özelliği geniş bir coğrafyaya yayılmış olmasıdır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde açıklanacak olan 14. Yüzyıldaki veba (ya da bir diğer ismiyle Kara Ölüm), Kolera, İnfluenza ve AIDS (HIV) gibi hastalıklar coğrafi olarak geniş bir dağılıma sahiptirler. Üç doktor Pandemiler arasındaki coğrafi olarak farklı isimlendirmelere gitmiştir. Buna göre hastalık sadece küresel olduğunda pandemi olmayacaktır. O aynı zamanda bölgelerüstü ve bölgelerarası görüldüğünde de pandemi olarak nitelenebilecektir. Coğrafi dağılım ile bağlantılı olarak pandemi kavramı hastalığın hareketini veya bölgeden bölgeye takip edilebilecek, bulaşma yoluyla bir yayılmayı ima edecektir. (Morens & Folkers & Fauci, 2009: 1019-20) Doktorlar burada her ne kadar ayrıntılı olarak ifade etmeseler de, pandemi insan zihninde bir virüsün veya bakterinin bilinen bir yayılımını ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle bireyler bir hastalığın yayıldığıнын bilincindedirler ancak burada pandemiye şekil veren onun beklenmedik oluşudur. Covid 19 bu açıdan beklenmeyen, tahmin edilmeyen hatta birçok hükümet tarafından başlangıçta hafife alınan bir virüstür.

Bu açıdan pandemi kavramsal olarak bir beklenmedikliği ifade edecektir. Belki de üç doktorun pandemiye tanımlanamak için kullandıkları “hastalığın hareketi” olgusuna “beklenmedik” ifadesini eklemek daha doğru olacaktır. (Qiu & Rutherford

& Mao & Chu, 2017: 4) Hastalığın yayılmasıyla beraber onun yayılma hızı ve doktorların ifadesiyle patlayabilirliği de pandemi olgusunda önem taşımaktadır. Onlara göre düşük yayılma oranlarına sahip veya semptomatik vaka oranının az olduğu hastalıklar nadir olarak pandemi olarak değerlendirilecektir.

Örneğin Batı Nil hastalığı Ortadoğu’da Rusya’ya ve beraberinde Batı yarımküresine yayılmıştır ancak bu yayılıma rağmen pandemi olarak nitelendirilmemiştir. Çünkü bu hastalığın yayılma hızı yavaştır ve semptomatik vakaların sayısı oldukça azdır. Üstelik hastalığın sadece yayılma hızının yüksek olması yetmeyecektir. Aynı zamanda birden fazla vaka olmalı yani pandemi patlayıcı olmalıdır. Onlara göre 14. Yüzyılda etkili olan veba, 1831-32 yılları arasındaki kolera salgını ve yüzyıllardır devam eden influenza salgınları kısa süre içerisinde hızla yayılma ve birden fazla yerde aynı zaman biriminde patlamış pandemilerdir. Doktorlar pandemiye yaratan bir başka etkenin nüfus bağışıklığının az olması olduğunu yazmışlardır. Nüfusun herhangi bir mikrobik bulaşmaya “bağışık” hale gelmesi bağışıklığı “güçlü bir antipandemik güç” haline gelecektir. (Taubenberger & Morens, 2009: 194) Ancak virüsün yeni bir alt türünün ortaya çıkması veya farklı varyantların ortaya çıkması nüfusun virüse karşı bağışıklı olsa dahi enfekte olabileceği anlamına gelmektedir. Örneğin geçmişte kuşlarda görülen bir influenza virüsü olan Grip A virüsünün bir alt türü olan H7N9 ya da diğer ismiyle kuş gribi veya Avian gribine⁵³ dünya nüfusu bağışıklık geliştirmemiş, bu yüzden kısa sürede dünya çapında çok sayıda vaka görülmüştür. (Wildoner, 2016: 27) Doktorlar, bu yüzden pandemiye yeni bir virüs veya bir virüs alt türüyle ilişkilendirme yoluna giderler. Örneğin 1980’lerde ortaya çıkan Kazanılmış Bağışıklık Yetersizliği Sendromuna (AIDS) neden olan HIV virüsü veya Veba gibi tarihsel epidemik hastalıklar influenza virüsünün yeni varyantlarından başka bir şey değildir. Hatta son 200 yılda 7 kolera pandemisi yaşanmıştır ve aslında bu pandemilerin hepsi de aynı organizmanın farklı varyantlarıdır.

Böylece pandemi aslında yüzyıllar boyunca devam eden ve her ortaya çıktığında da “yeni” varyantlarla kendisini gösteren bir olguya dönüşür. Her ortaya çıktığında

⁵³ [https://www.who.int/emergencies/situations/avian-influenza-a-\(h7n9\)-virus-outbreak](https://www.who.int/emergencies/situations/avian-influenza-a-(h7n9)-virus-outbreak)

ise bulaşacak, bu bulaşma bazen insandan insana bazen veba ve kolerada olduğu gibi farklı mekanizmalarla (bitler ve kirli sular gibi) bulaşacaktır. Öyleyse pandeminin bulaşıcılığı onun karakteristik özelliğidir. Örneğin obezite ya da sigara içme gibi davranışlar bir pandemi yaratmayacaktır. Pandemiye var eden şey insanlara bir şekilde bulaşan bir virüsün veya bakterinin varlığıdır. Bu yüzden uygulanan tüm politikalar (karantina, hijyenik önlemler) bulaşıcılığı azaltma veya ortadan kaldırma üzerine kuruludur. Son olarak ise hastalığın şiddetli olması onu pandemi yapan unsurlardan birisidir. (Morens & Folkers & Fauci, 2009: 1019-20) Hastalığın şiddetli olup olmadığını belirleyen şey ise vakalardaki ölüm oranıdır. (Donaldson vd, 2009) Tarihteki başlıca pandemiler incelendiğinde neredeyse hepsinin vaka ölüm oranlarının yüksek olduğu görülür. Örneğin Ebola virüsünde bu oran % 50, Avian İnfluenzasında (H5N1) % 60, bir korona virüs türü olan MERS-CoV’da (Ortadoğu Solunum Enfeksiyonu) bu oran % 34 oranındadır.⁵⁴ Böylece pandemi, herhangi bir patojenin, virüsün veya bakterinin dünyada aynı zamanlarda birçok canlıda görülmesi, hızlı bir şekilde yayılması ve bulaşması ve nüfusun bağışıklığının olmaması veya zayıf olmasından yararlanarak yüksek ölüm oranlarına yol açması sonucunda meydana gelecektir.

Covid 19 açısından düşünüldüğünde ise “pandemi” sözcüğünün kullanımı salgının ilk olarak ortaya çıktığı Aralık 2019’dan dört ay sonra 11 Mart 2020’de gerçekleşmiştir. İlginç olarak Dünya Sağlık Örgütü H1N1 influenzasını pandemi ilan etmek için bu kadar beklememiş, iki ay içerisinde pandemi açıklamasında bulunmuştur. Hâlbuki tıbbi bir perspektiften incelendiğinde H1N1 önlemleri hakkında bildiği sahibi olunan, antiviral ilaçları bulunan ve üzerine çalışmaları yapılmış bir influenza türüdür. Ancak Covid 19 dünyanın daha önce deneyimlemediği üstelik o zamana kadar aşı çalışmalarının ve antiviral ilaçların yeterli olmadığı bir hastalıktır. Bununla beraber H1N1 yaşlı nüfusun bağışıklık gösterdiği bir virüstür oysa Covid 19’a neden olan SARS-CoV 2 nüfusun herhangi bir bölümünün bağışıklığının olmadığı bir virüstür. (Kant vd, 2020: 115) H1N1 1 yıl içerisinde 284 bin kişinin ölümüne neden olurken Covid 19 2 milyon kişinin ölümüne neden olmuştur. Bulaşıcı olma açısından incelendiğinde ise Covid 19’un

⁵⁴ <https://www.news-medical.net>

H1N1 İnfluenzasına göre daha kolay bulaştığı, bulaşma hızının daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir.⁵⁵

Tüm bu gerçekliklerin yanında Dünya Sağlık Örgütü Covid 19’u ilk olarak 2019-n CoV olarak isimlendirmiştir. (Zhu & Zhang & Wang vd, 2020: 727) Bu isimlendirme de ki “n” onun “novel” bir başka ifadeyle yeni oluşuna vurgu yapmaktadır. Bunun temel nedeni aslında coronavirüsün yeni bir virüs olmamasıdır. Coronavirüs ilk olarak 1931 yılında tavuklarda görülmüş, insanlarda ise 1965 yılında rastlanmıştır. 21. Yüzyıl Covid 19’dan önce 2003 yılında SARS- CoV, 2012 yılında ise MERS- CoV gibi iki farklı virüs türü görmüştür. (Alanagreh & Alzoughool & Atoum, 2020: 1) Ancak 2019’da ortaya çıkan virüs bir koronavirüstür. Novel Koronavirüs isimlendirmesi 11 Şubat 2020’ye kadar devam edecek, Dünya Sağlık Örgütü bu tarihten itibaren bu hastalığı Covid 19 ismiyle tanımlamaya başlayacaktır. Aynı tarihte Uluslararası Virüs Taksonomisi Komitesi ise novel koronavirüsü SARS-CoV 2 olarak tanımlamaya başlayacaktır. (Jiang vd, 2020: 1545)

Bu isimlendirmeler dahi hem hastalık hem de virüsün kendisinin olma özelliğini ortaya koymak istiyor gibidir. Anlaşılabileceği üzere Fauci ve arkadaşlarının pandemi kriterleri Covid 19 ile hayata gelmiş gibidir. Covid 19 “beklenmedik” bir hastalıktır. Bu beklenmeyen hastalık “yeni” ortaya çıkmış bir virüsten kaynaklanmaktadır ve bu virüs “coğrafi olarak geniş bir dağılıma” sahiptir.⁵⁶ Nüfusun virüse bağışıklığı yoktur ve hastaların yaklaşık olarak yüzde beşi ciddi akciğer hasarı yaşamakta ya da çoklu organ yetmezliğiyle yüzleşmek zorunda kalmaktadırlar. (Dinç & Mayda, 2020: 72) Böylelikle Covid 19 tipik bir pandemi olarak ortaya çıkar. (Belki de tarihteki en ölümcü pandemilerden bir tanesidir.) Üstelik ABD Hastalık Koruma ve Kontrol Merkezi de Covid 19’un pandeminin üç kriterinden ikisini sağladığını belirtmiş, merkezin Direktör yardımcısı Dr. Anne Schuhat senatoda katıldığı bilgilendirme toplantısında Covid 19’u pandemi ilan etme çağrısında bulunmuştur. Ancak yukarıda da ifade edildiği üzere Dünya Sağlık Örgütü pandemi sözcüğünü kullanmamak için çokça beklemiş görünmektedir. Tarih 24 Şubat 2020’yi gösterdiğinde Covid 19, yirmi dokuz ülkede kendisini göstermiş

⁵⁵ <https://www.healthline.com/health/h1n1-vs-covid-19>, erişim tarihi 25 eylül 2022

⁵⁶ WorldMeterin verdiği rakama göre Covid 19 228 ülkede görülmüştür.

ancak aynı günde Dünya Sağlık Örgütü Direktörü Dr. Tedros “Küresel ölçekte önlenemeyecek şekilde yayılan bir virüse şahit olmuyoruz ayrıca büyük ölçekli şiddetli hastalık ve ölümler de yaşanmadı.” açıklamasında bulunarak virüsü hafife alma yoluna gitmiştir. SARS-CoV 2 vürüsü önlenemeyecek şekilde yayılmaya başladığında ve 11 Mart 2020’ye gelindiğinde 114 ülke de 118 bin vaka varken, hayatını kaybeden sayısı 4 bin 291’e ulaşmıştır. Tedos, virüsün önlenemeyecek şekilde yayıldığı, pandemi ilan edilmesine yakın bir dönemde şöyle demektedir; “Pandemi basit ya da dikkatsiz bir şekilde kullanılacak bir sözcük değildir. Yanlış kullanılması yersiz korkuya veya hastalığa karşı bir mücadeleye gerek kalmadığı düşüncesini yayarak daha fazla ölüme yol açabilir” (Aktaran Yücel, 2020: 11-13)

Tedos’un pandemi sözcüğünün insanların zihinlerinde korku ve kaygıya yol açacağı şeklindeki bu yaklaşımı bugün ağır Covid 19 vakalarında yaşanan delirium, depresyon, travma sonrası stres bozukluğu, hafıza kaybı, halsizlik gibi gerçekliklerle çelişir gibi görünmektedir. Üstelik Covid Sonrası sendromlarıyla beraber Long Covid tüm bilimselliği ve gerçekliğiyle insanlığın karşısında durmaktadır. Uzun bir dönemde Covid 19 Akciğer, Beyin, Kalp gibi organlarda doku hasarına ve patolojik iltihaplanmalara gibi sağlık sorunlarına neden olabilecektir. (Yong, 2021: 737-754) Bu satırların yazıldığı sırada ölümler, Covid 19 vakaları hala devam etmektedir. Eylül 2022 itibariyle ölümler 6.5 milyona ulaşmış gibi görünmektedir. Covid 19 vakaları ise 618 milyona yaklaşmıştır. Bu saate kadar iyileşenlerin sayısı 597 milyona ulaşmıştır.⁵⁷ Covid 19 aslında insan yaşamının ve ölümünün birer sayıya dönüşümü, birer grafik değerine dönüşünü ilan eder. Bürokratlar süreç içerisinde birer istatikçiye dönüşmüştür ve televizyonlardan her gün ilan ettikleri rakamlar aslında birer insan yaşamıdır.

Aynı zamanda bir cerrah olan Amerikalı General William H. Stewart ABD Kongresinde 1950 ve 1960’lı yıllardaki aşı çalışmalarına ve güçlü antibiyotik gelişmelerine güvenerek söylediği “Görünüşe bakılırsa, salgın hastalıklar defterini artık kapatabiliriz” söylemi tarih tarafından defalarca yalanlanmış gibidir. Tarih ve pandemi arasındaki ilişki William Stewart’ın zannettiğinden daha karmaşık gibidir

⁵⁷ <https://www.worldometers.info/coronavirus/>, erişim tarihi 1 kasım 2022

ve bazen tıptaki gelişmeler genel olarak pozitivizm) pandemi ile negatif bir ilişkiye sahiptir.⁵⁸ Prof. Cemal Kafadar tarih ve pandemi (Onun ifadesiyle salgın hastalıklar) arasındaki bu ilişkiyi ortaya koyarken şöyle der; “Tarihin akışı da salgınları etkiliyor. Salgınlar, içine düştüğü toplumun koşullarına, yarıklarına, fay hatlarına göre şekil alıyor. Sınıf, ırk, yaş grubu, toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyet, meslek, sektör; salgınlar bütün bu faktörlere göre çarpıyor, vuruyor, insanları etkiliyor. Dolayısıyla, salgınlar tarihin akışını değiştiriyor; tarihin akışı da salgınlara şekil ve yön veriyor aynı zamanda” (Aktaran Demir, 2020: 19) Pandemi bedenlerin, nüfusların, ekonominin, politikanın, tıbbın, alışkanlıkların, günlük dilin diğer bir ifadeyle yaşamın bir parçası haline gelerek tarihi şekillendirecek, tarihte kendi hayatta kalma araçlarını, silahlarını kullanarak pandemiye şekil ve yön vermeye çalışacaktır. Bu yüzden pandemiye tarihte bulmak, onu incelemek ve onu “tarihte aramak” önem arz ediyor gibi görünmektedir.

3.1. Geçmişten Bugüne Pandemiler

Pandemi kelimesinin kendisi yeni gibi görünse de pandemiler birer hastalık olarak yüzyıllardır toplumları kırıp geçirmekte, savaşların sonucunu belirlemekte bazen tüm nüfusun kendisini ortadan kaldırabilmekte ve bir paradoks olarak gözüксе de pandemiler yeniliklerin, tıp dâhil bilimsel gelişmelerin, ekonomik ve politik sistemlerin önünü açmıştır. William H. Stewart’ın pandemilerin artık ömrünün bittiğine inanması bu yüzdendir. Karantina, maske, sadece hastalık yüzünden ölenlerin gömüldüğü mezarlıklar ve benzeri uygulamalar pandemi karşısında bir çıkış yolu arayan insanlığın ürünü gibi gözükmektedir. Bunun yanında pandemiler edebiyatın da bir parçası haline gelmiştir. Bunun en bilinen örnekleri Boccaccio’nun “Decameron” ve Albert Camus’un “Veba”, Daniel Defoe’nin “Veba Yılı Günlüğü” adlı eserleridir. Böylece aslında edebiyatında parçası haline gelen pandemilerin tarihine bakıldığında en çarpıcı sözcük Türkçe’de “veba” olarak bilinen “plague”

⁵⁸ 1960’larda Coronavirüs’ün ilk olarak insanlarda ortaya çıkışı ve daha sonrasında HIV, Ebola gibi virüslerin binlerce kişinin yaşamına mâl olması pozitivist anlayışı sarsmış gibidir.

sözcüğüdür.⁵⁹ Çünkü veba yüzyıllar boyunca devam etmiş, toplumları derinden etkilemiş ve tarihin bir parçası haline gelmiştir. Plague kelimesi Batı Yunanca’da ki (Doric Greek) darbe, vuruş anlamına “plaga” kelimesinden gelecektir. Tarihe bakıldığında plague “Yersinia pestis” adlı bir virüsün neden olduğu bulaşıcı ve öldürücü bir endemik hastalığı tanımlamak için kullanılacaktır.

Ancak bunun yanında veba aniden ortaya çıkan, feci ölümlere yol açmış bir salgını ifade etmek için metaforik olarak da kullanılacaktır. (Humerović, 2019: 7-8) Veba toplumun, tarihin bir parçası haline dönüşürken dinlerinde parçası haline gelmiş gibidir. Tevrat’ın Çıkış kitabında Yehova Mısırdaki köle olan İsrailoğullarının bırakılması için Firavuna ve beraberinde tüm Mısır’a on bela göndermiştir. Bu on bela içerisinde dördüncü olarak “sinek vebası” Yehova tarafından sadece Mısırlıları ve onların hayvanlarını etkileyecek, bu veba sonucunda Firavun İsrailoğullarının serbest bırakılmasını kabul edecektir. Ancak Firavun sözünden dönecek, buna karşılık Yahudilerin tanrısı kendisini hayvanlarda gösteren yeni bir salgın gönderecektir. (Çıkış 7: 11)

İslam dininde ise Araf Suresinde Tanrının bir cezası olarak Mısırlılara ve Firavunun kendisine gönderilen salgın hastalıklara değinildiği görülür. Vahiy Kitabının 16. Bölümünde ise Tanrının yedi ayrı gazabını yedi ayrı tasta taşıyan yedi ayrı melekten bahsedilir. Bu melekler yedi ayrı gazabı yedi ayrı trompetin çalışmasından sonra deccalin takipçilerinin üzerine dökmektedir. Vahiy kitabının bu bölümü aslında yedi tasla beraber gerçekleşen kıyameti anlatmaktadır. (Vahiy kitabı, 16) Her tas aslında bir vebanın varlığına işaret etmektedir. Bu dinsel anlatıda kıyameti başlatan ve gerçekleştiren şey Tanrının gazabı olarak yeryüzünde ortaya çıkan salgın hastalıklardır. Aslında birer pandemi olarak veba, böylece dinlerin gözünde Tanrının günahkâr toplumlara gönderdiği bir gazap, bela, ceza olarak kendisini göstermektedir. Vebanın bitişi ise kurtuluş olarak görülmektedir. Burada

⁵⁹ Belirtmek gerekli görülmüştür ki bu eserde bazen bu salgın hastalık “veba” bazen ise “plague” olarak kullanılacaktır. Plague’ın kullanılmasının temel sebeplerinden birisi aslında batı dünyasının pandemilerle doğuya oranla daha fazla kalması nedeniyle kelimenin batı kökenli, bir diğer ifadeyle batıya özgü olmasıdır. Bu yüzden arapça kökenli bir kelime olarak veba, bu tez içerisinde plague kelimesinin tam karşılığı olmama gibi bir endişeyi içinde taşımaktadır.

önemli olan pandemilerin, salgın hastalıkların kutsal kitaplarda kendisine yer bulacak kadar toplumları etkilemesi ve tarihin ayrılmaz bir parçası haline gelmesidir.

Kutsal kitapların dışında tarihte bilinen ilk veba ise milattan önce 430-426 yılları arasında yaşanan Atina vebasıdır. (Humerović, 2019: 10-11) Salgın Peloponez savaşının ikinci yılında düşman şehir devleti olan Sparta'nın ve Spartanın müttefiklerinin Atina kuşatması sırasında ilk olarak Attika bölgesinde ortaya çıkmış ve Thukididis'e göre Atina'nın o dönemde yabancı mültecilerle ve şehir dışından gelen yerleşimcilerle dolu olması salgının Yunanistanın diğer bölgelerine yayılmasını kolaylaştırmıştır. Bizzat salgın hastalığı geçirmiş olan ancak hayatta kalmayı başaran zengin bir Atinalı general, tarihçi olan Thukididis ölümü nedeniyle tamamlamadığı Peloponezya Savaşı Tarihi adlı eserinde üç yıl boyunca devam eden ve kendi ifadesiyle Atinanın üçte birinin ölümüne neden olan Atina vebasını detaylı bir şekilde anlatmıştır. Thukididis'e göre o dönemde Atinalılar vebanın Etiyopya kökenli olduğuna inanmış, hastalık onlara göre İran aracılığıyla Yunanistana gelmiştir. (Martínez, 2017: 136-137) Aslında burada Atinalıların gözünde veba, yabancıya ait olan ve düşmandan bulaşan bir hastalıktır. Bir diğer ifadeyle Atinalı bir general olarak hem Atinanın savaşı kaybetmiş olması hem de Perikles gibi güçlü bir komutan ve politikacının ölümü⁶⁰ Thukididisi etkilemiş ve Thukididis bir tarih yazıcısı olarak kendi görüşlerini, tarihsel gerçeklik olarak ortaya koyma yoluna gitmiştir. Hatta bazı tarihçiler Thukididis'in veba anlatımının savaştan çok sonra yazılmış bir kurgu olduğunu iddia etmişlerdir. Bunun temel nedeni Thukididis'in hastalığın tüm belirtilerini, semptomlarını ve komplikasyonlarını anlatmasına rağmen hastalığın devam eden bir tartışma olarak kalmasıdır.

Bununla birlikte tarihçinin ortaya koyduğu, hastalığa dair semptomlar belirli bir hastalıkla eşleşmemektedir. Bu yüzden bazı tıp tarihçileri, Thukididis'in anlatımlarından yola çıkarak Atina'da o dönemde meydana gelen vebaya neden olan şeyin birçok farklı hastalığı içinde barındıran, o zamana kadar görülmeyen ve modern dönemlere kadar mutasyona uğrayarak günümüze kadar ulaşan bir hastalık olduğunu söylemektedir. (Martínez, 2017: 139-140) Thukididis'in hastalık tanımı

⁶⁰ Her ne kadar Thukididis eserinin herhangi bir yerinde Perikles'in vebadan öldüğünden bahsetmese de Perikles'in ölümü birçok kaynakta veba olarak geçmektedir.

birçok araştırmacı tarafından ele alınmış ve hastalığın bubonik veba, pnömonik veba, tifüs, çiçek hastalığı, tifo, bir tür cilt hastalığı olan çavdar hastalığı, kızamık olduğu yönünde öngörüler ortaya atılmıştır. Ancak 19. yüzyılın son yarısında ve 20. yüzyılın ilk yarısında vebanın aslında çiçek hastalığı olduğu düşüncesi hâkim gibi görünmektedir. Çiçek hastalığı olabileceği düşüncesi yanında, hastalığın tifüs ve kızamık olabileceği düşüncesi de hala devam ediyor gibidir. Burada belirtilmesi gereken nokta Thukididis'in anlatımındaki deri dökülmeleri sadece çiçek hastalığında görüldüğüdür. Kızamıkta ve Tifüs'te görülen kızarıklar ise Thukididis'in anlatımındaki kabarcıklar ve ağrılardan çokça farklı gibi görünmektedir. Üstelik tarihçi o dönemde Atina'da hastalıktan dolayı kör olanların olduğunu söylemektedir. Körlük çiçek hastalığında sıkça yaşanan bir durumdur. Tifüs ve Kızamıkta ise nadiren görülmektedir. Thukididis'in anlatımında hastalık ilk olarak başta başlamakta, bedenden geçerek genital bölgelere ve el, ayak parmaklarına ulaşmaktadır. O dönemde birçok insan vücutlarındaki belirli uzuvlar işlevlerini yitirmiş buna rağmen birçoğu hayatta kalabilmiştir.

Thukididis'in anlatımında hafıza kaybı bir semptom olarak görülür. Hafıza kaybı, çiçek hastalığında genellikle görülen bir olgu değildir ancak çiçek hastalığında meydana gelebilecek beyin iltihabı gibi komplikasyonlar hafıza kaybına neden olabilmektedir. Anlaşılabileceği gibi yukarıda verilen birçok semptom ve o dönemde hastalığa yakalananlar da görülen çiçek hastalığından kaynaklanan kabarcıklar çiçek hastalığını işaret etse de Thukididis'in anlatımı hastalığı hala kesin olarak ele vermemektedir. (Littman & Littman, 2009: 458-460)

Atina vebası, tam olarak hangi hastalık olduğu bilinmese de aslında bir salgın hastalığın sadece tıbbi bir olgu ortaya koyması açısından ilk örnektir. Veba, sadece insanların ölmesine veya uzuvlarını yitirmesine neden olmamıştır. Veba Atina toplumuna savaştan daha fazla zarar vermiştir. Toplum ve kanunlar iflas etmiş, dine olan inanç sarsıntıya uğramış, toplumun daha önce baskıya uğramış grupları isyan etmiş ve ailesel ilişkiler parçalanmaya uğrayıp, bireyler sadece kendi hayatlarını kurtarmak için çalışmaya başlamışlardır. Üstelik veba Atina toplumunun içine kapanmasına neden olmuş, vatandaşlık yasası değiştirilerek sadece Atina'da doğanlar vatandaşlık elde edebiliş ve böylece Thukididis'in anlatımıyla veba bittikten ancak

15 yıl sonra Atina Şehri kendisine gelebilmiştir. (Aktaran Martinez, 2017: 10-11) Böylece aslında veba vatandaşlık (daha geniş bir anlatımla aslında milliyetçilik) dâhil birçok konuda korkuya, içe kapanmaya, endişeye, güvensizliğe neden olmuştur. Her ne kadar başlarda cansız bedenler düzenli bir şekilde gömülse de sonrasında bedenler sadece mezara atılan bir nesneye dönüşmüştür.

Bugün biyopolitik bir uygulama olarak görülebilecek ve tüm insanlığın gözleri önünde yaşanan, Covid 19 pandemisinin başlarında neredeyse tüm toplumlarda uygulanan define ve cenaze işlemlerinde geleneklerin dışına çıkılması o dönem Atina şehrinde de yaşanmıştır. Covid 19 pandemisinde olduğu gibi Milattan önce yaşanan bu salgında da sadece vebaya yakalananların olduğu kitlesel mezarlar yaratılmıştır. (Papagrigorakis vd, 2006: 207) Ancak Atina vebasının modern pandemilerle benzer özelliklere sahip olduğu gerçeğine rağmen Atina vebası bir pandemi değildir. Daha çok bir epidemik özellikler taşımaktadır ve belki de gelecek pandemilerin ve pandemilerde yaşanacak olanların habercisi gibidir. Böylece pandeminin, salgın hastalıkların, epidemilerin batı tarihinin bir parçası haline geldiği görülür. Milattan sonra 165 yılının sonlarında ve 166 yılının başlarında (Littman & Litman, 1973: 244) Roma İmparatorluğundaki Marcus Aurelius'un hükümdarlığı sırasında bugün çiçek hastalığı olduğu bilinen hastalık Roma İmparatorluğuna Seleucia'dan (Bugünkü Hatayın Samatya İlçesi) dönen askerler tarafından getirilmiş ve bu hastalık Küçük Asyayı, (Anadolu ve çevresi) Mısır, Yunanistan ve İtalyayı'da etkilemiştir. Marcus Aurelius'un döneminde yaşandığından dolayı "Antonine Vebası" olarak isimlendirilen salgın, böylece kısıtlı bir coğrafi bölgeyi etkileyen Atina vebasının aksine daha geniş bir coğrafyayı etkileyecek, bazı bölgelerde nüfusun üçte birini ortadan kaldıracak, Roma Ordusunu büyük çoğunluğunu kırıp geçirecek ve hatta Marcus Aurelius'un hayatını kaybetmesine neden olacaktır. (Humerović, 2019: 11-12)

Tarihçi Otto Seeck'in iddia ettiğine göre, sadece 180 yılında Marcus Aurelius'u öldürmekle kalmayıp, 189 yılının başlarına kadar devam eden Antonine vebası Roma İmparatorluğunun yarısından fazlasını ortadan kaldırmıştır. Tarihçi Thukididis'in Atina vebası üzerine yaptığıının aksine dönemin önde gelen hekimlerinden Bergamalı Galen uzun açıklamalara, tarihsel tasvir ve anlatımlara girişmemiş, daha çok hastalık

tedavisi ve fiziksel etkileriyle ilgilenmiştir. Bu yüzden Antonine Vebası üzerine tarihsel, siyasal, toplumsal tartışmalar devam ederken, aslında Antonine vebasının önceki satırlarda da belirtildiği gibi çiçek hastalığı olduğu kesin gibidir. Bunun büyük nedeni Bergamalı Galen'in hastalık üzerine yaptığı septomik gözlemlerdir. Galen'e göre veba hastalarının vücudunda siyah deri döküntüleri görülmüş, çoğunda ishal, yüksek ateş yaygın olarak görülmüş, bazı vakalarda kusma, mide ülseri, nefesin kokması, öksürüklü soğuk algınlığı, ses ve soluk borusunun ülserleşmesi görülmüştür. Tüm bu çiçek hastalığıyla ilişkilendirilen belirtilerle beraber Atina vebasında görülen kabarcıklı kızarıklar Galen'e göre Antonine vebasını sırasında görülenlerle benzer nitelikler taşımaktadır. (Littman & Litman, 1973: 244-245) Galenin tüm bu hastalığa dair incelemeleri nedeniyle hastalık aynı zamanda "Galen Vebası" olarak da adlandırılacaktır.

Tarihçi J. F. Gilliam Antonine vebasını üzerine hazırladığı çalışmasında her ne kadar salgın hastalığın ölüm oranını yüze 1-2 arasında belirtmiş olsa da (Gilliam, 1961) bu oranın yüzde 7-10 arasında tahmin edilmesi daha mantıklı gibi görünmektedir. Çünkü vebanın son yılı olan 189 yılında dahi Roma tarihçisi Dio Caisus'un anlatımıyla Roma'da her gün iki bin kişi ölmektedir. (Aktaran Littman & Littman, 1973: 246) Ölüm oranları ne kadar olursa olsun ve veba nasıl adlandırılırsa adlandırılsın gerçek olan şey Roma imparatorluğunun ekonomik ve askeri anlamda zayıflamaya başladığıdır. Antonine Vebası Antik Roma geleneklerini etkileyecek, Hristiyanlık dahi yeni dinlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayacak ve belki de Roma İmparatorluğunun çöküşüne neden olacaktır. (Humerović, 2019: 12) Böylece veba Batı tarihinin bir parçası olduğunu ve genel olarak tarihsel akışı değiştirebileceğini⁶¹ ortaya koymuştur. Yüzyıllar sonra o zamanlar adı bilinmeyen ama 1894 yılında Alexander Yersin tarafından keşfedilen (ve adı onun tarafından konulan) Yersinia Pestis⁶² adlı patojen organizma insanların birçoğunda lenf bezlerinin iltihaplı apselere dönüşmesine yani "bubo" denen iltihaplanmalara neden olacak ve böylece bubonik vebalar çağı başlamış olacaktır. (Frith, 2012: 12)

⁶¹ Burada Tarihçi Cemal Kafadar'ın Tarih ve pandemi arasında kurduğu ilişki akla getirilmelidir.

⁶² Yersinia Pestis 11 farklı türü olan ve yüzyıllardır evrimleşen bir basil türü gibi görünmektedir. (Bayrak, 1998) Muhtemelen 2000 yıl veya daha uzun bir zaman önce Afrika'da ortaya çıkmıştır. (Aktaran Frith, 2012)

İlk bubonik veba, Milattan Sonra 541 yılında dönemin Bizans İmparatorunun ismini alacak ve tarihe “Jüstinyen Vebası” olarak geçecektir. (Sessa, 2020) Hastalık ilk olarak Etiyopya’da başlayacak oradan Mısır’ın liman şehri Pelisyum’a yayılacak oradan İskenderiyeye ve sonrasında Gazzeye, Kudüse ve Antakya’da görülecek 541 sonbaharında ise Bizans Devletinin başkenti İstanbul’a varacaktır. 1542 yılı ilkbaharında ise İstanbul’da her gün beş bin (bazı araştırmalara göre on bin) kişi ölecek ve şehrin üçte birinden çoğu hayatını kaybedecektir. Böylece her salgında ortaya çıkan ölümlerin nereye, nasıl gömüleceği sorunu bu salgında da ortaya çıkacak ve ölümler kiliselerin yüksek kesimlerine ve kule duvarlarına gömülecektir. 3 yıl içerisinde veba İtalyaya, Güney Fransaya, Ren vadisine ve İber yarımadasına yayılacaktır. Kuzey’de Danimarkaya, batıda İrlanda’ya kadar ulaşacak Afrikaya, Orta Doğu’ya ve Küçük Asyaya yayılacaktır. Jüstinyen vebası, 542 ile 546 yılları arasında Asya, Afrika ve Avrupa’da toplam 100 milyon kişiyi öldürecektir. (Frith, 2012: 12) Böylece aslında Jüstinyen Vebası tarihteki ilk veba pandemisidir. (Sessa, 2020) Bir pandemi olarak Jüstinyen Vebası, Batı dünyasının sosyal dokusunu kalıcı olarak değiştirmiş, Jüstinyenin hükümdarlığına son vermiştir. (Frith, 2012: 13) Nüfusun bu derece hızlı ve ani bir şekilde azalışı doğal olarak işgücü sıkıntısına yol açmış, bu da maliyetlerin artmasına ve sonuç olarak enflasyona neden olmuştur.

Veba sırasında toprak sahiplerinin ölmesi ve toprağın işlenmemesi nedeniyle gıda üretimi azalmış, (Ünüvar & Aktaş, 2022: 128) pandeminin başladığı yılı takip eden 8 yıl boyunca kıtlık yaşanmıştır. Tarımsal sistem bunun sonucunda yeniden yapılandırılmaya gitmiş, üç tarla sistemi denen ilk yıl belirli bir ürün grubunun dikildiği, takip edilen yıl başka bir ürün grubunun dikildiği üçüncü yıl ise toprağın nadasa bırakıldığı toprak sistemine geçilecektir. Tüm bu ekonomik ve sosyal bozulma Doğu Roma İmparatorluğunun’da çöküşüne zemin hazırlayacak, hatta Orta Çağ Avrupa’ında ulusların oluşumuna kadar giden yolu açacaktır. Üstelik Jüstinyen vebası 8. Yüzyılın ortalarına kadar aralıklı olarak Avrupa’da ve Orta Doğu’nun birçok ülkesinde kendisini göstermiş, insanlığın ve dolayısıyla tarihin birlikte yaşanması gereken bir parçası haline gelmiştir. (Frith, 2012: 12-14)

Ancak son zamanlarda Jüstinyen Vebası üzerine yapılan bir çalışma salgın hastalığın geleneksel tarihteki anlatımına karşı çıkmıştır. Çalışmaya göre Justinyen

vebasına tarihte biçilen rol ile döneme dair elde edilen kanıtlar birbiriyle çelişmekte, birbirini yalanlamaktadır. Örneğin Prokopius ve Efesli İoannes gibi tarihçiler büyük kitlesel ölümlerden bahsederken dönemin birçok çağdaş tarihçisi depremler, felaketler hatta volkanik patlamalardan bahsetmişken vebadan bahsetmemişlerdir. Böylece aslında vebaya dair var olan yazılı kaynak yetersizdir ve tarihsel kaynakların (Hem Latin hem Yunan kaynakların) vebaya olan ilgisi azdır. Çalışmaya göre iddia edildiği yasaların yayınlanması ve para basma gibi alanlar vebadan etkilenmemiştir. Üstelik dönemin papirüslerinde vergi azalmalarına, toprak terk etmelerine ya da nüfus azalmalarına dair herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Aynı şekilde 500 yılları ile 650 yılları arasında kaleme alınmış 288 yazıtta ani nüfus azalmasına ya da ekonomik çöküşe dair herhangi bir kanıt vermemektedir. (Mordechai vd, 2019: 25546-7) Aslında sadece Justinyen vebasında değil birçok pandemi veya salgın hastalık anlatısında görülen anlatılar ile gerçeklerin uyuşmuyor oluşu pandeminin sadece tarihsel, tıbbi bir olgu olmakla kalmayıp onu öznel bir deneyim haline getirmiştir. Bir başka ifadeyle pandemi olgusunda bireysel acılar, deneyimler, gerçeklerin önüne geçebilmiş; onun bazen olduğundan daha farklı algılanmasına, anlaşılmasına neden olabilmıştır. Justinian vebasından sonra her ne kadar uzunca bir süre (yirminci yüzyıl dâhil) bubonik veba olduğuna inanılan ancak son zamanlarda yapılan araştırmalarda “Viral Hemorajik Ateş” kaynaklı olduğu düşünülen bir “veba” başlamıştır. (Duncan & Scott, 2005: 315)

Ortaçağın insanları tarafından “Great Pestilence” ve “Great Plague” olarak adlandırılan, dönemin yazarları tarafından ise “Great Mortality”⁶³ olarak adlandırılmış. 1832 yılında ise Alman hekim ve tıp yazarı Justus Hecker ise, deri altındaki kanamaların insan vücudunda yarattığı siyah lekeler nedeniyle hastalığı Almanca “Schwarze Tod” olarak isimlendirecek, ertesi yıl bu isimlendirme İngilizce kaynaklarda “Black Death” (Türkçe’de Kara Ölüm) olarak geçecek ve isimlendirme tüm dünyada vebanın ismi olarak kabul görecektir. Black Death muhtemelen ilk olarak Çin’de başlamış, İpek yolu ile 1846 yılında Kırım’a ulaşmıştır. Daha sonra ise kara sıçanların yaşadığı yerler haline gelen Tüccar gemileri Akdeniz’e ve Avrupa’ya

⁶³ Mortality ifadesi burada “Ölüm”den ziyade bir “ölümlülük” gibi bir anlama kavuşmaktadır. Bu isimlendirme aslında ölümün toplum ve şiddetli, bir anda olduğu ve bu durumun insanları her anlamda etkilediği gibi bir gerçekliği ifade etmektedir.

yayılmıştır.⁶⁴ İnsanlık tarihinin en korkunç (belki de vebayı tanımlamak için en iyi sözcük budur) pandemilerinden biri olan Kara Ölüm, 1348-1350 yılları arasında zirveye ulaşmıştır.

Kara Ölüm, tahminlere göre Avrupa nüfusunun yüzde 30-60 arasının ölümüne neden olmuş, veba Ortadoğu’da nüfusun üçte birini öldürmüş, sadece Mısır’ın nüfusunun yüzde kırkının yaşamını yitirmesine neden olmuştur. Böylece 14. Yüzyılda 75 ile 200 milyon arasında (tam sayı asla bilinemeyecektir.) tüm dünyada hayatını kaybedecektir.⁶⁵ İtalyan Vakavüni Agnolo Di Tura İtalyan şehirlerinden Siena’da veba üzerine yazdığı eserde şöyle der; “Herkes böylesi bir ölüm karşısında sersemlemiş gibiydi. Ölülerini para veya dostluk için gömecek hiç kimse bulunamıyordu. Aile bireyleri yapabileceklerinin en iyisini yapıp yakınlarını bir hendeğe gömüyorlardı, rahip ya da başka bir dini yetkili olmadan ya da cenaze çanı çalmadan. Siena’nın pek çok bölgesinde kazınan hendekler yığınla ölü doluydu. Gece gündüz durmaksızın yüzlerce insan öldü ve bu hendeklere atılıp üzerleri örtüldü. Dolar dolmaz, daha fazlası kazılıyordu. Ve ben Agnolo Di Tura, beş çocuğumu kendi ellerimle gömdüm... O kadar çok insan öldü ki herkes dünyanın sonunun geldiğine inanmıştı.” (Gottfried, 1983)

Agnolo Di Tura’nın anlatımı vebanın dehşetini ortaya koyarken aslında Richard Sennett’in “Ten ve Taş”adlı eserinde ortaya koyduğu kent yaşamında yabancıya duyulan “dokunma korkusu” veba olgusunda sadece yabancıya karşı olmakla kalmayacak toplumun tüm üyeleri ve birimleri (Aile dâhil) arasında yayılacaktır. Öyle ki “dokunma korkusu”, muhtemelen Atina’da yaşanan vebadan daha etkili ve şiddetli bir şekilde ölüm ritüellerini şekillendirecek; biyopolitik bir pencereden bakılacak olursa “Yası tutulamayan Ölümler” yaratacaktır. (birçok dehşet verici pandemide olduğu gibi) Toplumun veya toplumsal kurumların ötesinde dinin kendisi dahi dokunma korkusunu yaşamış gibi görünmektedir. Üvey annesini, muhteleme babasını ve özannesini de veba nedeniyle kaybeden Boccacio, yaşadıkları yeri veba

⁶⁴ <https://www.nytimes.com/2010/11/01/health/01plague.html>, erişim tarihi 5 Ocak 2023

⁶⁵ Bu sayı üç ayrı kaynaktan 3 ayrı farklı şekilde verilmiştir. Bu yüzden ölümler arasındaki aralık bu şekilde kurulmuştur.

salgını nedeniyle terkeden 10 gencin anlattığı hikâyelerden oluşan “Decameron” adlı eserinde, dokunma korkusunu ve bu korkunun dehşetini ortaya koyar;

“Yurttaşların birbirinden kaçmasını, komşuların birbirleriyle hiç alakadar olmamasını, akrabaların arada sırada, uzaktan uzağa görüşmelerini ya da birbirlerini hiç ziyaret etmemelerini bırakın; bu bela gerek kadınların gerekse erkeklerin yüreğine öyle bir korku salmıştı ki ağabeyi kardeşini, amca yeğenini, kardeşi ablasını, çoğu zaman da karısı kocasını terk ediyordu. Hatta inanılır gibi değil ama daha fenası, ana babalar sanki kendi canından değilmiş gibi evlatlarıyla görüşmekten, bakımlarıyla ilgilenmekten kaçıyorlardı.” (Boccacio, 2019: 15)

Boccacio, Decameron’un bir başka yerinde vebanın ne kadar güçlü olduğuna değinirken dokunma korkusu olgusuna şöyle değinecektir.

“Veba sadece hastalığa yakalanın yakınında olmakla veya onunla konuşmakla bulaşmayacak onun kıyafetlerine, kullandıkları veya dokundukları herhangi bir şeye dokunmak ile de bulaşacaktır” (Boccacio, 2019: 13)

Bu dokunma korkusunun temel nedeni (Bugün Covid 19’ta ve muhtemelen pandemilerde var olan) 14. Yüzyılın doktorlarının black death karşısında çaresiz kalmasıdır. Bunun yanında 1348 yılından itibaren Black Death o kadar hızlı yayılmıştır ki doktorlar ve otoriteler müdahale edemedi Avrupa nüfusunun üçte biri çoktan yok olmuştur. Avrupa hükümetlerinin ve beraberinde hiç kimsenin vebaya dair hiçbir fikri yok gibidir. (Bu Covid 19 karşısında dünya hükümetlerinin şaşkınlığına benzemektedir.) 14. Yüzyıl boyunca hastalığın bulaşma ve yayılma mekanizması çok az anlaşılmış, birçok insan böylesine korkunç bir hastalığın ancak Tanrının kızgınlığının ürünü olabileceğine inanmıştır. Bu dönemde vebanın Tanrının cezası olduğuna inanan ve bu yüzden kendini toplum içerisinde kırbaçlayarak cezalandıran Fragellant hareketinin sayısı 800 bine ulaşmıştır.⁶⁶

Avrupa’da Kara Ölüm sırasında (Bugün Covid 19 konusunda Çinlilere yapıldığı gibi) bir dışlama pratikleri gerçekleştirilmiş ve bu süre içerisinde Yahudiler kuyu suyularını zehirlemekle suçlanmışlardır. (Bennett & Hollister, 2006: 326) Bu dışlama

⁶⁶ (http://www.dshs.state.tx.us/preparedness/bt_public_history_plague.shtml)

pratiği Avrupa’da Yahudi topluluklarına karşı saldırılara neden olmuş, 1349 yılının şubat ayında Strazburg vatandaşları 2000 Yahudiyi katletmiş,⁶⁷ aynı yılın Ağustos ayında ise Mainz ve Köln’de Yahudi toplulukları katledilmiştir.⁶⁸ 1351’e kadar 60 büyük ölçekli, 150 küçük ölçekli Yahudi topluluk böylece ortadan kaldırılacaktır.⁶⁹ Avrupa’da ölümlerin hızlı, ani, çok sayıda oluşu (özellikle ilk beş yılda) sadece Tanrıya ya da Yahudilere dayalı açıklamalara ya da toplum içerisinde gözle görülen bir dokunma korkusuna kapı açmayacak aynı zamanda ekonomik dengelerde değişim görülecektir. Bu dönemde Avrupa’da ve Doğu Akdeniz’de azalan işçi sayısından dolayı işçi ücretleri artışa geçecek ve bu artış 16. Yüzyıl’a kadar veba öncesi koşullara geri dönmeyecektir.⁷⁰ (Pamuk, 2007: 290) Veba bir yandan ise Lord’un toprağını terk etmesi, kiralaması ya da ölümü nedeniyle köylüyü toprak sahibi yapacak, köylü böylece Lord’dan bağımsız bir sınıf haline gelecektir.⁷¹ Bu yüzden Kara Veba sadece milyonlarca insanı öldürmemiş, Feudalizmin ölümüne de yol açmış gibi görünmektedir.⁷²

Kara Vebayı daha da korkunç yapan şey onun sürekli olarak devam ediyor oluşudur. Veba, 17. Yüzyıla kadar devam edecek; bazı yazarlara göre 1671’e kadar Avrupa’da varlığını devam ettirecektir. (Hays, 1998: 58) Örneğin İngiltere’de 14. Yüzyıl boyunca çeşitli salgınlar yaşanmış, 1471 yılında yaşanan salgın ise nüfusun yüzde 10-15’ni ortadan kaldırmış, bundan sekiz yıl sonra başlayan salgın ise tahminlere göre nüfusun yüzde 20’sinin ölümüne neden olmuştur. (Gottfried, 1983: xvii) Bir başka örnek olarak sadece Paris’te 1466’da yaşanan salgında tahminlere göre 40 bin kişi ölmüştür. 16. ve 17. yüzyıllarda üç yılda bir vebanın Paris’i vurduğu tahmin edilmektedir. İtalya’da 17. Yüzyılın ilk yarısında tahminlere göre Bir milyon

⁶⁷ Bu katliam Tarihe Strazburg Katliamı olarak geçecektir. Birçok yahudinin bu katliamda canlı bir şekilde ateşe verildiği söylenir.

⁶⁸ Bu katliamda sadece Yahudiler öldürülmemiş aynı zamanda mülkiyetleri yağmalanmış; Yahudilere ait alanlar yağmacılar, şehir yönetimi ve kilise arasında bölüştürülmüştür.

⁶⁹ “Yahudi Tarihi 1340-1349”

(<http://www.jewishhistory.org.il/history.php?startyear=1340&endyear=1349>).

erişim tarihi 15 Şubat 2023

⁷⁰ Bununla beraber söylenmelidir ki bu dönemde reel ücretlerde Avrupa’da farklılaşma olduğu görülür. (Pamuk, 2007: 291)

⁷¹ David Routt, “Kara Vebanın Ekonomik Etkisi ”

<http://eh.n6et/encyclopedia/article/Routt.Black.Death> 15 Şubat 2023

⁷² <https://foreignpolicy.com/2020/08/20/bubonic-plague-pandemic-covid-19-inequality-feudalism/>

erişim tarihi 15 Şubat 2023

730 milyon kişi hayatını kaybedecektir, bu da o dönemki nüfusunun yüzde 14'i anlamına gelecektir. İspanya'nın Sevilya Şehrinde ise 1649 yılında yaşanan salgın şehrin yarısını yok edecektir. Hollanda'da ise aynı dönemde yaşanan veba salgınları nüfusun yüzde 10'nun ölümüne neden olacaktır.

Kara Ölüm, sadece batının bir parçası değildir. (Bugün Covid 19'da olduğu gibi) O, 1500 ile 1850 yılları arasında, neredeyse her yıl İslam dünyasının en az bir noktasında ortaya çıkacaktır. Özellikle veba Kuzey Afrika ülkelerini vuracak, örneğin sadece 1620-21 yılları arasında Cezayirde tahminlere göre 360 ile 50 bin arasında kişi hayatını kaybedecektir. Üstelik 17. Yüzyılda ve 18. Yüzyılın başlarında salgın hastalık Cezayir'de birçok defa yaşanacaktır. (Davis, 2004: 736) Osmanlı İmparatorluğunda da 18. Yüzyıl boyunca birçok veba kaynaklı salgın hastalık yaşanacaktır. Hatta Bağdat'da nüfusun üçte ikisinin veba nedeniyle hayatını kaybettiği kayıtlara geçecektir. (Pamuk & Shatzmiller, 2014: 214) Tüm dünyada kaynağı, nedeni bilinmeyen veba yayılırken veba doktorlarının da dokunma korkusu yaşadığı görülür. Dokunma korkusu doktorların 17. Yüzyılın başlarına kadar çeşitli koruyucu kıyafetlerine neden olacak, 1619'da 13. Lui'nin başhekimisi Charles de l'Orme batı toplumuna doktorların yeni üniformasını tanıttacaktır. De l'Orme'ye göre doktorların yeni üniforması;

“Burnu yarım ayak uzunluğunda, gagaya benzeyen bir yapıda olacak ve parfümle doldurulmuş olacaktır. Paltonun altında Fas Derisi (keçi derisi) bot giyilecek ve pürüzsüz bir cilde benzeyen kısa kollu bir blüz giyilecektir. Aynı şekilde şapka ve eldivenler de aynı ciltten yapılacaktır. Uniformada aynı zamanda gözlükte olacaktır.”⁷³

Charles de l'Orme'nin önerdiği üniforma dokunma korkusunun ne kadar dehşetli olduğunu ortaya koyacaktır. Bu sadece hastaya veya başka birisine duyulan korku değildir. Bu aynı zamanda doğaya karşı duyulan bir dokunma korkusundan kaynaklanmaktadır. Veba doktorlarına göre hastalık kötü koku yoluyla bulaşmaktadır ve bu yüzden l'Orme gagaya benzeyen yapının parfümle doldurulmasını önermiştir. O dönemde tıbbın daha genele olarak bilimin çaresizliği doğanın kendisinden

⁷³ <https://allthatsinteresting.com/plague-doctor>, erişim tarihi 16 Şubat

(havadan dahi) korunma hareketine dönüşmüş gibi görünmektedir. Veba doktorları hastayla olan iletişimi ise yanlarındaki taşıdıkları uzun odun çubuklarla çözmeye çalışmışlardır. Bazen bu çubuklarla muayene etmiş, bazı iddialara göre ise vebanın Tanrının cezası olduğunu düşünen hastalar doktorlardan kendilerinin sopayla kırbaçlanmalarını istemiş ve sopayla bu amaçla kullanılmıştır. Ancak veba doktorlarının vebadan korunmak (veya kaçmak için) icat ettikleri bu üniforma, ölümleri engellememiş, bu dönemde yine birçok doktor ölmeye devam etmiştir.

Her ne kadar doktor olarak adlandırılrsa da birçok doktor uzmanlıktan uzaktır ve hatta bazı doktorların hastalığa müdahaleleri hastaların durumunun daha kötüleşmesine neden olmuştur. Dünya’da yaşanan veba salgını ve onun getirdiği dokunma korkusu bir başka gerçekliği yaratmıştır; Karantina. 1377 yılında Avrupa’nın liman kentlerinden biri olan Dubrovnik (dönemin ismiyle Ragusa) kentinin bölge papazı kente varanların girmeden önce Lokrum Adası yakınlarında 30 gün boyunca kendilerini izole etmelerini zorunlu kılmış, bu süre daha sonra muhtemelen hastalığın önlenmesi için kısa görülerek 40 güne uzatılmıştır.⁷⁴(Humerović, 2019: 19; Gensini & Yacoub & Conti, 2004: 258) Dokunma korkusunun bir şekilde karantinaya dönüşü o dönemde etkili olan nadir kamu sağlığı önlemlerinden birisidir. Dünyanın pandemiye olan o dönemdeki tepkisi, dünya her pandemiye karşılaştığında devam edecektir. Karantina, Covid 19 politikalarında da görüldüğü gibi ölümden kaçmanın akla gelen ilk yöntemidir. Onun ölüm ile yaşam arasındaki sınır olması ve iktidar ile bu kadar iç içe olması (ya da süreç içerisinde iç içe geçmesi) onu biyopolitik bir olguya dönüştürmüş gibi görünmektedir. Kara veba böylece tüm politik, sosyal, ekonomik dinamikleri etkilemiş, şekillendirmiş görünmektedir.

Kara Veba’dan sonra dünyayı sarsacak bir başka virüs ortaya çıkar; “İspanyol Gribi”. 1918’in ortalarında Reuters News, İspanyol Kanalı Agencia Fabra’dan aldıkları haberi şöyle duyururlar; “Epidemik karakter gösteren tuhaf bir hastalık Madrid’de ortaya çıktı. Ilıman bir niteliği sahip olan epidemik hakkında şu ana kadar herhangi bir ölüm haberi bildirilmedi.” Bu haberden sonra hastalık “İspanyol Gribi”

⁷⁴ Öyleki bir kavram olarak Karantina (İngilizce Quarantine) İtalyanca’da kırk anlamına gelen quaranta’dan gelmektedir.

olarak anılmaya başlansa da (ABD’de Spanish Lady gibi bir başka ismi de vardır) Hastalık İspanya merkezli değildir. Dönemin Avrupa ve ABD basını influenzadan kaynaklanan yüksek ölümleri sansürlemiş, dönemin tarafsız devleti İspanya bu hastalığı gündeme getiren devlet olmuştur.

Böylece aslında Medya ve devlet bireylerin bedenlerini diğer bir ifadeyle sağlıklarının üzerine kendi varoluşlarını koymuşlardır. (Modern devlet ve medyanın bu tavrı günümüzde de hala devam ediyor gibidir.) Hâlbuki bazı araştırmacılara göre İnfluenza salgınına neden olan H1N1 virüsü muhtemelen İngiliz Askeri kamplarında 1916- 1917 yılları arasında bir dönemde başlamış, sonrasında sık bir şekilde ABD askeri kamplarında görülmüştür. (Trilla & Trilla & Daer, 2008: 669-670) Hatta bazı veriler Salgının New York’tan başlamış olabileceğini iletmiştir. İspanyollar ise bu salgın hastalığa “French Flu” demiş ve onun Fransa’dan yayıldığına inanmışlardır. Salgın ilk olarak nereden yayılırsa yayılsın (ki ölüm ve yaşam ekseninden bakıldığında bu asla önemli değildir) gerçek odur ki o neredeyse dünyanın her köşesine yayılmış, kara vebanın bir yüzyıl boyunca öldürdüğü kişiyi sadece bir yılda öldürmüştür. Üstelik İnfluenza yaşlı gruplarından daha çok genç ve geçmişte sağlıklı bireyleri ölümcül bir şekilde etkilemiştir.⁷⁵

Ağustos 1918 itibariyle H1N1 virüsünün mutasyona uğradığı görülür ve hastalığın bu mutasyonlaşmış hali bir öncekinden çok daha ölümcüldür ve bu ilk dalgada hayatta kalmayı başaran çoğu kişinin ölümüyle sonuçlanır. Spanish Flu, bazı yazarlara göre 1. Dünya Savaşının sonucu da etkileyecektir. Bu yazarlara göre Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu salgından daha şiddetli bir şekilde etkilenmiş, bu da savaşı ve daha geniş bir ifadeyle tarihin kendisini itilaf devletlerinin lehine çevirecektir. Üstelik Pandeminin 20. Yüzyılın neredeyse bütününe yayıldığı görülür. 1960 ile 1980 yılları arasını kapsayan ABD’ de yapılmış bir araştırmaya göre pandemi sırasında dünyaya çocuk getirmiş kadınların çocukları daha fazla hastalığa yakalanmış ve hatta daha düşük gelir seviyesine sahip olmuşlardır. 2006’da yapılan bir araştırma ise pandemi sırasında anne karnında olan

⁷⁵ Bunun temel nedeni Covid 19’da da görülen Sitokin denilen proteinler kontrolsüz olarak salgınlamasıdır. İnfluenza Simokin fırtınası denilen hastalığın görüldüğü ilk olgudur. (Yücel & Bayrakal & Baskın, 2020)

gruplarda diğer gruplara göre daha düşük oranda okula katılım, daha yüksek oranlarda fiziksel sakatlıklar görülmüş, araştırmaya göre bu gruplar daha düşük gelire ve sosyo ekonomik ekonomik statüye sahip olmuşlardır.

Görüldüğü gibi Spanish Flu, medeniyetin kendisini etkilemiştir. Ancak Pandemi hem o dönemde gerçekleşen 1. Dünya Savaşı gibi tarihi olaylar hem de daha medyaya, gazetelere yansımadan 9 ay gibi kısa bir süre içerisinde vakaların ve ölüm oranlarının zirveye ulaşması nedeniyle gölgede kalmış gibidir. Bu yüzden Salgın hastalık etkili ve şiddetli olursa olsun bazı tarihçiler Pandemiyi “Unutulmuş Pandemi” olarak niteleyecektir. (Humerovic, 2019: 20-21)

Her ne kadar toplumlar, yüksek ölümlerin, acı çekenlerin, yalnız gömülenlerin, karantina alınanların, mental anlamda çökenlerin varlığını bilse de bir yandan günlük hayatlarına devam etmektedir. Bugün (bu satırların yazıldığı sırada) Covid 19 her gün birilerini öldürürken insan işlerine gitmeye devam etmekte hatta dünyanın büyük çoğunluğu pandemiye unutmuş gibidir. Bu açıdan Pandemilerin kaderinde unutulmak vardır. Ancak her ne kadar toplumlar pandemiye unutmak isterse istesin “pandemi” olgusu tarihin bir parçası olarak kendisini hatırlatacaktır. Kronolojik olarak tarihe bakıldığında Spanish Flu’dan sonra kendisini hatırlatan pandemi AIDS pandemisidir. “Pandemi Nedir” adlı bölümde de belirtildiği gibi aslında AIDS’a neden olan HIV virüsü H1N1 virüsünün yeni bir varyantından başka bir şey değildir.⁷⁶ (Morens & Folkers & Fauci, 2009: 1020)

AIDS, ilk olarak 1980’lerde ABD’de görülmüş ve özellikle eşcinsel popülasyonlarda daha çok görülmesi nedeniyle bir “dışlama pratiği” yaratmış gibi görünmektedir. Birleşmiş Milletlerin yaptığı araştırmalara göre 47 ülke hala HIV virüsü ile yaşayan kişilere seyahat kısıtlaması uygulamaktadır.⁷⁷ 2021’de Birleşmiş Milletlerin açıkladığı rakamlara göre, Dünyada HIV ile yaşayan 38.4 milyon kişi HIV ile yaşamaktadır. Bunun anlamı 40 Milyona yakın kişinin seyahat hakkının elinden alınmış olduğudur.

⁷⁶ Bu domuz 21. Yüzyılın ilk pandemisi olan Domuz Gribi için de geçerlidir.

⁷⁷ Veriler UNAIDS’in yayınladığı belgelerden alınmıştır.

Her geçen yıl bu rakamlar artmakta, HIV'a yakalanan popülasyon git gide büyümektedir. 2020'de Birleşmiş Milletlerin 36 ülke üzerinde yaptığı bir araştırmada bu ülkelerden 25'nde 15 ile 49 yaşları arasında değişen popülasyonun yüzde 50'nin üzerinde HIV ile yaşayan bireylere ayrımcı tutumlar takındığı ortaya konulmuştur. karantina AIDS olgusunda farklı şekillerde devam etmiş gibi görünmektedir. Hem bir yandan bireylerin seyahat hakkı kısıtlanmış hem de toplum içerisinde bireyler fizyolojik ve psikolojik olarak izole edilmişlerdir. Agamben'nin penceresinden bakıldığında aslında toplumun HIV virüsüne yakalanmış (çoğunlukla eşcinsel bireylerden oluşan) kısmı birer "Kutsal İnsan" haline getirilmiştir. Bu insanlar birer suçludur çünkü HIV virüsüne yakalanmışlardır (cinsel aktivitelerden dolayı) ancak buna rağmen kurban edilmeyecek, bunun yerine bazı haklarından mahkûm bırakılacaklardır. Bu pencereden bakılmaya devam edildiğinde, HIV pandemisi biyopolitik bir işlevi yerine getirecek, "çıplak hayat" üretmeye devam edecektir. Yasal olanın hala hüküm sürdüğü bir dünyada, HIV'ye yakalananlar bir "istisna" teşkil etmektedirler. Seyahat haklarından dışlanırken diğer birçok haklarından yararlanmakta dışlanarak içlenmeye ve içlenerek dışlanmaya devam etmektedirler. Pandemi 2021 yılı rakamlarına göre günümüze kadar 40 milyonu aşkın kişiyi öldürmüştür.

Yukarıdaki satırlarda da ifade edildiği milyonlarca kişi HIV ile yaşamaktadır. Bunun temel sebebi, diğer pandemilerden farklı olarak AIDS'te birer anti-viral ilaç olarak proteinleri parçalayarak enzimlere müdahalede bulunan proteaz inhibitörlerinin ve vücuttaki HIV miktarını baskılayarak bağışıklık sistemini güçlendiren anti retroviral ilaçların kullanılmaya başlanmasıdır. Böylece aslında AIDS, kronik bir hastalığa dönüşmüş ve HIV ile yaşayan kitleler yaratmıştır. Bu noktada AIDS pandemisinin öldürmesi değil "hayatta bırakması" çıplak hayatları yaratan şeyin ta kendisidir. Tıp, AIDS hastalarını hayatta bırakırken onları toplumsal, ekonomik ve politik dışlanmayla, etiketlenmeyle, ayrımcılıkla karşı karşıya getirmiştir. Üstelik tüm bu dışlanma pratiği, sözü edilen kesimleri daha da kırılgan hale getirmiştir. Yapılan araştırmalara göre bu kitleler, toplumun geri kalan kesimine göre yüzde 22 oranında daha fazla zihinsel hastalıklara yakalanmaktadır. (Humerović, 2019: 22)

Böylece Pandemi sadece “çıplak hayatlar” değil aynı zamanda kırılğan hayatlar yaratmaktadır. Devam eden bir pandemi olarak AIDS, toplumsal ve politik olanı hala şekillendiriyor gibidir. Bu açıdan AIDS, hala tarihin içinde olan, onu şekillendiren unsurlardan biri olmaya devam etmektedir. 20. Yüzyılın kendisinin bir pandemiyle sona erdiği söylenebilir. 1997 yılında H5N1 virüsü ya da bir diğer ismiyle Avian İnfluenza (ki bu İspanyol influenzasının bir alt tip virüsüdür.) virüsü Hong Kong’da görülecek virüse yakalanan 18 kişiden 6’sı yaşamını kaybedecektir. Hastalığın tavuk kaynaklı olduğu keşfedildikten sonra, Hong Kong çiftlik ve kümeslerindeki bir buçuk milyonu aşkın tavuk öldürülmüştür. (Chan, 2002: 60) Böylece 20. Yüzyıl aslında pandemiyle başlayıp pandemiyle biten bir pandemiler yüzyılıdır. Üstelik H5N1 virüsü insanlığın peşini 21. Yüzyılın başında da bırakmamış, H7N7 olarak Hollanda’da ortaya çıkmış ve sadece bir kişiyi öldürmesine rağmen 30 milyon tavuğun öldürülmesiyle sonuçlanmış; 2003- 2004 yılları arasında Tayland’da yüzde 66’a varan ölüm oranlarına ulaşmıştır. (Louie, 2005: 197)

21. yüzyıl’da geçen yüzyıllardan farklı olmayacağını (en azından pandemiler açısından) bir şekilde göstermiştir. H5N1 virüsünün devam ettiği dönemlerde “ağır semptomlara yol açan ilk insan koronavirüsü” ortaya çıkacaktır.⁷⁸ İngilizce’de SARS (Severe Acute Respiration Syndrome) olarak bilinen, Türkçeye “Şiddetli Ani Solunum Yetersizliği” olarak çevrilebilecek bu hastalık 16 Kasım 2002 Çin’in Foshan kentinde ortaya çıkmış, sonrasında ise Hong Kong, Tayvan, Kanada, Singapur gibi ülkelerde etkili olmuştur. SARS tüm dünyada 8 bin kişiden fazla kişiye bulaşmış, 774 kişi hayatını kaybetmiştir. Her ne kadar bu hastalık SARS geçmişte yaşanmış birçok pandemiyle ve bugün içinde yaşanan Covid 19 ile karşılaştırıldığında hafif atlatılmış gibi gözükse de virölansı çok yüksek bir hastalıktır. Bunun anlamı virüsün, organlarda kalıcı hasar bırakabiliyor olmasıdır. Böylece aslında virüs, sadece belirli bir dönemle kalmayacaktır, hayatın daha doğrusu hayatların kendisine yayılacak, toplumların bağışıklık sistemini zayıflatacaktır. Koronavirüs adeta 21. Yüzyılın bir parçası gibidir. SARS’la beraber 2004 ve 2005’te iki yeni Koronavirüs ortaya çıkacak ve 2012’de dünya başka bir

⁷⁸ Burada belirtilmesi gerekir ki Koronavirüs genellikle hayvanlarda daha ölümcül bir şekilde görülmüş ve SARS’tan önce koronavirüs insanlarda daha ılıman ve hafif bir seyir izlemiştir. (Akyol, 2005)

koronavirüs pandemisiyle karşı karşıya kalacaktır; MERS. Türkçe’de “Ortadoğu Solunum yetersizliği” olarak anılacak olan bu koronavirüse, Suudi Arabistan’da 60 yaşında solunum yetersizliğinden ölen bir hastanın akciğer örneklerinde rastlanılmış, her ne kadar Ortadoğu’da başlamış olsa da tüm dünyaya seyahat yoluyla yayılacaktır.

Her ne kadar Dünya Sağlık Örgütüne göre pandemi 27 ülkede başlamış olsa da vakaların yaklaşık yüzde 85’i Suudi Arabistan’da gerçekleşecektir. Her ne kadar coğrafi olarak sınırlı kalsa da ölüm oranının yüksek olması ve hala tedavisinin bulunamaması onu günümüz toplumu için tehdit haline getirmiştir. Öyle ki Dünya Sağlık Örgütü MERS salgınıyla alakalı gelişmeleri hala rapor haline getirmektedir. Açıklanan yeni rakamlara göre 2012’den 2020’ye kadar 935 kişi hayatını kaybetmiştir ve 2600 kişi virüse yakalanmıştır. MERS, aynı SARS ve kendisinden sonra yaşanacak Covid 19 salgınlarında olduğu gibi 21. Yüzyıllar toplumlarının içinde hala dolaşmaktadır. 1918 yılında başlayan İspanyol influenzasının 2009 yılında “Swine Flu” olarak ortaya çıkması gibi Koronavirüs’te farklı varyasyonlarıyla hala toplumların arasında dolaşmakta ve pandemilerin tarihin parçası haline geldiği tezini güçlendirmektedir. Koronavirüs pandemileri daha önceki pandemilerin pek de açığa vurmadığı bir gerçeği de ortaya koyacaklardır. Bunun en büyük örneği Güney Kore’de yaşanmıştır. 2015 yılında 1 Haziran ile 31 Temmuz tarihleri arasında bilindiği kadarıyla 186 kişi enfekte olmuş ve 38 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu 186 kişiden 181 kişinin hastalığı hastane aracılığı ile kaptığı ortaya çıkmış, üstelik ölenlerden 25 kişinin sağlık çalışanı olduğu açıklanmıştır. (Azhar vd, 2019: 892-3) SARS pandemisinde ise Dünya Sağlık Örgütü 1706 sağlık çalışanının enfekte olduğu açıklamıştır ve 39 sağlık çalışanının öldüğü tahmin edilmektedir. (Xiao, 2020: 18311) Covid 19 ‘da ise bu sayılar katlanarak artmış ve sağlık çalışanları çıplak hayatın kendisine dönüşmüşlerdir.

Böylece aslında 21. Yüzyılın başında başlayan ve hala devam Koronavirüs varyasyonlarından kaynaklanan pandemiler hastaneleri de birer tehdit haline getirmiştir. Hastaneler artık hastalığın önlendiği değil bulaştığı yerler haline dönüşmüştür. Bazen salgın hastalıklar bir kıtanın kendisini dış dünyanın gözünde bir tehdiye dönüştürecek ve bütün bir kıtasının kendisini (veya çoğunluğunu) “çıplak hayat” ya da “kırılğan hayat” haline getirecektir. Bunun en önemli örneği ilk olarak

1976 yılında Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nin Ebola River köyünde görülen ve bu köyden ismini alan “Ebola” virüsüdür. Bu yıldan sonra sonra 1989 yılında virüs Filipinler’de maymun papülasyonlarında görülecek hatta ABD’de ebola vakalarına rastlanacaktır.⁷⁹ Ancak “Ebola” 1994’te yaşanan Fildişi Sahili salgını, 1995’te yaşanan Demokratik Kongo Salgını ve son olarak 2013’ün Aralık ayında başlayan ve 2016’a kadar devam eden⁸⁰ Ebola Salgını onu Afrika’ya, özellikle Batı Afrika’ya özgü kılmıştır. Virüs özellikle Liberya, Gine ve Sierra Leona yoğunlaşmış, bu ülkelerde 21 binin üzerinde vaka görülmüş, 11.000’nin üzerinde insan hayatını kaybetmiştir.⁸¹ Üstelik ekonomi’de belirgin bir gerileme görülmüş, bu süreçte bu üç ülkede sağlık çalışanlarını farklı oranlarda kaybetmiştir.

Ebola virüsü bu süreçte bu ülkeleri birçok alanda yardıma muhtaç hale getirmiş, Dünya Bankası, UNICEF gibi uluslararası kurumlar çeşitli hem maddi hem de tıbbi yardım ve desteklerde bulunmuşlardır. Her ne kadar Ebola virüsü Batı Afrika’da daha şiddetli bir şekilde görülse de Afrika’da Kenya, Gambiya, gibi çevre ülkeler hatta Dünya Sağlık Örgütü’nün “Ebolanın olmadığı ülke” ilan ettiği Nijerya dahi olumsuz olarak etkilenmiştir. (Qureshi, 2016: 10) Afrika çoğunlukla bu dönemde (hatta muhtemelen hala) “Ebola” ile birlikte düşünülmüş, bu da turizmi engelleyen bir unsur haline gelmiştir.

Bölgesel bir salgın olarak görüldüğü gibi Ebola bütün kıtanın kendisini (sağlık çalışanları dâhil) savunmasız hale getirmiş, bağışıklık sistemini zayıflatmış, Afrikalıları ölüm ile yaşam arasında belirsiz bir mıntıkaya yerleştirmiştir. Bugün Ebola Afrika’da azalarak devam ederken 2015 yılında ZIKA virüsü Brezilya’da 240 kusurlu doğuma neden olmuş ve bu 29 bebeğin ölümüne neden olmuştur. 2007 yılında ilk olarak Mikronezya’da görülen, sivrisineklerden aracılığıyla bulaştığı düşünülen bu virüs, 2016’dan itibaren Güney Amerika, Orta Amerika ve Karayiplerde yayılmaya başlamıştır. (Aktaran Humerovic, 2019: 27) Dünya Sağlık Örgütüne göre 2021 yılına kadar ZIKA 89 ülkede görülmüştür. Üstelik ZIKA için

⁷⁹ HKKM, 2016 Batı Afrika’da Ebola Salgını, erişim tarihi 2 mart 2023

⁸⁰ Ebola salgını hala Afrika’da etkisini sürdürmektedir. 2017’den 2022’e kadar birçok salgın yine yaşanmıştır. Ancak virüs 2014 ile 2016 yılları arasında yarattığı kadar etkiyi başka hiçbir dönemde yaratmamıştır.

⁸¹ HKKM, 2016, Batı Afrika’da Ebola Salgını

etkili bir tedavi yöntemi de bulunamamış bununla beraber Dünya Sağlık Örgütü ZIKA, izlenmesi çok zor olan bu virüs için “ZIKA Stratejik Müdahale Planını” duyurmuştur. Ancak bu çabalar, ZIKA Virüsüne yakın bölgelerde yaşayan başta kadın ve çocuklar olmak üzere insanların tehdit altında olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.

Pandemilerin Tarihi incelendiği görülebileceği üzere Pandemiler ve onları yaratan virüsler tarihin, toplumların, politikanın, ekonomilerin, insan ilişkilerinin, doğanın bir parçası haline gelmiştir. Pandemiler tarihi böylece virüslerin sadece tıbbın ve tıp ile ilgili alanların parçası olmadığı göstermektedir. Virüs, hastanelerin dışında sokakların, mahkemelerin, marketlerin, okulların hatta internetin ve sosyal medyanın parçasıdır artık. Covid 19 sadece bu gerçeği insanlığa bir kez daha göstermiştir. Ancak Covid 19 diğerleri gibi değildir. O tüm bu nüfus artışının yüksekliği, çevrenin artık daha temiz olduğu, ekonomik büyümenin yavaşladığı, yaşlıların toplum için tehdit haline geldiği, virüsün bir komplo olduğu gibi tartışmalar ve söylemler arasında hem ölümün hem de yaşamın kendisini değersiz hale getirecektir. O insanın, Covid 19’un en şiddetli yaşandığı zamanlarında işe giderek Covid 19’un temsil ettiği ölüm ile ekonominin ona verdiği hayatta kalmak arasında bir yerlerde tutsak kaldığı gerçeğini ortaya koyacak ve iyi yaşamın kayboluşunu simgeleyecektir.

3.2. Covid 19 POLİTİKALARI ve BİYOPOLİTİKA

3.2.1. Covid 19’e karşı “Savaş” ve “Düşman” Söylemi

Dünya Sağlık Örgütü’nün 11 Mart 2020 tarihinde Covid 19’u bir “pandemi” ilan edişi ve daha önce “Küresel Ölçekte önlenemeyecek bir virüsle karşı karşıya değiliz” diyen Dünya Sağlık Örgütü Genel Direktörü Tedras Adhanom Ghebreyesus’un “Daha agresif olmalıyız” açıklamasından sonra hem politikacılar hem de medya “savaş”, “görünmez düşman”, “tehdit”, “cephe” gibi askeri kavramları daha sık kullanmaya başlamış, bu kavramlar gündelik dilin, medyanın, politikanın hatta tıbbın süreç içerisinde parçası haline gelmiştir. Bu süreç sadece Covid 19 pandemisiyle başlamamış; SARS, kuş gribi (Avian Flu), kanser, AIDS gibi salgın ve hastalıkları

içinde askeri kavramlar, söylem, metaforlar kullanılmıştır. (Aktaran Seixas, 2021: 4) Covid 19 ile bu söylem ve metaforlar uç noktasına ulaşmış, ulusal ve küresel politikalara yön vermiş, şekillendirmiştir. Covid 19 bağlamı içerisinde savaş söylemini ilk olarak Emanuel Macron başlatmış gibidir. 16 Mart 2020 yılında Macron Fransız halkına hitap ettiği konuşmasına “savaşta’yız” diyerek başlamış, ardından Avrupa Birliği ve Schengen bölgesi ülkelerinin sınırlarını kapattığını açıklamıştır. Avrupa Birliği ile Avrupa Birliği üyesi olmayan ülkeler arasında seyahat ise 30 gün boyunca askıya alınmıştır. (Aktaran Seixas, 2021: 4) Bir gün sonra ise dönemin Birleşik Krallık başbakanı Boris Johnson “Savaş hükümeti gibi davranmalıyız” açıklamasını yapmış kendi ifadeleriyle “İkinci Dünya Savaşından beri atılmayan olağanüstü adımlar” atmaya karar verdiklerini açıklamıştır.⁸² 18 Mart 2020 tarihinde ise dönemin ABD başkanı Donald Trump, Johnson’a benzer bir açıklama yaparak kendisini “savaş zamanı başkanı” olarak gördüğünü ifade etmiştir. (Aktaran Seixas, 2021: 4)

Donald Trump virüsün kendisini ise “görünmez düşman” olarak nitelemiştir. Donald Trump’un “görünmez düşman” söylemi sadece politikanın, halkın diline dönüşmemiş aynı zamanda Covid 19 üzerine yapılan akademik araştırmalara, makalelere yansımıştır. Bu dönemde bazı araştırmacılar için MikroRNA’ları olan görünmez bir düşmandır. (Chauhan vd, 2020) Hatta Savaş söylemi o kadar doruğa ulaşmıştır ki Covid 19’un Sağlık Güvenliğinin 11 Eylül’ün olup olmadığını ele alan araştırmalar kaleme alınmıştır. (Daoudi, 2020) Tahmin edilebileceği gibi “savaş” söylemi sadece Amerila Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa gibi ülkelerle kalmayacak dünya geri ülkelerinde çeşitli savaş söylemlerine dönüşecektir. Dönemin İspanya Başbakanı Pedro Sanchez Covid 19’u “bilinmez düşman” olarak niteleyecek, Portekiz Cumhurbaşkanı “Bu bir savaştır” diyerek 15 günlük “olağanüstü hal” ilan edecektir. Uganda Başkanı Yoweri Kaguta Museveni 21 Mart 2020’de virüse karşı “savaş” açan isimlerin arasına katılmış, Covid 19’a karşı önlemleri açıklamış, belirli saatler arasından sokağa çıkma yasağı ilan edilmiştir.

⁸² Her ne kadar Johnson “olağanüstü adımlar” atmaya karar versede Covid 19 boyunca yetersiz önlemler almakla eleştirilmiştir. Bazı yazarlar Johnson’un savaştan bahsettiğini ancak politikalarının bunu yalanladığını yazmışlardır.

Uganda'nın virüsle olan bu savaşı, bazen güvenlik güçlerinin ülke içindeki insan hakları ihlallerine dönüşmüş ve aralarında 80 yaşında bir kadının da olduğu 12 kişinin ölümüne yol açmıştır. (Aktaran Atuhura, 2021: 1-2) Savaş söylemi bu dönemde sadece ülkelerle sınırlı kalmayacak ve uluslararası, ulusüstü organizasyonlara da sıçrayacaktır. Avrupa Komisyonu Başkanı aynı zamanda bir epidemiyolojist olan Ursula Von Der Leyen Avrupa ülkelerini kendi hayatları için kavga etmeye çağırarak ve pandemiye bir savaş bölgesi olarak metaforize edecektir. Ancak savaş söyleminin ve beraberinde belki de politikalarının küresel çapta teşvik edilmesi ve resmi bir dile dönüşmesi Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri António Guterres'in "dünyamız ortak bir düşmanla karşı karşıya. Virüsle Savaşayız" açıklaması olmuştur. (BM, 2020)

Tüm bu Covid 19 savaş söylemleri analiz edildiğinde İnsanlık bir savaş içerisinde ve Covid 19 onun görünmez, belirsiz, ortak düşmanıdır. Bu savaşta askerler Doktorlar ve hemşirelerdir. Onların silahları ilaçları ve aşılarıdır. Bu savaşın gerçekleştiği yer insan bedeninin ta kendisidir. Savaşı kazanmakla kastedilen ise hastalığın iyileştirilmesi ve ortadan kaldırılmasıdır. (Sun, 2010: 8-10) Covid 19 boyunca politik dil ve dolayısıyla iletişim savaş söylemleri ve metaforları etrafında şekillenmiş, bu tüm dünyada politikalara yön vermiş ve vermeye devam etmektedir. (Seixas, 2021: 8) Dolayısıyla Covid 19 döneminde hem devletler ve toplumlar hem de sağlık çalışanları bir "savaş psikolojisi" içerisinde. Üstelik sadece politikacılar değil medya da bu savaş psikolosinin yaratılmasının bir parçası haline gelmiştir. Bu dönemde medyada, Covid 19 insanlığa karşı bir tehdittir ve insanlık savaş halindedir. Virüs bazen kendisine karşı mücadele edilmesi gereken bir katile dönüşmüş, bazen insanlığın ortak düşmanına dönüşmüş, bazen ise geçmişe dönülüp vebayla ilişkilendirilip bir "felaket" olarak tanımlanmıştır. Bununla beraber medya bu dönemde hemşireleri Covid 19'a karşı verilen savaşta bir "kahraman" olarak anmaya başlamış, hemşirelerin yaşamları "gerekli bir fedakârlık" olarak görülmüş, bu dönemde hemşireler "model vatandaş" olarak tanıtılmışlardır. (Mohammed vd, 2021: 2)

Bu dönemde bazı akademik çalışmalar da aynı şekilde sadece savaş söylemini sürdürmemiş aynı zamanda Covid 19 sırasında bireylerin psikolojisi ile savaş

psikolojisi arasında ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Örneğin 5 akademisyenin ortak anketine ve bu anketin analizine dayanan bir çalışma 1992 ile 1995 arasında Bosna Hersek Savaşını deneyimleyen kişilerin savaş sırasındaki psikolojik durumları ile Covid 19 sırasındaki psikolojik durumları arasında bir benzerlik kurmaktadır. Araştırmaya göre savaştan yıllar sonra Covid 19 ile beraber okulların kapanması, sokağa çıkması yasağı, kişisel hareketlerin kısıtlanması gibi uygulamalar savaş psikolojisinin insanlarda yarattığı travmaları tekrar yüzeye çıkarmıştır ve bu yüzden Covid 19 bir savaş hatırlatıcısıdır. Covid 19 psikolojisi bu açıdan savaş psikolojisiyle bir ilişki içerisindedir. (Jeftić, 2021: 8583-4) Böylece aslında “Savaş” Covid 19’un temel ana temasıdır. Bu dönemin medyası, politikacıları, toplumları Covid 19’a savaş psikolojisiyle ve kavramlarıyla yaklaşmakta, hastalık ve hastalıkla ilgili olan her şeye düşman olarak görmektedir. Dolayısıyla bu görünmez düşman aynı zamanda bir görünmez öteki haline gelecektir. (De Rosa & Mannarini, 2020: 370) Bu “öteki” beraberinde onunla bir şekilde ilişkili olan her şeyi de bir “öteki” haline getirecektir. Covid 19 döneminde devam eden savaş söylemi bir şekilde Toplumu bölme işlemine tabi tutmuş gibidir.

Hem savaş söyleminin kendisi hem de bölme işlemi biyopolitiktir. “Biyopolitika Nedir?” başlığı altında yer alan organikçi görüş açısından incelendiğinde Savaş söylemi yaratırken sürekli olarak bölecektir. Toplumu; Covid 19’a enfekte olan ve olmayanlar, bağışıklığı sistemi güçlü olan ve olmayanlar, Aşı olan ve olmayanlar, Risk grubunda olan ve olmayanlar, maske takan ve takmayanlar olarak sürekli bölecek ve Covid 19 sırasında bu bölme işlemi hep devam edecektir. Ancak tüm bu sürecin biyopolitik bir hal alması için bölme işlemi sonsuza dek devam etmeyecektir. Bir yandan toplanacaktır da. Covid 19 döneminde bireyler “toplumsal birlik”, “milli birlik ve beraberlik”, “dayanışma”, “örnek vatandaşlık” gibi kavramlar temelinde toplanacak ve bu bölme ve toplama işlemleri devletin kendisine yani “Bir” olana hizmet amacı taşıyacaktır. Devletin kendisi Covid 19 sürecinde bir organizmaya dönüşecek ve bu organizma hayatta kalmak için her şeyi yapacak gibidir. Tüm dünyada savaş söylemlerinden sonra ilan edilen “Covid 19’a karşı tedbirler” aslında kendisini tehlike altında gören bir organizmanın reaksiyonlarından başka bir şey değildir. Covid 19 bu yüzden İtalyan Siyaset Bilimci ve Tarihçi Enzo Traverso’nun

ifadeleriyle devletin “*biyopolitik işlevlerini*” geliştirecektir. Traverso’ya göre devlet bu krizin üstesinden geldiğinde, yeri krizleri önlemeyi amaçlayan uzun vadeli önlemler tesis etme sorunu ortaya çıkacak, istisnai olarak uygulanan önlemler böylece kalıcı olma riski taşıyacaktır. Aslında Traverso burada yeni bir yaşam formundan bahsetmektedir ve bu yaşam formu biyopolitikanın teyid edilmesi anlamına gelmektedir. Traverso, bu yaşam formu içerisinde biyolojik olan ile politik olan arasındaki sınırların gittikçe bulanıklaştığını söylemektedir.⁸³

Organikçi bakış açısından, bu bulanıklaşma, biyopolitikanın en yoğun uygulamalarından biri olan Nasyonal Sosyalist politikaları anıtsatmaktadır. Covid 19 döneminde de, aynı Nasyonal Sosyalist politikalarda kendisini gösterdiği gibi halk için bir beden inşa edilmiş, ancak o dönemdeki genetik çalışmaların yerini bugün “virüse karşı tedbirler” almıştır. Devlet, kendisini halkla “bir” görmeye başlamış, Lemke’nin ibaresiyle politika biyolojikleşmiş ve doktorlar politikacıya, politikacılar da birer doktora dönüşmeye başlamıştır. Savaş söylemi aslında tüm bu biyopolitik olanı meşrulaştırmak için bir araçtan başka bir şey değilmiş gibi görünmektedir. Nasyonal Sosyalizmin biyopolitik uygulamaları savaş söylemiyle yürütüyor olması da biyopolitikanın savaşa ihtiyaç duyduğunu ortaya koyacaktır. Covid 19 Traverso’nun ifadeleriyle “yeni bir şey ortaya çıkarmış değildir ve sadece son yıllarda ifade edilen bir dizi eğilimi doruk noktasına itmiştir” (Traverso, 2020) Bu doruk noktasına itme aslında savaş söylemiyle başlayacaktır ve onunla bağlantılı birçok politikayla devam edecektir. Mark G. Kelly’nin Nasyonal Sosyalist Politikalarına “tepeden tırnağa biyopolitik” demesi gibi Covid 19 politikalarına “tepeden tırnağa biyopolitik” demek hatalı bir varsayım gibi görünmemektedir. Savaş söylemi Foucault’nun biyopolitika çözümlemesi dâhilinde incelendiğinde ise savaşın tamamen olumsuz bir nitelik taşımadığı görülür. Biyopolitika, onun yaklaşımında iyi yaşama ulaşmak için yaşamlar arasında bir sınıflandırmaya gitmektedir. Bir yandan bu biyopolitikanın ırkçı tarafını ortaya koysa da bir yandan yaşamın sınıflandırılması ve dolayısıyla geliştirilmesi için bir savaş verilmesini gerektirecektir. (Aktaran Dillon & Neal, 2008) Bu açıdan Covid 19 iyi yaşamın en

⁸³ <https://internationalviewpoint.org/spip.php?article6551>, erişim tarihi 13 mart 2023

büyük düşmanıdır ve devlet ona karşı bir savaş vererek iyi yaşamın geliştirilmesine hizmet etmektedir.

Savaş, böylece biyopolitikanın ne olduğuna dair yapılan soruşturma içerisinde daha önce ifade edildiği gibi “üretici bir güç” haline gelecektir. Belki de Covid 19 biyopolitikanın bu gizil gücünü daha görünür kılmış ve Foucault’nun gizli niyetler dediği olgu savaş konsepti içerisinde yüzeye çıkmıştır. Üstelik Covid 19, Foucault’nun bahsettiği Hobbes’un ilk savaşını geri çağırmış gibidir. Çünkü Covid 19 sürecinde mücadele, kan ve ceset yoktur. Bunun aksine sunumlar, sergilemeler, empatik ifadeler, kurnaz ve yanıltıcı ifadeler vardır. Bu ifadelerden belki de dönemin ABD başkanının Covid 19’u “Çin Virüsü” olarak nitelendirmesi ve tanıtmasıdır. Bir başka ifade ise Macaristan Başbakanı Victor Orban Covid 19 ve mültecileri aynı söyleme ve düzleme yerleştiren “İki şeye karşı savaştayız. Koronavirüs ve mülteciler.” Yaptığı konuşmadır. Covid 19 yukarıdan aşağıya bu ifadelerle doludur ve bu ifadeler açığa vurulan savaşın bir parçasıdır. Covid 19 sadece Traverso’nun ifadesiyle biyopolitik eğilimlerin doruğa çıktığı değil aynı zamanda her türlü (çünkü savaş ötekiler yaratmıştır) ötekiye karşı olan doruk noktasına ulaştığı bir dönemdir. Foucault’nun “Cinselliğin Tarihi” adlı eserinde yazdığı gibi savaş herkesin varlığı adına açılacaktır. Bu savaş öldürecek ancak bunu yaşamak için yapacaktır. (Foucault, 1990: 92-159)

Anlaşılabileceği gibi Foucault savaş üzerine ilk dönem düşüncelerine göre değerlendirildiğinde savaş hem olumlu hem de olumsuz bir güce dönüşecektir. Savaş, bu bağlamda artık yaşamının vazgeçilmez parçası haline gelecektir. Bir başka ifadeyle Savaş sürekli olarak devam eden topyekün bir savaşa dönüşecektir. (Dias & Deluchey, 2020: 2) Hala hayatta olan ve 2020 yılının Şubat ayında, Covid 19 henüz “pandemi” ilan edilmemişken Covid 19’un, gripten bir farkı olmadığını söyleyen ve onun “icat edildiğini” söyleyen Agamben, Covid 19 dönemindeki savaş söylemlerinden söz ederken, egemenin söylediği gibi düşmanın dışarıda değil aslında içimizde olduğunu söylemektedir. Aslında yaşanabilecek olan savaş, virüse değil virüsün taşıyıcısına dönüşen, öteki olana karşı gerçekleşecek bir savaştır. Böylece Agamben bir iç savaştan bahsedecektir. Her ne kadar Agamben, iç savaş söylemini geniş olarak açıklamamış olsa da muhtemelen kastettiği bireyler arasındaki

gerçekleşebilecek çatışmalardır. Bununla beraber Agamben'nin korktuğu şey tam olarak Covid 19 savaş söyleminin kendisi değil bu söylemin parçası olan Covid 19 tedbirlerinin kalıcı hale getirilmesidir.⁸⁴ Agamben'deki egemene karşı olan şüphe Covid 19 pandemisinde de kendisini göstermiş gibidir. Bunun temel nedeni onun felsefesinde politikanın kendisinin çoktan bir biyopolitikaya dönüşmesidir.

Egemen iktidar, her bulduğu fırsatta biyopolitik bedenler yaratacak, sürekli olarak çıplak hayat üretecektir. Covid 19 bu yüzden egemen iktidar için bir biyopolitik bedenler yaratmak ve çıplak hayatlar üretmek için bir fırsattır. Belki de bu yüzden Agamben epideminin (o dönemde daha pandemi değildir) icat edilmiş olduğunu söylemektedir. O çoktan biyopolitik olanın, Batı politik felsefesinin bir parçası olduğuna inanmaktadır. Egemen bu süreçte çıplak hayatlar üretmek için yasaklama ilişkisine girecektir. Savaş söylemi ise bu yasaklama ilişkisini başlatmış, kamusal olanın parçası haline getirmiştir. Böylece aslında hayat Agamben'in Kutsal İnsan eserinde kutsal insanın kendisi için kullandığı gibi egemen yasağın pençesindeki hayata dönüşecektir. (Agamben, 2013: 13-15)

Covid 19'daki savaş söylemini biyopolitik açıdan daha iyi analiz edebilmek için Michael Hardt ve Antonio Negri'nin biyopolitika anlatılarına da dikkat çekmek gerekmektedir. Çünkü ikili "Çokluk" adlı eserlerine savaş olgusunun değiştiğini vurgulayarak başlarlar. Önceki satırlarda bahsedildiği gibi artık ulus devletler aşılmaya başlanmış, ulusların yerini "küresel imparatorluk" dedikleri yeni bir uluslaraüstü egemenlik biçimi almaya başlamıştır. Bu yüzden aslında savaşın kendisi de küresel ve bununla beraber "sürekli" hale gelecektir. İmparatorluk beraberinde savaş olgusunun kendisinde de değişime neden olacaktır. Savaş, ulus devlette olduğu gibi artık belirli bir yüzeye, bölgeye sahip değildir. Küresel imparatorlukta savaş artık somut bir düşmana karşı değil din, yoksulluk, terörizm, uyuşturucu gibi soyut düşmanlara karşı verilecektir. Soyut kavramalara, uygulamalara, inançlara, karşı verilen böylesine bir savaş ise belirsiz bir zaman boyunca devam edebilecektir. Savaş burada sonu olmayan bir savaş yaratabilecek ve bu görünmez düşmana karşı verilen savaş her gün tekrar yaratılacak ve her gün tekrar kazanılacaktır. Bununla beraber

⁸⁴ <https://www.nytimes.com/2020/08/21/opinion/sunday/giorgio-agamben-philosophy-coronavirus.html> , erişim tarihi 20 mart 2023

Hardt ve Negri'ye göre soyut olan bu kavramlara karşı kullanılan metaforik savaş söylemleri, toplumsal güçlerin topyekün seferberliğine çağrıda bulunan ve onları ortak bir amaca etrafından birleştirmeyi amaçlayan stratejik bir politik manevradır. Bu politik manevra, onlara göre her ne kadar söylem düzleminde kalsa da içinde savaş çabası barındırmaktadır. (Hardt & Negri, 2004: 3-18)

Tüm bu Hardt ve Negri'nin savaş ve savaş söylemi üzerine yazdıkları Covid 19'u yoksulluk, din, terörizm, uyuşturucunun yanına koymuş, "virüsle savaş" söylemini yaratmıştır. Bu virüsle savaş söylemi aynı diğer söylemler gibi toplumsal güçleri topyekün seferliğe davet etmiş, onları "virüse karşı" bir olmaya çağırmıştır. Üstelik savaş tüm söylem ve pratikleriyle beraber ulus devleti aşmış, onu zayıflatmış, (ya da öyle görünmektedir.) Hardt ve Negri yeni egemenlik biçimi dedikleri küresel imparatorluğu güçlendirmiştir. Artık virüse karşı olan savaş, diğer savaşlar gibi belirsiz, sonsuz bir zamana, mekâna yayılmış ve Covid 19 virüsüne karşı yürütülen bu savaş hastanelerde, evlerde, sokaklarda, okullarda, iş yerlerinde, medyada her gün gerçekleşen ve her gün tekrar kazanılması gereken bir olguya dönüşmüştür. Savaş böylece Hardt ve Negri'nin Foucault'a atıfta bulunduğu gibi bir biyoiktidar rejimi haline gelmiş, o sadece nüfusu kontrol etmeyi değil sosyal hayatın her alanını üretmeyi ve tekrar üretmeyi amaçlamaktadır. (Hardt & Negri, 2004: 18-19) Covid 19'da ki savaş söylemi onların bakış açısından incelendiğinde böylece sadece öldürmeyecek aynı zamanda tedavi edecek, hayat kurtaracak, hayatın tüm alanlarını kolaylaştıracaktır.

Covid 19 'da süregele gelen savaş söylemi, Achille Mbembe için aslında beklenenin bir diğer ifadeyle Nekropolitika'nın ilanından, eyleme geçmesinden başka bir şey değildir. Ona göre nekropolitik bir iktidar olarak egemenin ilk yaptığı ulusal sınırları çizmektir. Covid 19 döneminde de birçok ülke sınırlarını pandeminin ilk yayıldığı günlerde kapatma yoluna gitmiştir. Sınırları kapatma yoluyla çizme savaş söylemi ile iç içe gibi görünmekte ve nekropolitik bir yaklaşımı ortaya koymaktadır. Sınırları kapattıktan sonra ikinci olarak diğerlerini yaratacak ve onları düşman ilan edecektir. Bu düşman yaratma geçmişte kendisini kölelikte ve kolonilerde göstermiş, modern toplumda ise bu yerini ırkçılığa, islamofobiye, çeşitli kesimlere yapılan ayrımcılıklara bırakmıştır. Onun için liberal demokrasiler böyle bir

düşmanlık içerisinde yaşamaktadır. (Mbembe, 2003: 16) Bu açıdan sınırlar sadece dışarıya karşı bir korunma politikası değildir. O aynı zamanda ülke içerisindeki belirli kesimlere (daha doğrusu düşmanlara) karşı nüfusun korunmasına dönüşecektir. (Zhao, 2022)

Bu açıdan bakıldığında Covid 19 döneminde dünyanın çeşitli yerlerinde çinlilere, mültecilere, yaşlılara, maske takmayanlara, tedbirlere uymayanlara gerçekleşen “düşmanlaştırma” söylemleri ve eylemleri nekropolitik bir nitelik taşımaktadır. Çünkü bu bir yandan içerideki sağlıklı nüfusu, sağlıklı olanı korumaya yönelik iken bir yandan da ulusun kendisini diğer uluslara karşı koruma amacı taşımaktadır. Bu koruma ve korunma ihtiyacı, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde güvenlik politikalarına yol açacak ve Covid 19 politikaları güvenlileştirilecektir. Güvenleştirme, savaş söyleminin bir parçasıdır ve savaşta olduğu gibi kitlenin kabulüne, acil önlemlerin (diğer bir ifadeyle tedbirlerin) üzerinde sağlanan bir anlaşmaya dayanmaktadır. Güvenleştirme süreci ise güvenlik normları yaratacak ve bu güvenlik normları ister yapıcı ister yasaklayıcı olsun istenen davranışın, kimliğin, yaklaşımın yaratılmasını sağlayacaktır.

Covid 19 döneminde Dünya Sağlık Örgütü bir norm girişimcisidir ve güvenlik normlarının ülkeler tarafından kurumsallaşmasını ve bir yandan da bireyler tarafından içselleştirilmesini sağlamak için harekete geçmiştir. Dünya Sağlık Örgütünün birincil güvenlik normu, Covid 19’un daha önceki bulaşıcı hastalıklarda küresel çaplarda uygulanan güvenlik normlarının kabulüne dayalı olarak mücadele edilmesi gereken bir güvenlik tehdidir. Savaş söylemi ve dili bu birincil güvenlik normu etrafında oluşturulmuş ve Covid 19 bir tehdit olarak görülmüştür. Üstelik dönemin Birleşik Devletler başkanı Donald Trump ve diğer birçok devlet yöneticisinin, uluslararası ve ulusüstü kurum, kuruluşların yöneticilerinin, sorumlularının yaptıkları konuşmalar sadece sağlığın güvenliğiyle sınırlı kalmamış ekonomik güvenliği, gıda güvenliğini, insan güvenliğini kapsayacak şekilde genişletilmiştir. “Topyekün savaş” aslında topyekün bir güvenliğe dönüştürülmüştür. Çünkü tehdit küreseldir ve küresel bir tehdide karşı topyekün mücadele edilmesi gerekir.

İkincil güvenlik normu burada ortaya çıkacaktır. O da “tehdit” olarak görülen Covid 19’un bulaşmasını önleyecek politikaların bulunması ve hayata geçirilmesidir. (Kaunert vd, 2022: 2-3) Bir “norm girişimcisi” olarak Dünya Sağlık Örgütü güvenlik normlarını belirleyecek, güvenlikleştirme sürecinin bir parçası haline gelecek ve Covid 19 döneminde birçok düşünürün “Yeni Normal” dediği olguyu yaratacaktır. “Yeni Normal” aslında Covid 19’a karşı güvenlik normlarının tüm dünyada artmasından, bu normların kurumsallaşmasından ve içselleştirilmesinden başka hiçbir şey değildir. Bir başka ifadeyle bu Traverso’nun “Biyopolitik işlevlerin yoğunlaşması, kalıcı ve sürekli hale gelmesi” diye bahsettiği şeyin ta kendisidir. Covid 19 politikaları bu yüzden birer güvenlik politikalarıdır ve bir güvenlik politikası olarak “Olağanüstü Hal” biyopolitik olarak incelenmeye değerdir.

3.2.2. Olağanüstü Hâl İlanı

Bir güvenlik politikası olarak Türkçe’de “Olağanüstü Hal” İngilizce’de ise “State of Emergency” olarak bilinen olgu genel olarak “hükümetlerin meydana gelen savaş, deprem, salgın hastalıklar gibi felaketlere karşı uygulamaya koydukları, normalde hukuken uygulanması kısa sürede mümkün olmayan kanunların hayata geçirilmesini sağlayan düzen” olarak tanımlanmaktadır. Bazı tanımlar onun geçici oluşuna vurgu yaparken bazı tanımlarda ise onun temel amacının “vatandaşları korumak” olduğunu söyleyecektir. İngilizce’deki “Emergency” Olağanüstü hal politikalarının “acil” olması gerektiğine vurgu yaparken, bazı ülkelerde Olağanüstü Halin algılanışı farklıdır. Örneğin; Macaristan’da “State of Danger” ifadesi olağanüstü hal için kullanılmaktadır ve olağanüstü hal politikaları burada bir tehlike karşısında uygulanan politikalara dönüşmektedir. Ekvator ve Çin’de ise bir “state of exception” ismini almaktadır ve kriz ister savaş ister salgın hastalık olsun bir istisna olarak algılanmaktadır. Filipinler’de ise Olağanüstü hal “State of Calamity” olarak isimlendirilmektedir. Bunun anlamı Olağanüstü halin bir felaket karşısında uygulanan politikalara dönüşüyor olmasıdır. Olağanüstü hal, nasıl algılanıyor veya uygulanıyor olursa olsun, hem ulusal hem de uluslararası hukukun bir parçasıdır. Dünyadaki neredeyse her devlet anayasalarında olağanüstü hale yer ayırmış ve ulusal anayasalar, bu yetkilerini Uluslararası anayasalardan almışlardır. Birleşmiş Milletler

tarafından 1976 yılında yürürlüğe sokulan “Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi” 4. Maddesi ulusun hayatını ve varlığını tehdit eden acil durumlara karşı önlemlerin alınmasını devletlere önermektedir. (BM, 1976) Bu sadece Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesiyle sınırlı kalmamış, İnsan Hakları Amerikan Sözleşmesi, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi, Avrupa Sosyal Şartı gibi belgelere de yansımıştır.

Böylece aslında Olağanüstü hal, uluslararası hukuk tarafından korunan bir olguya dönüşecektir. Üstelik İnsan haklarının bir parçası haline gelecek ve böylece toplumlar ve bireyler tarafından da daha kolay kabul edilecek, devletlerde politikaları için meşruiyet zemini yaratmış olacaklardır. Olağanüstü hal her ne kadar insan haklarının dolayısıyla hukukun bir parçası olsa da olağanüstü hal birçok insan hakları ihlaline zemin hazırlamış gibi görünmektedir. Tarihe bakıldığında olağanüstü hal 1930’ların başında Hitler’in yükselişinin en büyük nedenlerinden birisi olarak görülmüş, 1999’da Sudan’da ilan edilmesinden sonra, Sudan’ın Darfur bölgesindeki kanlı insan hakları ilanlarıyla ilişkilendirilmiştir. (Criddle & Decent, 2012: 45) Bir başka örnekler olarak ise Şili’de ve Yunanistan’da birer askeri diktatörlüklere dönüşmüşlerdir. Ancak olağanüstü hal her zaman kanuni bir başka ifade ile “De Jure” olmayacaktır. Bazen olağanüstü hallerin De Facto olarak işlediği görülür.

Olağanüstü hal ülkede resmi olarak ilan edilmeyecek ancak olağanüstü önlemler alınacaktır. Hükümetler bazı De Facto olağanüstü hal örneklerinde, resmi olarak olağanüstü hal koşulları varmış gibi davranacak, bazı örneklerde ise sert güvenlik önlemlerini kanunun kalıcı bir parçası haline getirecektir. De Facto örnekleri 80’li ve 90’lı yıllarda Afganistan, Uganda, El Salvador gibi ülkelerde görülecek ve bu ülkelerde Olağanüstü Hal rejimlerin parçası (belki de politikası) haline gelecektir. Bu dönemlerde “De facto” Olağanüstü hal rejimlerinde insan hakları ihlalleri görülecek, “güvenlik” insan haklarının ve beraberinde yaşamın önüne geçecek gibidir. Bu iki Olağanüstü Hal türünün yanında Olağanüstü Hal rejiminin kurumsallaştığı örneklerde bulunmaktadır. Örneğin 1980’li yılların ortalarından Güney Afrika Olağanüstü Hal kanunlarını, politik düzenin bir parçası haline getirmiş gibidir. (Fitzpatrick, 1994: viii) Günümüzün dünyasında belki de Kuzey Kore, Olağanüstü Halin kurumsallaştığı bir devlet olarak gösterilebilir.

Daha önceki satırlarda belirtildiği gibi Covid 19 döneminde bir “norm girişimcisi” olarak dünya toplumlarını yönlendirmeye ve bilgilendirmeye çalışan (ve bu etkinliklerine hala devam eden) Dünya Sağlık Örgütü, 30 Ocak 2020 tarihinde “Uluslararası Halk Sağlığı Acil Durumu” ilan etmiştir.⁸⁵ Dünya Sağlık Örgütü, Covid 19’u Uluslararası halk sağlığını ilgilendiren acil bir durum ilan ettikten 1 gün sonra İtalya, Covid 19’un başlarında Çin’den sonra Covid 19’tan en fazla etkilenen ülke olarak anayasasına dayanarak 180 gün sürecek Olağanüstü Hal ilan ettiğini açıklamıştır. İtalya hükümetinin Dünya Sağlık Örgütünün ilan ettiği Halk Sağlığı Acil Durumuna verdiği tepkiyle çelişir şekilde Dünya Sağlık Örgütü Genel Direktörü Dr. Tedos’un 24 Şubat 2020’de “Küresel Ölçekte önlenemeyecek bir virüsle karşı karşıya değiliz. Üstelik çok şiddetli hastalık ve ölümlerde yaşanmadı” söyleminde bulunması kamuoyunda bir “bilinmezlik” yaratacaktır. Covid 19 böylece bir bilinmezlik üzerine oturacaktır. Bu bilinmezlik, devletlerin politikalarına, bilim adamlarına, entelektüellere, medyaya sıçramış ve dönemin belirleyici karakteri haline gelmiştir. Şubat boyunca olağanüstü hal konusunda da belirsizlik devam etmiş, diğer devletler İtalya’yı bu süreçte takip etmemiştir. Üstelik 31 Ocak 2020’de olağanüstü hal ilan İtalya o döneme kadar Covid 19’dan kaynaklanan herhangi bir ölümle karşılaşmamıştır. İtalya’da covid 19’dan ilk ölüm 22 Şubat 2020 tarihinde gerçekleşecektir. Bu süreçte sadece İtalya’da değil tüm dünyada ölümler devam edecektir.

Ancak çoktan olağanüstü hal ilan etmiş İtalyan hükümeti “her şey kontrol altında” diyecek, Dr. Tedos ise ölümler devam etmesine rağmen virüsün o zamana kadar şiddetli bir hastalık ve ölüm yaratmadığını söyleyecek bir yandan da hem toplumlar hem de devletler içerisinde belirsizlik devam edecektir. Tarihler 11 Mart 2020’yi gösterdiğinde ise Dr. Tedos tekrar basın açıklamasında bulunacak 11 Mart tarihi itibarıyla 114 ülkede 118 bin vaka olduğunu açıklayacak ve bu tarihe kadar 4 bin 291 kişinin öldüğü açıklayacaktır. Önceden “şiddetli ölüm ve hastalıklar yaşanmadı” açıklamasında bulunan Tedos 11 Mart’taki açıklamasında vakaların ve ölümlerin artmasını beklediklerini açıklamıştır. Bu açıklamaların ardından Dr. Tedos Covid 19’u “pandemi” ilan edecektir (bbc, 2020) Covid 19’un pandemi ilan edilmesiyle (ki

⁸⁵ İngilizce’de bu ifade Public Health Emergency of International Concern olarak geçmektedir.

bu geç bir ilan etme gibi görünmektedir.) Mart ayı sonuna kadar dünyadaki devletlerin birçoğu olağanüstü hal ilan edecek, 2020 yılının sonunda ise neredeyse tüm devletler olağanüstü hal ilan edecektir. Tüm dünyanın bir olağanüstü hal içerisinde oluşu egemeni daha görünür kılacak, pandemi sırasında Fransız filozof Etienne Balibar'ın ifadesiyle “bir acil durum halinde devlet yönetimine şiddetle ihtiyaç duyduğumuz” gerçeğini ortaya koyacaktır.⁸⁶

Carl Schmitt'in egemenlik anlayışı çerçevesinden bakıldığında egemen aslında hep yaptığı şeyi yapacak, olağanüstü hal ilan ederek neyin istisna, neyin istisna olmadığını sınırlarını çizecektir. Egemen, saklandığı yerden çıkacak ve hayatın her yerinde kendisini gösterecektir. İnsanlar arasındaki mesafeyi organize edecek, sosyal hayatın hangi saatler arasında devam edeceğine karar verecek, günlük alışkanlıkları düzenlemeye kalkışacak ve buna benzer düzenlemelerle istisnanın sınırlarını çizecektir. Covid 19 döneminde egemen böylece, ilk olarak aziz Paul tarafından incilde kullanılan ancak daha sonra politik felsefeye başta Schmitt, Agamben ve Esposito tarafından katılan “Katekhon” denen varlığın kendisine dönüşecektir. Katekon, Hristiyan teolojisinde Deccalin ikinci defa gelişini sekteye uğratmış dolayısıyla kıyameti yavaşlatmıştır. (Cacciari, 2016: 146) Covid 19 döneminde de egemen, Olağanüstü hal ilan ederek Covid 19'un yayılışını yavaşlatmaya çalışmış, o dönemde hızlı bir şekilde artan ölümleri ve vakaları sekteye uğratmaya çalışmıştır. Bu yüzden Covid 19'da ki egemen (Katekhon) pozitif bir hal alacaktır. Çünkü Olağansütü hali, olası bir küresel felaketi önlemek için almıştır.

Biyopolitik olarak ise bu Olağanüstü halin “Olumlayıcı” tarafını ortaya koyacaktır. Egemen burada olağanüstü hal ilan ederek yaşamları kurtarmaya çalışmıştır. Ancak Schmitt'in egemene dair olan incelemesinde egemenin istisna halini belirleme gücünü nasıl veya nereden aldığını sorusu cevapsız kalmaktadır. Cevap bir başka Alman filozof da, Walter Benjamin'in hukuk ve şiddet arasındaki çözümlemelerde bulunabilecektir. (Gulli, 2009: 23) Egemenin istisnayı bir diğer ifadeyle Olağanüstü hali belirleme gücünün arkasında yani onu egemen yapma yetkisinin arkasında “şiddet” vardır. Walter Benjamin'in felsefesinde şiddet ve

⁸⁶ <https://medyascope.tv/2020/08/06/etienne-balibar-neo-liberal-kapitalizmin-sonu-mu-3-krizde-devre-arasi/>, erişim tarihi 12 Nisan 2023

hukuk çift taraflı bir ilişkiye sahiptir. Onun için şiddet, ilk olarak bakıldığında şiddeti kuran ve koruyan araçtır. Bir araca dönüşen şiddet eğer doğal amaçlar için kullanılırsa hukuk koyucu olacaktır. Bir devletin hukuki olarak kabul edilmiş sınırları yok sayarak savaş ilan etmesi ve bunun aracılığı ile yeni sınırlara ulaşması şiddetin hukuk koyucu niteliğinin açığa vurulmasıdır. Çünkü kazanan devlet, var olan hukuku (yani hakları) değiştirecek, yeni bir hukuk koyacaktır.

Devletin sınırlarını korumak için devletin zorunlu askerlik uygulaması ise şiddetin hukuk koruyucu niteliğini gösterecektir. Şiddetin hem hukuk kuran hem de hukuk koruyan her zaman gerçekleşmeyecektir. Örneğim idam cezasında, şiddet hukuk kuramayacak, polis şiddetinde ise hukuku koruyamayacaktır. Bu iki olgu da şiddet ve hukuk arasındaki ilişki bulanıklaşacaktır. Aslında hukuk Benjamin'in felsefesinde gücün ve şiddetin tezahürü halini almaktadır. Böylece egemeni, bir eyleyen haline getiren şey, onun yasa yapmasıdır. Aslında egemen yasa yaparken egemen güç ve şiddet uygulayacaktır. Benjamin'in bakış açısından bu güç ve şiddet hukuk koyucu ve hukuk koruyucu kılıklarına girse de bazen (ikinci olarak) doğrudan kendisini hukuk olarak gösterecektir. Burada tahakküm kurmak, doğrudan hukukun amacı haline gelecektir ve şiddet bu durum da pek de gizlenmeyecektir.⁸⁷

Sonuç olarak Walter Benjamin'in hukuk ve şiddet arasındaki doğrudan ve dolaylı olarak var olan ilişkiyi şiddet lehine kurması Schmitt'in felsefesinde var olan soruyu yanıtlamış olacaktır. Şiddet, ististanın sınırlarını çizen, ne olup olmadığına karar veren egemene yetki veren şeydir. Böylece Olağanüstü hal "negatif" bir anlama sahip olacaktır. Şiddet, onun doğasının bir parçası haline gelecektir. Üstelik, olağanüstü halin idam cezasından ve polis şiddetinden bir farkı yok gibidir. Olağanüstü hal içerisinde ne egemen hukuku kurabilecek ne de hukuku koruyabilecektir. Hukuk ve şiddet arasındaki sınır bulanıklaşacak ve adeta görünmez olacaktır. Bu görünmez olma hali, Covid 19 pandemisi sırasında daha belirgin hale gelmiştir. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Antonio Guterres 2021 yılında yazdığı yazıda şöyle demektedir;

⁸⁷ <https://criticallegalthinking.com/2013/10/11/notes-thought-walter-benjamin-critique-violence/>, erişim tarihi 25 Nisan 2023

“Covid 19’u bahane olarak kullanarak bazı ülkelerdeki otoriteler acımasız güvenlik önlemlerini hayata geçirmiş, hayata geçen acil önlemleri muhalefeti ezmek, temel hakları kriminalize etmek, bağımsız haberciliği sessizleştirmek ve sivil toplum kuruluşlarının aktiviteleri kısıtlamak için kullanılmıştır.”⁸⁸

Aynı yazısında Guterres Covid 19 döneminde insan hakları savunucularının, gazetecilerin, avukatların, politik aktivistlerin ve hatta tıp çalışanlarının hükümetlere yönelik yaptığı eleştirilerden dolayı tutaklandığını, haklarında soruşturma açıldığını, korkutulduğunu ve gözetime tabi tutulduğunu yazmaktadır. Guterres’in Covid 19’da insan haklarına aykırı politikaların olduğuna dair olan söylemleri somut bir düzlemde incelenirse eğer çok sayıda örnek verilebilecektir. Örneğin Çin hükümeti, pandeminin başlarında bilgi paylaşımı konusunda şeffaf davranmamış, Wuhan’daki yetkililer virüsün varlığını bir süre saklama yoluna gitmişlerdir. Bir başka örnek olarak Tanzanya 2020 yılının Mayıs ayında Covid 19 vakaları ve ölümleri konusunda kısıtlama getirmiş, bu kısıtlama 2021 yılının Mart ayına kadar bir başka deyişle John Magufuli’nin ölümüne kadar devam etmiştir. Mısır, Rusya, Pakistan, Venezuela gibi ülkelerde sağlık çalışanlarının hükümetlerin covid 19 politikalarını eleştirdiklerinden dolayı tutuklandıkları görülecektir.

Madagaskar’da ise hükümetin Covid 19 politikalarını eleştiren ve resmi verileri sorgulayan halk sağlığı uzmanları ve gazeteciler tutuklanacaklardır. (Gostin & Friedman & Hossain vd, 2022: 154-5) Hükümetler bu dönemde sadece şeffaflıklarını kaybetmeyecek olağanüstü hali politik bir araç olarak kullanarak aynı zamanda otoriterleşme eğilimleri gösterecektir. Örneğin Covid 19’un başlarında “Covid 19 ile savaştayız” açıklaması ile savaş söylemini en güçlü vurgulayanlardan biri olan Macaristan Başbakanı Victor Orban olağanüstü hal nedeniyle sınırsız yetki elde edecek ve kendisine oy vermeyen şehirleri ekonomik olarak cezalandırma yoluna gidecektir.⁸⁹ Malezya başbakanı Muhyiddin Yassin güvenoyu oylamasını engellemek için Covid 19 önlemleri altında 2020 ve 2021’de olmak üzere iki üzere parlamentoya askıya alacaktır. Ağustos 2021’de ise istifa edeceği görülecektir. Zambiya’da ise

⁸⁸ <https://www.theguardian.com/global-development/2021/feb/22/world-faces-pandemic-human-rights-abuses-covid-19-antonio-guterres> , erişim tarihi 26 nisan 2023

⁸⁹ <https://www.wsj.com/articles/hungarian-parliament-ends-controversial-state-of-emergency>, erişim tarihi 2 mayıs 2023

eski başbakan Edgar Lungu yeniden seçilme planlarını hayata geçirmek için mitingleri yasaklayacaktır. Ancak bu sürede kendi partisi, mitinglerine devam edecektir. El Salvador’da Başbakan Nayip Bukele o dönemde bir slogan haline gelen “evde kal” çağrılarına uymayan vatandaşların tutuklanmasına karşı çıkan Anayasa Mahkemesine meydan okumuş ve Ulusal meclisi askıya almıştır. Hükümet bu süreçte Covid 19’u siyasi protestoları kısıtlamak ve tutuklamak için kullanacaktır. (Aktaran Gostiin & Friedman & Hossain vd, 2022: 155)

Tüm bu örneklerde görülebileceği gibi Covid 19 döneminde ilan edilen Olağanüstü hal, bir yandan hukuk yoluyla vatandaşlarını korumaya çalışırken bir yandan da hukuk sahneden çekilecektir. Şiddet tüm bu örneklerde ister parlamentonun askıya alınması, ister eleştiren gazeteci ve sağlık uzmanlarının tutuklanması ister bilgi paylaşımında şeffaflığın ortadan kaldırılması olsun kendisini hukukun yerine koyan, hukuk gibi davranan bir olgu olarak işleyecektir. Böylece Biyopolitika, Schmitt ve Walter Benjamin ‘in penceresinden olağanüstü hali, bir diğer ifadeyle istisna halini kullanarak hem “pozitif” hem de “negatif” bir işlev görecektir. Bir yandan vatandaşlarını hayatta tutmaya çalışırken bir yandan da onların özgürlüklerini ellerinden alabilecek, kendi ekonomik, politik geleceğini insan yaşamının üzerine koyacaktır. Tüm bu olağanüstü halin doğasında var olan hukuk ve şiddet arasındaki karmaşık ilişki Agamben’in bakış açısından diktatörlük ile demokrasi arasındaki ince ve kırılgan çizgiyi ortaya koyacaktır. Daha doğrusu Agamben’in ifadesiyle içsel bir dayanışmanın varlığı gerçekliğini gün yüzüne çıkaracaktır. Biyopolitika üzerine olan satırlarda ortaya konulduğu gibi Agamben için şiddeti temsil eden bir olgu olarak hukukun ilk halinin istisna halidir. Bir diğer deyişle hukukun şiddet ile buluştuğu ilk olgu İstisna halidir. Bu buluşma hukukun yine hukuk aracılığıyla askıya alıcaktır. Üstelik Bu buluşma hali hayatın sınırlarını da çizecektir. 31 Ocak 2020 tarihinde İtalyan hükümetinin olağanüstü hal kararına Agamben’in pandeminin icat edildiğini ve hükümetin pandemiye otoriterleşme için kullanacağı söylemiyle yaklaşması böyle bir düşünsel arka plana yaslanmaktadır. Agamben’in endişelendiği nokta Covid 19 pandemisini “bahane” olarak kullanan egemenin diktatörlük ve demokrasi arasındaki sınırı, beraberinde hukuk ve şiddet arasındaki sınırı “görünmez” hale getirip, hayatın sınırlarını çizmeye kalkışmasıdır.

Böyle bir hayat Agamben'in ifadesiyle içlenebilmekte ve dışlanabilmekte, egemenin kararına bırakılabilmekte, bireyi belirsizlik mntıkasına itebilmektedir. (Agamben, 2013: 34-36)

Agamben'in yaklaşımından anlaşılabileceği gibi bireyi belirsizlik mntıkasına iten şey aslında olağanüstü halin, her şeyi egemenin kararına bırakıyor olmasıdır. Egemen bu belirsizlik mntıkasında Agamben'in Roma hukukuna atıfla kullandığı, hem öldürme hem de yaşatma gücünü elinde bulunduran o güç, "Vitae Necisque Potestas" haline gelecektir. (Agamben 2013: 108-109) Covid 19 'in Agamben'in yazdığı gibi icat edilmiş olmadığı ortaya çıksa da bazı ülkelerde diktatörlük ve demokrasi, hukuk ve şiddet arasındaki sınırlar "görünmez" hale gelecek gibidir. Tüm dünyada sokağa çıkma saatlerinin yeniden düzenlenmesi, karantina uygulamasının hayata geçirilmesi, maske takma zorunluluğu, grup sayılarına sınır getirilmesi gibi uygulamalar ile hayatın sınırları çizilmeye çalışılacak, Vitae Necisque Potestas dönüşen egemen, bireylere "hayatlarınız bizim için değerlidir ve eğer yaşamak istiyorsanız bazı özgürlüklerinizden fedakârlık yapmalısınız" diye seslenecektir.

Covid 19 döneminde bireyler bu çağrıya olumlu karşılık vermiş, bazı ülkelerde iki yıl süren olağanüstü hali kabullenmişlerdir. Bireyler özgürlüklerinin bir kısmını (bazı örneklerde hepsini) verecek karşılığında egemenden hayatlarının korunmasını isteyeceklerdir. Bu şekilde olağanüstü halde elinde Potestayı yani yetkiyi eline geçiren Vitae Necisque Potestas, kimin ölüp kimin yaşayacağına, kimin homo sacer olacağına karar veren gücün kendisine dönüşecektir. Agamben'in ifadesiyle bu belirsizlik mntıkasında ya da Utku Özmakas'ın ifadesiyle Boşluk halinde ölüm ve hayat arasındaki sınırlarda aynı demokrasi ve diktatörlük, hukuk ve şiddet arasındaki gibi bulanıklaşacaktır. Covid 19 döneminde yetkiyi eline geçiren, bir Vitae Necisque Potestas olan egemen iktidar sürü bağıışıklığı politikası ile, pandeminin en güçlü olduğu dönemlerde işe gitmeye zorladığı kitlelerle, toplumları maske, aşı ve genel olarak Covid 19 konusunda belirsizliğe sürüklemesiyle, hukuk askıya alması yoluyla (ve genel olarak insan haklarının), yetersiz sağlık sistemleri ile hayat ve ölüm arasındaki sınırın bulanıklaşmasına neden olacaktır.

Ölüm sadece burada Covid 19'tan kaynaklanan bir olgu değildir. Ölüm (ve beraberinde belki de yaşam) siyasallaşan bir olgudur ve siyasallaşan yaşam (bir diğer ifadeyle ölüm) aslında Agamben'in açısından yaklaşıldığını siyasal hayatın temel dayanağıdır. Bu siyasallaşan yaşam biyolojik olmaktan çıkacak ve bir siyasal tehdit haline gelecektir. Bu siyasal tehdit Agamben'in bakış açısından Covid 19 döneminde her bireyi potansiyel homines sacri haline getirecektir.

Covid 19 döneminde ilan edilen ve birçok ülkede uzun bir süre boyunca devam eden Olağanüstü hal, Foucault'un "Yönetimsellik" yaklaşımıyla açıklandığında daha farklı bir hal alır. Çünkü yönetimsellik, Foucault'un bakış açısından egemen iktidardan farklı bir varlıktır. Daha önce biyopolitikaya dair olan satırlarda ifade edildiği gibi nesneler yoluyla değil pratikler, işlevler yerine stratejiler ve kurumlar yerine teknolojiler yoluyla işleyecektir. (Özmkas, 2018: 100) Foucault için hukuk, egemenin boyun eğdirmek, kendisine itaat ettirmek için kullandığı bir araçken, yönetimsellik bu noktada hukukun ötesine geçecektir. Egemenin hukuku kendisini üretecek, kendi kendisini olumlayacaktır ve egemenin son bulduğu yer yine kendisi olacaktır. Ancak yönetimsellik, egemenin yaptığı gibi kendisini üretmekten ziyade nüfusun kendisini geliştirmek, üretmek yolunu seçecek ve bu yolla aslında kendisini sonsuzlayacaktır. (Burles, 2016: 243)

Covid 19 dönemindeki egemenin yaklaşımı böyle bir yönetimselliğe dayanır. Amacı nüfusu Covid 19'a karşı korumak, bağışıklığını geliştirmek ve bunu aslında kendi varlığını sonsuzlamak için yapmaktadır. İktidarın amacı aslında yine kendisidir ancak bunu geçmişte yaptığı gibi emir-komuta ile değil pratikler, işlevler ve teknolojiler ile yapacaktır. Foucault bunu "conduire des conduits" kelimesiyle ifade etmektedir. İngilizce'ye çevrildiğinde "Conduct of Conduct" olarak, Türkçeye ise "Yönetimin yönetimi" olarak çevrilebilecek bu kavram, bireylerin davranışlarına rehberlik edilmesi ve onların şekillendirilmesi, diğerlerinin eylemlerinin muhtemel alanlarının yapılandırılmasını sağlayan mekanizmaları ifade etmektedir. Klasik egemenlikten ziyade yönetimsellik aslında özgür özneler yaratacaktır ve ancak bu özgür özneler egemenin yarattığı muhtemelen alanlar, fırsatlar eliyle olacaktır. Böylece bu özgürlük eliyle bireyler daha üretici ve daha da önemlisi düzenlenmiş olacaklardır. (Puggioni, 2022: 3) Foucault'nun "yönetimsellik" bakış açısından

yaklaşıldığında Covid 19 döneminde her ne kadar egemen her ne kadar toplumun özgürlüğünü elinden alsa da yeni özgürlük alanları yaratmıştır. Online eğitim, online çalışma, Online müze ve tiyatrolar, online mağazalar topluma yeni bir özgürlük alanı vermiş gibidir ancak bu özgürlük yine egemenin sınırlarını çizdiği bir özgürlüktür. Bununla beraber amaçlanan birey Covid 19 öncesinde olduğu gibi üretici ve düzenlenmiş bir bireydir. Olağanüstü hal böylece istenen yaratıcı öznenin yaratılmasının bir parçasıdır. Her ne kadar kısıtlayıcı gibi gözüke de aslında nüfusun üretkenliğinin devam ettirilmesini, bireyin yeniden düzenlenmesini, bireylere yeni özgürlük alanları yaratması için muhtemel alanları ve fırsatların verilmesini sağlamış gibidir.

Son olarak ise Covid 19 döneminde ilan edilen Olağanüstü hale Achille Mbembe'nin bakış açısından yaklaşıldığında "state of siege" (bazı ülkelerde olağanüstü hale verilen isimdir.) kavramı ön plana çıkacaktır. Mbembe'ye göre "state of siege" askeri bir kurumdur ve iç düşman veya dış düşman farketmeksizin hareket etmektedir. Böyle bir kuşatma halinde tüm nüfus egemenin hedefi haline gelecek, köyler ve kasabalar mühürlenip, kuşatılıp, kapatılacak ve dünyadan izole edilecektir. Böyle bir kuşatma durumunda bir bölgeden farklı bir bölgeye gitmek dahi resmi bir izni gerektirecektir. (Mbembe, 2003: 16-17) Mbembe'nin "state of siege" yaklaşımı Covid 19'da uygulanan olağanüstü hal ile birlikte değerlendirildiğinde, Covid 19 döneminde, bazı bölgelerde ordu etkin olsa da çoğunlukla polis bir güvenlik ve denetim organı olarak olağanüstü halin parçası haline gelmiştir. Üstelik bu dönemde bireyler polisten aldıkları izin belgeleriyle ülke içinde seyahat etmeye başlamışlardır. Bununla beraber aslında egemenin bunlardan önce ilk yaptığı şey köyleri, kasabaları mühürlemek, kapatmaktır. "Kapanma" ya da İngilizcede ki ifadesiyle "lockdown" egemenin virüsün yayılmasını önlemek için yaptığı ilk şeydir. Çünkü egemen Covid 19 virüsüne bir "düşman" mantığıyla yaklaşmış ve kapatarak, mühürleyerek, izole ederek önleyebileceğini zannetmiştir. Covid 19'da ki olağanüstü hal ve onunla beraber uygulanan politikalar bu yüzden Mbembe açısından bakıldığında nekropolitiktir. O yaşattığından fazla öldürecektir. Sürü bağışıklığı belki de nekropolitik bir olgu olarak bu noktada incelenmeye değerdir.

3.2.3. Nekropolitik Bir Olgu Olarak Sürü Bağışıklığı

2019'un son aylarında Çin'in Wuhan kentinde daha önce bilinmeyen, yeni bir koronavirüs türünün varlığı ortaya çıktığında, bazı hükümetler geçmişte kızamık, difteri, çiçek hastalığı ve çocuk felci gibi bulaşıcı hastalıklarda belirli oranlarda nüfusu salgın hastalıktan koruyan sürü bağışıklığı politikasının salgını önleyeceği düşüncesiyle hareket etmiş ve Sürü Bağışıklığı politikasını hayata geçirmişlerdir. Başta İngiltere olmak üzere İsveç, Hollanda, Japonya, Güney Kore, Singapur, İsrail, gibi ülkeler resmi veya gayri resmi olarak hayata geçirmiş ancak uygulanan birçok ülkede Sürü bağışıklığı eşiği yakalansa veya geçilse de virüs yayılmaya ve öldürmeye devam etmiştir. Daha önceki satırlarda "Pandemi Nedir?" adlı makaleleriyle pandemi kavramına sınır çizmeye çalışan Ulusal Alerji ve Bulaşıcı hastalıkları direktörü Antony S. Fauci ve arkadaşları, 2022 yılının ortalarında "Sürü Bağışıklığının Covid 19'da uygulanamayabileceğine" dair bir makale yazmışlardır. Makale, sürü bağışıklığına dair geç bir açıklama olmakla beraber sürü bağışıklığı ile ölümler arasında negatif korelasyonu ortaya koyacaktır.

Her ne kadar sürü bağışıklığının temel amacı topluma bağışıklık kazandırıp nüfusu salgın hastalıklardan korumak olsa da sürü bağışıklığı Covid 19 döneminde ölümler arttığında en çok suçlanan politika olmuştur. Çünkü Fauci ve arkadaşlarının da daha sonra belirtecekleri gibi Covid 19'u öngörülebilen bir gelecekte ortadan kaldırmak mümkün görünmemektedir. (Morens & Folkers & Fauci, 2022: 1-4) Üstelik bu satırlar yazıldığı sıralarda hala birileri Covid 19'a yakalanmakta, birileri ise hayatını kaybetmektedir. Sürü bağışıklığı bir yandan ölümleri tetiklemişken, bir yandan da yaşlılar, kronik hastalıkları olan kesimler, sağlık çalışanları gibi toplumun bazı kesimlerini daha kırılgan hale getirmiştir. Böylece aslında sürü bağışıklığı politikası (her ne kadar aldığı eleştirilerden dolayı kısa bir dönem uygulansa da) Mbembe'nin bakış açısından nekropolitik bir zemine oturur. Çünkü egemen Covid 19 döneminde bedenleri teşvik etmek yerine maruz bırakmayı tercih etmiştir. Covid 19'un bireyleri, daha sürü bağışıklığı eşiği aşılmamışken, sürü bağışıklığı

politikasına maruz kalmış ve o dönemde her gün yaşanan ölümlerin bir parçası haline gelmiştir. Bugün dahi, dünya toplumları büyük oranda sürü bağışıklığına ulaşmış olsa da Covid 19'dan kaynaklanan vakalar ve ölümler hala devam etmektedir. Böylece Covid 19'un bireyleri egemen tarafından ölüme maruz bırakılmışlardır. Bu maruz bırakılma aslında, bireyin kendi bedeni üzerindeki hakkını da ortadan kaldıracaktır.

Egemen, sürü bağışıklığı politikasını hayata geçirerek, doğrudan öldürmeyecek aksine yavaş bir şekilde ölüme sürükleyecektir. Egemen burada yaşamı üreten bir güç olmayacak aksine bireyi ölüm ile yaşam arasındaki belirsizlik noktasına bırakacaktır. Bu belirsizlik noktası tartışmayı Agamben'e getirecektir. Sürü bağışıklığının uygulandığı ülkeler, politikanın uygulandığı süre boyunca bir kampa dönüştürecekler. Çünkü kamplarda olduğu gibi Covid 19 döneminde de yaşam ölümün kendisine terk edilecektir. Ancak Covid 19'un kampında, Agamben'nin kastettiği kamplardan farklı olarak egemenin amacı öldürmek değil yaşatmaktır. Egemen yaşatmak isterken yaşlı bireyler, kronik hastalığı olanlar, sağlık çalışanları, düşük ve orta gelirli kesimler gibi zaten virüs nedeniyle kırılgan hale gelmiş kesimleri ölüm ile yaşam arasında bir "belirsizlik" noktasına bırakacak, ölüme terk edecektir. Ölüme terk edilen bu kesimler, Agamben'in felsefesinde bir "çıplak hayatlar" haline gelecektir. Bu kesimler, çıplak hayattırlar çünkü egemen ve ölüm karşısından savunmasız durumdadırlar. Egemen, nüfusun büyük çoğunluğunun korunması için belirli kesimleri ölüme maruz bırakmıştır. Foucault açısından yaklaşıldığında ise sürü bağışıklığı tamamen biyopolitik bir yaklaşımdır.

Sürü bağışıklığı politikasının bir yandan "yaşatmak" isterken bir yandan da "ölüme terk etmek" gibi bir işleve sahip olması Foucault'nun biyopolitik iktidara biçtiği eylemsellikle örtüşmektedir. Biyopolitik iktidar toplumun büyük bir kesimini yaşatıp, bir kesmini ölüme maruz bırakırken veya ölüme terk ederken liberal bir akılsallıkla hareket etmiştir. İşyerilerinin, marketlerin, fabrikaların bu dönemde açık olması, bedenin ve daha önemlisi yaşamın kendisine karşılık ekonomik olanın vazgeçilmez olarak düşünülüp, bedenin ve yaşamın harcanabilir hale getirilmesi böylesi bir akılsallığa denk gelmektedir. Bu dönemde birçok politikacı, bürokrat, iş adamı yaşam vurgusundan önce ekonomi vurgusu yapmıştır. Hatta sürü bağışıklığı

politikasının uygulandığı ülkelerden biri olan ABD’de dönemin başkanı Donald Trump Covid 19’la savaş ilan ettiği konuşmasında ekonomik savaş vurgusu yapmıştır. Burada Foucault açısından bakıldığında, Covid 19’un yönetimi tutumlu bir yönetimdir. Onun politikalarını belirleyen şey Foucault’un bakış açısından çıkar dediği şeydir. O bir yandan olabildiğince tutumlu olmaya çalışırken bir yandan çıkarlarına göre (büyük oranda ekonomik) hareket etmektedir.

Covid 19’da uygulanan sürü bağışıklığı politikasının liberalizmle olan bir başka bağlantısı ise Foucault’nun “tehlikeli yaşamak” dediği olguda ortaya çıkacaktır. Foucault’ya göre liberalizm bireylerin sürekli olarak tehlikeye atıldığı bununla beraber durumlarını, yaşamlarını, içinde bulundukları zamanı ve geleceklerini bir tehlike ihtimali olarak görmeye şartlandırıldıkları bir yaşam şekli sunmaktadır. (Foucault, 2015: 57) Sürü bağışıklığında da bireyler tehlikeye teşvik edilmiş, tehlikeli yaşamak zorunda bırakılmışlardır. Bu dönemde, bireye her nereye giderse gitsin, kiminle etkileşim içerisine girsin her olguyu, olayı, kişiyi bir tehlike ihtimali olarak görecektir. Bağışıklık kavramını biyopolitika anlayışının merkezine koyan Roberto Esposito ise 2020 yılında Covid 19 devam ederken ve birçok ülke sürü bağışıklığı politikalarını hayata geçirmişken bir yazı yazacak ve “Hayat kurtarma biçimi olan bağışıklık, hayatın her biçimini feda ederek hayatta kalma adına nasıl anlamsızlaşabilir” diyecektir.⁹⁰ Esposito aşırı bağışıklığın, aslında toplumu zayıflatan, biyolojik bir tabirle oto-immün sistemini zayıf düşüren bir olgu olduğunu söylemektedir. Espositoya göre topluluğun aşırı bağışıklık kazanması topluluk ile (bir diğer ifadeyle *communitas*) bağışıklık (bir diğer tabirle *immunitas*) arasındaki dengeyi bağışıklık lehine bozmaktadır. Aslında Esposito liberal düzenin getirdiği yaşam biçiminin ortadan kaldırılacağı endişesi taşımaktadır.

Esposito Covid 19 döneminde sürü bağışıklığı politikasını olumsuzlarsa da liberalizmin mevcut toplum ve ekonomik düzenini savunuyor izlenimi vermektedir. Onun yaklaşımında her ne kadar bağışıklığa olumsuz bir korunma yöntemi olarak bakılsa da mevcut toplum düzeni olumlanmaktadır. Judith Butler açısından bakıldığında ise bu bir çerçeveleme işleminden farksızdır. Bunun temel nedeni

⁹⁰ <https://antipodeonline.org/2020/06/16/interview-with-roberto-esposito>, erişim tarihi 23 Mayıs 2023

aslında sürü politikasının aşının daha tedavinin ve sürü bağışıklığının bir parçası olmadığı bu dönemde toplumun sağlıklı kesimini bir başka ifadeyle bağışıklık sistemi daha güçlü olan kesimini (bu aynı zamanda ekonomik olarak işgücü olacak kesimdir) çerçeveleyecek, toplumun geri kalanını ise çerçevenin dışında bırakacaktır. Bu kesimlerin içinde hem fizyolojik hem sosyolojik hem de ekonomik açıdan kırılgan kesimler vardır. Covid 19 döneminde egemen bu çerçevenin dışında kalan kırılgan kesimleri çerçevenin içine almamış, hiç var olmamış gibi davranmış, yası tutulmayan yaşamlar yaratmıştır. Covid 19 döneminde yaratılan toplu Covid 19 Mezarları yası tutulmayan yaşamların adeta hapishaneleridir. Bu hapishaneler birer biyopolitik olarak incelenmeye değerdir.

3.2.4. Covid 19 Mezarları ve Yası Tutul(a)mayan Yaşamlar

Covid 19 pandemisi sadece yaşayan bedenlerin yönetilmesi krizini doğurmayacak aynı zamanda ölü bedenlerin yönetilmesi gibi bir krizi de doğuracaktır. (Corpus, 2022) Bu dönemde yapılan tartışmalar daha çok canlı varlıkların nasıl korunacağı ile ilgilidir. Her gün televizyonlardan sayıları açıklanan ölü bedenler, Covid 19 pandemisinden önce yaşamını yitiren bedenlerden farklıdır. Bu dönemde ölü bedenler üzerinden yapılan tartışmalar, biriken ölü bedenlerin su kaynaklarını kirlitebileceği, çevresel bir felakete neden olabileceği üzerine kurulmuştur. (Tran & Le & Nguyen, 2020) Ancak bu felaket hükümetlerin Covid 19'un yarattığı ölü bedenleri toplu mezarlara ya da bazı örneklerde görüldüğü gibi kimsesizler mezarlığına gömmesinin bir sonucudur. Bunların ilk ve önemlisi 1869 yılından itibaren Birleşik Devletlerin New York City eyaletinde yer alan, fakirlerin, kimsesizlerin, kimliği tanımlanamayan bedenlerin gömüldüğü “Hart Adası” adı verilen, toplu mezarlığın olduğu adadır. Covid 19 döneminde ölen her on kişiden birinin Hart Adası toplu mezarlığına gömüldüğü tahmin edilmektedir.⁹¹ Covid 19 döneminde Hart Adasında yaşananlar bu tahminleri doğrular hatta ötesine geçer gibidir. Bu dönemde mezarlık normal olduğundan altı kat daha meşguldür. Üstelik

⁹¹ <https://www.nytimes.com/2021/03/25/nyregion/hart-island-mass-graves-coronavirus.html>, erişim tarihi 27 Mayıs 2023

pandeminin en şiddetli olduğu yıllar olan 2020 ve 2021 yıllarında sırasıyla 2334 ve 2666 yetişkin bu toplu mezarlığa gömülmüştür. Bu sayılar (maalesef ki ölümün kendisi burada sayıya dönüşmüştür) 1988 yılında AIDS dolayısıyla hayatını kaybedip, bu mezarlığa gömülenlerin sayısından çok daha fazladır. Bununla beraber mezarlığın Covid 19 döneminde medyaya yansıyan fotoğrafları ise gerçekleri ortaya koyar gibidir. Kurulduğundan beri her yıl neredeyse 1.000 kişi Hart Adası toplu mezarlığına gömülmektedir ve bu sayı 1918 İspanyol Gribi, 1980 ve 90’lar da tüm dünyada hızla yayılan AIDS ve günümüzde Covid 19 döneminde artış göstermiştir. Bu zamana kadar 1 milyon ölü beden buraya defnedilmiştir.

Bu ölü bedenler işaretsiz mezarlara defnedilmektedir ve anılmamaktadırlar. Mezarlığa ziyarette bulunmak, yas tutmak veya anmak güvenlik önlemi nedeniyle neredeyse imkânsızdır. (Raudon, 2002: 85) Mezarlığın, dünyada ki benzerlerinden ayrılan en önemli niteliği aslında buraya gömülenlerin sıradan ve olağan olan ölümlere sahip olmalarıdır. (Raudon, 2022: 85) Hart Adasına gömülen bedenlere “istisnai” ölümlere sahip değillerdir. Buna rağmen ölüm işlemleri herhangi bir seremoni düzenlenmeksizin gerçekleştirilmektedir. 2021 yılında bir sanatçı ve aktivist olan Melinda Hunt tarafından kurulan “Hart Adası Projesi” ise bu seremonisi yapılmayan, anılmayan bu düşük gelirli ve marjinalleştirilmiş kesimleri akrabaları ve arkadaşlarıyla buluşturmayı amaçlamaktadır. (Raudon, 2022: 85-86) Melinda Hunt’un ifadeleriyle bu toplu mezarlık ölümler için hapishanedir.

Ölü bedenler toplu mezarlığa karışıp yok olmuşlardır. 1958’de bir muhabirin bildirdiği gibi aslında bu toplu mezarlık “yalnız, az bilinen bir adadır.” (Aktaran, Raudon, 2022: 87) Covid 19 nedeniyle hayatını kaybedenler de bu “yalnız, az bilinen adanın” parçası haline getirilmiş gibidir.

Peru’da ise, NewYork City’de olduğu gibi Covid 19’un ölü bedenlerini kimsesizler mezarlığına gömmek yerine, hayatını kaybedenler için “Covid 19 mezarlığı” oluşturulmuştur. Ancak bu Covid 19’da ölenler için özel bir mezarlık yaratma, 2020’nin haziran ayında gazetecilerin Covid 19’dan ölenlerin toplu mezarlara gizlice gömüldüğünü ortaya çıkarmalarıyla başlamıştır. Peru’da yüzlerce aile bu dönemde hayatını kaybeden aile üyelerine, akrabalarına, aile üyelerine

ulaşamamış, kayıplarının yasını tutma, anma şansına sahip olamamışlardır. Bu mezarlığa gömülen ölü bedenler üst üste gömülmüş ve bu durum yakınlarına ulaşmaya, bulmaya çalışan insanların işini zorlaştırmıştır. Bunun temel nedeni Covid 19 ölümleri nedeniyle morgların kapasitesinin çok üstüne çıkmasıdır. Böylece aslında Peru’da Covid 19 mezarlığını yaratan şey “kurtulunması gereken bedenlerdir.” Üstelik Peru’da bu kurtulunması gereken bedenlerin bir kısmı tıbbi malzemenin yetersizliğinden dolayı ölmüşlerdir. Doktorlara göre eğer yeterli oksijen sağlayan malzemeler olsaydı, hayatını kaybedenlerin bir kısmı kurtarılabilirdi.⁹² Bir başka bakış açısından Peru’daki Covid 19 mezarlığı ölümün değerinin yitirilişinin (Covid 19 döneminde) açık bir ilanı gibidir.

Ölümlerin büyük çoğunluğunun alt sınıflardan olduğu Brezilya’da ise Covid 19’dan hayatını kaybedenlerin büyük bir kısmı ülkenin kuzeybatısındaki Manaus kentindeki Parque Taruma mezarlığına gömüleceklerdir. Brezilya’da ölü bedenler, mezarlık alanına toplu bir şekilde soğutmalı kamyonlarla götürülecek, isimsiz mezarlara yan yana gömülecektir. Bununla beraber bazı aileler yakınlarına bir süre ulaşamayacak, bazı aileler ise yakınlarının Covid 19’dan ölmediğini iddia edeceklerdir. Bu Covid 19’dan ölmediğini iddia etme hâli, aslında Covid 19’dan gerçekleşen ölümlerin kötü ölüm olarak görülmesinin bir sonucudur. Aslında aileler ölümlerinin bir tür iyi ölüm olduğunu ifade etmekte ve Covid 19’da ki ölümü bir tür ötekileşmektedirler. Çünkü toplu mezarlar Latin Amerika insanının zihninde çoğunlukla diktatörlük rejimlerinde gerçekleşen ölümlerle özdeşleşmiştir. Böylelikle bir insan eğer toplu mezarlığa gömülüyorsa bu bir kötü ölümdür. Bu tür bir ölüm çoğunluğu alt sınıftan olan bu insanların yas tutmasını da zorlaştırmıştır.

Brezilya’nın yerli halkalarından olan Yonamami gibi uzun ve karmaşık ölüm ve yas tutma ritüelleri olan topluluklar için ise yas tutmak adeta imkânsız hale gelmiştir. Böylece aslında Covid 19 dönemi boyunca Brezilyanın alt sınıfları ve yerli halkaları yası tutulmayan, “kötü” bir şekilde ölen kesimleri olmuşlardır. (Rial, 2022: 24-25) Brezilyanın yası tutulmayan bu kötü ölümleri sosyal ve ekonomik eşitsizliği daha

⁹²<https://www.ctpublic.org/2021-12-04/a-mass-covid-grave-in-peru-has-left-families-bereft-and-fighting-for-reburial>, erişim tarihi 4 haziran 2023

görünür hale getirmiş, bu kötü ölümler Covid 19 boyunca toplumun bu kesimlerini daha kırılgan hale getirmiştir.

Covid 19 dolayısıyla oluşturulan mezarlıklar sadece ABD’de, Peru’da ve Brezilya’da değil, İran’da, Endonezya’da, Türkiye’de ve diğer birçok ülkede de görülecektir. Bedenler sadece yan yana değil, üst üste de gömülecek, aslında Covid 19 sadece yaşayanın değil ölü olanında yönetimini de gerektirecektir. Covid 19 döneminde Ekvador’un Guayaquil şehrinde olduğu gibi bazen ölümler sokaklarda yatacak, sokaklar mezarlığa dönüşecek bazen ise birçok ülkede görüldüğü gibi ölümler “kurtulunması gereken bedenler” olarak plastik poşetlere konulacaktır. Bolivya gibi örnekler de ise Covid 19, hayatını kaybettikten sonra birçok ortadan kaybolan kişiye neden olacak hatta bu ülkenin yerlileri “Covid 19’dan ölen çocuklarının cesdedini görememekle” tehdit edileceklerdir. Böylece aslında dünyanın neresinden olursa olsun Covid 19 döneminde sadece yaşayanlar değil ölümlerde yönetilememiş üstelik politik olan hem yaşamın hem de ölümün ötesine geçmiştir.

Egemenin Covid 19 döneminde gözden kaçırdığı şey, ölümün sadece biyolojik bir gerçeklik veya sadece aileyle sınırlanan özel bir yas hali olmadığıdır. Ölüm, aynı zamanda topluma aittir ve toplumsal etkileri vardır. İlk olarak toplumun bazı yükümlülükleri vardır. Bu toplumsal yükümlülükler çerçevesinde ilk aşamada “ayırma törenleri” yapılacaktır; toplum ölü bedeni ve yas tutanları toplumdan izole edecektir. İkinci aşamada geçiş törenleri yapılacaktır; ölü beden bu dünyadan diğer yaşama hazırlanacaktır. Son aşamada ise yasin sonuna gelineceki, toplum kendisini yeniden inşa ederek, günlük yaşamın kendisine devam edecektir. (Iturriaga & Denman, 2022: 7-10) Ancak Covid 19’da hayatını kaybedenler böyle bir aşamadan geçmemişlerdir. Kimlikleri, isimleri çoğunlukla saklanmış, bu dünyadan ayrılmaya hazırlanmamış yani öldükten sonra toplumca bir ritüel gerçekleştirilmemiş, ölünün kimliğini bilmeyen ama ölenlerin her gün istatistiğe dönüşmüş halini televizyonlardan gören (bir diğer ifadeyle ölümü hisseden) toplumun bireyleri Covid 19 boyunca anksiyete ile yaşamışlardır.⁹³ Ölümün kendisi toplumun içerisinde dolaşsa bile ritüelleri, törenleri ile ölüm yok olmuş gibidir.

⁹³ Covid 19 anksiyetesi ile ilgili yazılmış birçok çalışma mevcuttur.

Tüm dünyada birçok insan kayıplarının yasını tutamamış, acılarını yaşayamamış ve ölümlerini daha önce bahsedilen ritüeller, törenler ile şerefleendirme şansını bulamamışlardır. Brezilya’da olduğu gibi birçok yerli kabile uzun, bazen günlerce süren ölüm ritüellerini, yas tutma ayinlerini gerçekleştirememişlerdir. (Rial, 2022: 24) Judith Butler’ın bakış açısından yaklaşıldığında Covid 19’un yarattığın “aşırı ölümlere” egemenin yaklaşımı, yası tutulabilir olmayan yaşamlar yaratmıştır. Özellikle Covid 19’un ilk aylarında ölü bedenlerin yası tutulmamış, tutulamamıştır. Egemen Covid 19’un protokolleri diyerek yası tutulabilir olmayan, yası tutul(a)mayan yaşamlar yaratmıştır. Çünkü yası tutul(a)mayan yaşam, Butler’ın felsefesinde aslında toplum tarafından tanınmayan yaşam anlamına gelecektir. (Aktaran Güler, 2019: 57) Covid 19’un yaşamı böylece toplum tarafından tanınmayan yaşamlara dönüşecektir. Ölü bedenlerin bazen kimsesizler mezarlığına gömülmesinin ve Brezilya gibi ülkelerde gece gömülmesinin bu “tanınmama” ile bir ilişkisi olduğu gerçektir. Butler’ın “idrak etmek” ile “tanımak” arasındaki farkı ortaya koyması burada önem taşımaktadır. Covid 19’un ölü bedenleri toplum tarafından idrak edilmiştir. Öldükleri bilinmektedir ancak onlar “Covid 19 dolayısıyla” ölmüşlerdir. Bu yüzden ritüelleri yapılmayacak, bir kötü ölü olarak iyi ölümlerden farklı bir muamele göreceklerdir. Butler’ın ifadeletiyle, burada “tanıma tertipleri” hayata geçecek, yaşam çerçevelenecek ve Covid 19 sırasında yaşamını kaybedenler çerçevenin dışında kalacaklardır. Çünkü ölümleri normal olanın dışındadır ve bir felaketle eşleştirilmiştir. (bu dönemde birçok politikacının, doktorun Covid 19 için “felaket” ifadesini kullandığı hatırlanmalıdır.)

Böylece aslında Judith Butler’ın felsefesinde Covid 19’da yaşamını yitirenler, mülteciler, kaçak işçiler gibi diğer yası tutul(a)mayan yaşamların arasında yerini alacaktır. Covid 19 sırasında gözlemlenen bu olgu yine aynı soruya yol açacaktır; “Hangi hayatların yası tutulabilir, hangilerinin tutulamaz?” Modern dünyada bu soru artık çokça politikleşmiş bir soru gibidir. Foucault açısından incelendiğinde Covid 19’un toplu mezarlıklarının bir “heterotopya” olduğu görülecektir. Heterotopya onun felsefesinde altı ilkeye sahiptir. İlk olarak her kültür bir heterotopya barındıracaktır. Bu Foucault’ya göre sabir ve değişmezdir. İkinci ilke heterotopyanın tarihsel süreç içerisinde farklılık gösterebileceğidir.

Üçüncü olarak Foucault, sinema, tiyatro, bahçe gibi örnekleri vererek heterotopyanın farklı alan ve mekânlardan bir araya gelebileceğini ve tek, gerçek bir mekân oluşturabileceğini söylemektedir. Dördüncü olarak heterotopyalar zamanın sonsuzcasına yığıldığı bir diğer ifadeyle biriktiği yerlerdir. Kütüphaneler, müzeler Foucault'ya göre böyle yapılardır. Beşinci olarak Heterotopya içine bir şekilde nüfuz edilebilecek ama aynı zamanda belirli bir kapalılığı ifade eden yerlerdir. Hapishaneler, Foucault'nun yaklaşımında böyle yerlerdir. Son olarak ise heterotopyalar aradalık mekânlarıdır. Bir yandan yanılısma üzerine kurulacak bir yandan ise telafi üzerine kurulacaktır. Mezarlıklar, Foucault'nun felsefesinde ikinci ve dördüncü ilke ilişkilendirilebilir. (Çavdar, 2018: 944-6) İkinci ilkeyle ilişkilidir çünkü Foucault 18. Yüzyılın sonundan itibaren ölümün kutsal değil bir “hastalık” olarak görüldüğünü söylemektedir. Örneğin Fransa’da ölümler artık toplu bir şekilde, kilisenin kutsal bölümlerine gömülmeyecek aksine şehrin eteklerine gömüleceklerdir. Bununla beraber aslında ölüm de bireyselleşecek, özellikle büyüyen orta sınıf, bu mekânlarda kendine bireysel bir mekân bulacaktır. Dördüncü ilkeyle iç içedir çünkü burada zaman sonsuzcasına birikmiş, zamansal-mekânsal bozulma gerçekleşmiştir. (Foucault, 1998: 182) Bu Foucault için geleneksel zamandan kesin bir kopuştur.

Bu iki ilke açısından da aslında mezarlıklar Foucault için bir öteki mekânı olarak kendisi göstermektedir. Ötekidirler çünkü 18. yüzyıla kadar kamu alanlarıyla iç içeyken (bir diğer ifadeyle ölüm ve yaşam iç içeyken), bu yüzyıldan itibaren kamu sağlığı için tehdit olarak görülmüş ve mezarlıklar bir “öteki mekânı” olarak inşa edilmişlerdir.⁹⁴ Ötekidirler çünkü yaşayanların, gündelik yaşamlarını ona göre ayarladığı zaman ile bağlantıları kesilmiş, belirli bir mekâna taşındıktan sonra da yaşayanların var olduğu kamu alanlarıyla bağlantıları kesilmiştir. Böylece aslında Foucault'nun bakış açısından bir ötekilik mekânı olarak mezarlıklar ayrıştırma ve farklılaştırma sisteminin, disipline edici, düzenleyici iktidarın ve mekânın eklemlenmesinin sonucudur. (Erdoğan & Ertop, 2021: 134)

⁹⁴ <https://www.berfrois.com/2012/06/foucault-and-the-cemetery>, erişim tarihi 5 temmuz 2023

İktidar 18. yüzyıldan itibaren mezarlıkları bir ayrıştırma ve farklılaştırma sisteminin parçası haline getirmiş ve aslında böylelikle toplumu disipline ve beraberinde kontrol etmişlerdir. 18. yüzyılın sonlarında ve 19. Yüzyılda Avrupa’da ki mezarlıklar üzerinde devam eden tartışma ölülerini değil aslında yaşayanları kontrol etmek, disipline etmek amacını taşıyor gibi görünmektedir. Covid 19 mezarlıkları düşünüldüğünde ise bu mezarlıklara gömülen bedenler öteki mekânlarından dahi dışlanmışlardır. Yası tutul(a)mayan, töreni yapılmayan, kötü ölümün sembolü olan böyle bir beden, “ötekinin ötekisi” haline gelmiştir. Bunun sonucu olarak ötekinin dahi ötekileştirildiği bu Covid 19 mezarlıkları yeni bir heterotopya teşkil edeceklerdir. Bu mezarlıklar Covid 19 döneminde iktidarın ayrıştırma ve farklılaştırma sisteminin bir parçası haline gelmişlerdir.

Bu dönemde Covid 19 mezarlıkları üzerinden yapılan kamu sağlığı tartışmaları ötekileştirilen, ayrıştırılan ve bu yolla farklılaştırılan Covid 19 ölülerini ortaya koymaktadır. İktidar, “kurtulunması gereken bedenleri” bu yolla bir mekâna hapsetmiştir. Foucault’un 1967 döneminde Tunusta verdiği “Başka Mekânlara Dair” adlı konuşmasında söylediği gibi bu dönem bir mekân dönemidir. (Karaman 2018: 268) Covid 19 döneminde iktidar, yeni heterotopyalar yaratmıştır ve Covid 19 mezarlıkları ötekinin dahi ötekilendiği bir “ötekinin ötekisi” mekânları olarak yeni bir heterotopya olarak öne çıkmaktadır.

3.2.5. Biyopolitik Bir Araç Olarak Dijital Teknolojilerin Kullanımı

Covid 19’a karşı tüm dünyada 2020’lerin başından itibaren başlayan savaş, sadece tüm dünyada olağanüstü halin ilanına, sokağa çıkma yasaklarına, karantina politikalarına neden olmamış aynı zamanda verilen savaş dijital teknolojilerinin kullanımı ile teknolojik bir hal almıştır. Dijital teknolojilerin virüsün bulaşmasını önlemek amacıyla kullanımı korona virüsün bir türü olan 2003’te ki SARS salgını sırasında, Asya ülkelerinde başlayacaktır. Örneğin Singapur’da ev karantinalarında kameralar ve elektronik bilek etiketleri kullanılacak, nüfusun verilerinin toplandığı

yeni bir temas takibi sistemi kurulacaktır. Hong Kong'ta da Singapur'daki sisteme benzer bir sistem kurulacak ve bu sistem polise ve hastanelere bağlanacaktır. Çin'de ise ülke genelinde bir raporlama sistemi kurulacak, kişisel bilgiler toplanacak ve bu ülkede toplum daha çok telefonda gönderilen mesajlar yoluyla bilgilendirilecektir. Bu üç ülke de termal kameralar kullanılmaya başlanacak, virüsün yayılması bu şekilde yavaşlatılmaya çalışılacaktır. Ancak tüm bu dijital teknolojilerin kullanımının küreselleşmesi Covid 19 ile beraber olacaktır. Bunun temel nedeni Covid 19'un dijital bir kültürün içerisine doğmuş olmasıdır. Dijital kültür, dijital ağlarda etkileşim içerisinde olan insanların uygulamalarını, inançlarını ve bilgilerini ifade edecek, böyle bir kültür bireylerin Covid 19 döneminde dijital teknolojileri daha kolay içselleştirmesi ve parçası haline gelmesini sağlayacaktır. (Tan & Shee & Duante, 2021: 6)

Bu dönemde son dönemlerde gelecekteki sosyal, ekonomik, politik, kültürel etkilerinin hangi sonuçlara yol açacağı tartışılan Yapay Zekâ virüse karşı olan savaşta kullanılacaktır. Çin'de bulut tabanlı Yapay Zeka destekli bilgisayarlı tomografi servisi Covid 19 zatürresi hastalarını tespit etmek için kullanılacaktır. Bununla hem hastalığın teşhisi hızlanacak hem de Covid 19 diğer akciğer hastalıklardan ayrılmaya çalışılacaktır. Aynı şekilde bu dönemde Yapay Zekâ destekli birçok "chat boat" Covid 19'dan kaynaklanan mental sorunlar konusunda insanlara yardım etmeye çalışacaktır. (Jaiswal, 2022: 235) Üstelik bu dönemde Yapay Zekâ sadece hastalığı teşhis etmek, bireylerin Covid 19'dan kaynaklanan mental sorunlarıyla uğraşmakla kalmayacak, virüse karşı ilaç ve aşı geliştirilmesini için de kullanılacaktır. (Chang & Zang vb, 2021: 2) Yapay zekâ aslında böylece Covid 19'la beraber gelecekte ortaya çıkabilecek veya şu an devam eden her pandemide kullanılan bir teknoloji haline gelecektir. Bu dönemde Büyük Veri Analitiği bir başka teknoloji olarak öne çıkacaktır. Bu teknoloji sayesinde kimin seyahat geçmişine göre izole edilip, karantina alınacağı anlaşılmaya çalışılacak, bu teknoloji Covid 19 eğrisi tahminlerinde kullanılacak, Covid 19'un bulaşmasını zaman ve coğrafya açısından anlamaya çalışacaklardır.

Tayvan'da ki havaalanlarında yüksek performanslı kızıl ötesi termal kameralar kullanılmış, bu kameralarla bireylerin termal görüntüleri toplanmış ve yüksek ateşli

bireyler tespit edilmeye çalışılmıştır. Singapur’da bireyler iş yerlerine, okullara hatta toplu taşıma araçlarına binerken ateşleri ölçülmüştür. Bu termometre verileri (ki bu büyük verinin bir parçasıdır.) Covid 16 testlerinin hangi yaş gruplarından ve ağırlıklı olarak hangi bölgelerden başlatılması gerektiğini tespit etmek için kullanılmıştır. (Jaiswal, 2022: 235-6) Covid 19 teknolojinin Covid 19’un takip edilmesi ve izlenmesi için de kullanılacaktır. Örneğin Covid 19 şiddetli bir şekilde yaşandığı ülkelerden biri olan Hindistan’da Arugya Setu adlı bir uygulama Covid 19’un takip edilmesi ve izlenmesi için kullanılacaktır. Arugya Setu, Fransa’da TousAnti Covid, Almanya’da Corona-Warn-app, Letonya’da Apturi Covid, Hırvatistan’da Stop COVID-19 uygulamasına dönüşecektir. Dünya’nın birçok ülkesi Covid 19 ile olan “savaşında” uygulamaları kullanacak ve bu uygulamalar tüm dünyada insan hakları tartışmalarına yol açacaktır. Hatta Apple ve Google şirketleri “API” adı verilen bir ortak uygulama yaratacaklar ve tüm dünyanın kullanımına sunacaklardır. Bu aslında dijital teknolojilerinin mümkün kıldığı izleme ve gözetimin sadece ülkeler bazında değil küresel çapta olduğunu ortaya koymaktadır.

Dijital Teknoloji bu dönemde sadece yeni ilaçların ve tedavi yöntemlerinin bulunmaya çalışılması, virüsün tespit edilmesi ve virüs tespit edilen bireylerin ayrıştırılması için değil bireylerin sürekli olarak Covid 19’a karşı bilgilendirilmesi ve uyarılması için kullanılacaktır. Bu dönemde birçok Telekom şirketi bu fonksiyonu üstlenecek, sanki hükümetlerin doğal bir parçası gibi hareket edecektir. Bir başka kullanılan teknoloji ise bu dönemde “yüz tanıma teknolojisi” olacaktır. Bu teknoloji sayesinde bireylerin yüzleri maskeli olsa dahi kimliği tespit edilebilecektir. Bir başka yönden bakıldığında Covid 19’a yakalanmış ve karantina altında olması gereken bireyleri bu teknoloji tespit edecek, yüz tanıma sistemli Kapalı Devre Televizyon Kameraları karantina bu Covid 19 yakalanmış bireyler arasından karantina kurallarını ihlal eden, dışarı çıkan bireyleri izleyecek, kimliğini tespit edecek ve sonuç olarak cezalandıracaktır. Akıllı telefonlarda aynı şekilde hastalığa yakalanmış bireylerin izlenmesi, gözetlenmesi için kullanılacaktır. ABD’de Princeton Üniversitesi tarafından bulunan bir yazılım, sağlık çalışanlarına, Covid 19’a yakalanan kişinin hareketlerinin izlenilmesi ve onunla etkileşime geçen herkesin tespit edilmesi fırsatını verecektir.

Robotların kullanımı da bu dönemde yaygınlaşacaktır. Covid 19’da insanların boşalttığı birçok servisin yerini robotlar almıştır. Örneğin; Hastanelerde yemek ve ilaç servisi, odaların sterilize edilmesi gibi hizmetler robotlar tarafından devralınmıştır. Hatta ABD’nin Seattle eyaletinde, ülkede Covid 19’a ilk yakalanan hasta sanal gerçeklik robotu kullanılarak tedavi edilmeye çalışılmıştır. Drone’larda aynı şekilde nüfusun izlenmesi ve gözetlenmesi, hastalara yemek servisi, tıbbi malzemelerin gerekli yerlere ulaştırılması test kitlerinin taşınması, karantina kurallarının uygulanmasının denetlenmesi ve karantina bölgelerine ilaç taşınması gibi farklı görevler için kullanılmıştır. Robotların bu derece yaygın olarak kullanımı aslında dokunma korkusunu tüm gerçekliğiyle ortaya koyacaktır. Bireyler, dokunmaktan veya etkileşim içinde olmaktan o kadar korkmaktadırlar ki en küçük dokunma ihtimalini bile ortadan kaldırmaya çalışacaklardır. Bu Orta Çağ’da veba sırasında insanlar ve doktorlar arasında yoğun bir şekilde yaşanan dokunma korkusuna çok benzemektedir.⁹⁵

Bu aslında Covid 19’u veba ile beraber yaşanan en korkunç pandemi yapmaktadır. Modern insanın teknolojiye sahip olması onun avantajı gibi gözüксе de bu Covid 19’a denk düşen belirsizliği ortadan kaldırmayacaktır. Dijital teknolojilerin Covid 19 sırasında tıpta kullanımı da yıllar boyunca psikolojik destek için kullanılan “telemedicine” denen olgunun kullanılma alanlarını da genişletecektir. Telemedicine ile yüz yüze randevuların ortadan kalkışı doktorlar üzerindeki baskıyı hafifletecek, Covid 19’a yakalanma endişesini de azaltacaktır. Çünkü Covid 19 tüm dünyada baştan doktorlar olmak üzere tüm sağlık çalışanlarını ve dolayısıyla onların ailelerini olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle kliniklerde fiziksel tedavi yerini tıbbi danışmaya bırakmıştır. (Aktaran Jaiswal, 2022: 237-9) Bu dönem sağlık çalışanlarının hastalarına dijital gözetleme sistemleriyle ulaştığı, hastalarıyla video konferans yoluyla bir araya geldiği, bir diğer ifadeyle sanal bakım hizmeti sunduğu bir dönemi kapsamaktadır. Anlaşılabileceği gibi Covid 19’a verilen savaş sadece ekonomik bir savaş veya tıbbi bir savaş değil aynı zamanda teknolojik bir savaştır.

⁹⁵ Veba konusu Pandemilerin tarihi ele alınırken geniş bir şekilde anlatılmıştır.

Bu teknolojik savaşta ilk önce hastalığa yakalanan bireyler saptanacak, bu bireyler karantinaya alınacak ve karantina süresince izleneceklerdir. Üstelik böyle bir savaş sadece nüfusun belirli kesimine yönelmeyecek, hareket halinde olsun olmasın nüfusta yaşayan her bireye yönelecektir. Pandemi sırasında uygulanan dijital gözetim politikaları sanki Foucault'nun Hapishanenin Doğuşu adlı eserindeki 17. Yüzyıl veba politikalarının genişletilmiş halidir. Dokunma korkusunun, Covid 19'da olduğu gibi yoğun olarak yaşandığı bu dönemde iktidarın ilk yaptığı şey mekânın parçalanması olmuştur. Foucault'ya göre bu dönemde her sokak bir hükümet memurunun gözetiminde olacak, evini terkeden ölümle cezalandırılacaktır. Veba sürecindeki denetim aralıksız devam edecek, Foucault'nun ifadesiyle sürekli bakışı her yerde alarında olacaktır. Foucault'ya göre veba sırasında iktidar hareket halinde olmuş, kendisini her yerde görünür ve mevcut kılmıştır. İktidar veba sırasında yeni mekanizmalar icat etmiş, bu mekanizmalar ile ayırmış, hareketi kısıtlamış, mekânı parçalamıştır. Bu tür iktidar böylece Jeremy Bentham'ın yarattığı ortada tek bir kulenin olduğu ve bu kuleden her hücrenin görülebildiği Panoptikon denilen hapishane modelinden farklıdır.

Bu model tek bir mekâna hapsedilirken veba sırasında icat edilen mekanizmalar her yere yayılacaktır. Tek bir mekânda, gözleyen sürekli olarak gözleyebildiği, bilgiyi ve bu yolla davranışları kontrol edebildiği sembolik bir yapı olan Panoptikon, Foucault'nun felsefesinde, Bentham'da olduğu gibi sadece hapishane ile sınırlı kalmayacaktır. Foucault eğer bir hapishane tutukluları yeniden şekillendiriyorsa, bu şema içerisinde yine panoptikon şeklinde yapılanmış bir yapı, hastaları iyileştirebilecek yani hastaneye dönüşebilecek; okulda öğrencileri eğitebilecek yani okula dönüşebilecek; deliyi kapatabilecek yani akıl hastanesine dönüşebilecek; işçileri denetleyebilecek yani bir fabrikaya dönüşebilecektir. Foucault'nun burada vurgulamak istediği şey yapısal olarak bina ne olursa olsun, bina içerisinde kaç kişi olursa olsun eğer insanlara iktidar simgeleyen kişiler tarafından çeşitli görevler veriliyor, insanların davranışları şekillendirilmeye çalışılıyor ve böylelikle insanlar sürekli olarak denetim altında tutuluyorsa orada panoptik iktidarın var olduğudur. Çünkü Bentham 'ın tanımıyla panoptikon denen hapishane bir denetim evidir. İktidar ister bireyi gittiği her yerde takip etsin, ister onu tek bir mekâna hapsedip kontrol

etsin asıl amacı onu disipline etmektedir. Bu iki farklı iktidarda aslında disiplinci iktidarın farklı dönemlerde farklı biçimlerde uygulanışından başka bir şey değildir. Ancak Foucault için Disiplin ne bir araç ne de bir kurumdur. (Foucault, 1977: 195-228)

Disiplin denen şey ona göre bir tür iktidar, bu iktidarın uygulanması için bir yöntem; teknikleri, yöntemleri, prosedürleri içeren ve hedefi insan bedeninin anatomo-politikasını olan bir teknoloji halini alacaktır. Covid 19 sırasında dijital teknolojinin bir politika olarak Covid 19'u engellemek için kullanılması böyle bir disiplinci iktidara denk gelmektedir. Apple ve Google şirketlerinin Covid 19 sırasında yarattığı ve tüm dünyada uygulamaya sokulan "API" ve tüm ülkelerde çeşitli isimler alan uygulamalarla bireyler rahatlıkla izlenebilecek, takip edilebilecek ve denetlenebilecektir. İnsanlar sadece Covid 19 sırasında bu uygulamalarla izlenmeyecek aynı zamanda sokaklarda maske takıp takmadıkları, sosyal mesafeyi gözetip gözetmedikleri ve bir norm girişimcisine dönüşen Dünya Sağlık Örgütünün uyarılarına uyup uymadıkları, kameralarla gözetlenecektir. Disiplinci İktidar bu süre içerisinde Big Data teknolojileri ile bireylere dair birçok verinin sahibi haline gelmiştir.

Covid 19 döneminde dijital teknolojilerin kurduğu bu disiplinci iktidar aslında Foucault'nun veba sırasındaki disiplinci politikaların genişletilmiş ve dijitalleştirilmiş halinden başka bir şey değildir. Foucault'nun ifadesiyle iktidarın bakışı Covid 19 salgınında da her yerdedir. Covid 19'un disiplinci iktidarı, aynı veba döneminde olduğu gibi izlemek, gözetlemek, denetlemek hatta cezalandırmak için her yerde, hazır haldedir. Foucault'nun veba sürecinde, sokakların başına konan hükümet memurları ise yerini modern dönemde medyaya, polis kuvvetlerine ya da orduya bırakmış gibi görünmektedir. Bireyler öldürülmemekte ama medya tarafından kınanmakta, kolluk kuvvetleri tarafından ise para cezası alacak ya da kısa süreliğine de olsa tutuklanacaktır. Bireyler, dijital teknolojik uygulamalarla izlendikten sonra ise bireyler arasında hasta ya da şüpheli bulunanlar evde karantinaya alınacaktır. Karantina sürecinde de bazı ülkelerde birey kameralarla izlenecektir. Tek bir bina içerisindeki izlemeler okullar, hapishaneler, ordu karargâhları, hastaneler, kafeler ile devam edecektir. Böylece bireyler sadece yaşadıkları çevrede değil gittikleri

kurumlarda da gözetleneceklerdir. Burada ise panoptikonik bir iktidarın hâkim olduğu görülür. Covid 19 sırasında neredeyse her kurum bir panoptik kuruma dönüştürülmüştür. Daha öncede belirtildiği gibi bazı olaylarda evlerin kendisi dahi, panoptikonik kurumlara dönüştürülmüş gibidir. Ancak Covid 19’un dijital teknolojiler aracılığıyla hayata geçirdiği politikalar sadece disiplinci iktidarı değil Biyopolitik bir iktidarı da ortaya koyacaktır.

Covid 19’un politikaları bir yandan bedeni disiplin altına almak isterken (ve bunun için teknolojiyi kullanırken) bir yandan da nüfusu iyileştirme, güçlendirme amacını taşımaktadır. Covid 19 döneminde dronelerin yiyecek ve ilaç teslim etmekte kullanılışı, yapay zekânın ilaç, tedavi ve ası geliştirmekte kullanılması, Şüpheli bireyleri tespit eden termal kameraların kullanımı biyopolitik bir iktidarı ortaya koymaktadır. Biyopolitik iktidar, işleyecek ve Foucault’nun ifadesiyle “üzerinde oyun oynayabilecek bir alan”⁹⁶ olarak nüfusa ihtiyaç duymaktadır. Böyle bir iktidar planlarını insan bedeni üzerinden değil nüfus üzerinde yapacaktır. Onun yaptığı nüfusun büyük çoğunluğunu, hastalığa karşı kırılabilir olan, onu taşıyan bir azınlığa karşı korumasıdır. Sonuç olarak Foucault’nun bakış açısından Covid 19’da uygulanan dijital politikalar bir yandan hem disiplinci iktidarın beden politikalarına (anatomo politika) dönüşecek bir yandan da biyopolitik iktidarın nüfus politikalarına kapı aralayacaktır.

Covid 19 döneminde işleyen gözetim ve denetim politikaları Foucault’nun felsefesi dışında Michael Hardt ve Antonio Negri’nin biyopolitik bir olgu olarak ortaya koydukları “İmparatorluk” olgusunu akıllara getirecektir. Çünkü İmparatorluk her yerde olmak istemektedir ve her yerde olmak isterken yapacağı şey sınırların yokluğudur. Bu İmparatorluğun ilk özelliği olan sınırların kayboluşu Covid 19 döneminde gerçek bir kimliğe bürünmüştür. Yapay zekâ destekli uygulamalarla ulus devlet aşılmış, dünyanın her yerindeki birey bu uygulamalar, yazılımlar tarafından izlenir hale gelmiştir. İmparatorluk sistemi içerisinde sınırlar bedenleşecek ve aslında korunması gereken bir olguya dönüşeceklerdir. Bu da termal kameralar aracılığıyla yapılacaktır. Sınırlar, bir şekilde öteki olandan korunmaya çalışılacaktır. Bu

⁹⁶ Covid 19’da da bir “oyun” var gibidir. Bir yandan nüfus korunmaya çalışırken bir kesim ölüme terk ediliyor gibi görünmektedir.

imparatorluğun çelişkisini oluşturur. Çünkü imparatorluk bir yandan ulus devleti aşmaya çalışırken bir yandan da ulus devleti korumaya çalışmaktadır. İmparatorluğun bu çelişkisi aslında onu ebedileştiren şeydir.

İmparatorluk bir şekilde yaşamak zorunda ve kendisini tekrar yaratmak zorundadır. Covid 19 döneminde hayata geçirilen dijital politikalar aslında bir imparatorluğun (artık sanki kendisi bir bedene dönüşmüş) virüs karşısında kendisi için yeni yaşam alanları yaratmasıyla ilişkilidir. Tüm dünyada Covid 19 döneminde bir gerçekliğe dönüşen online eğitim, online toplantılar, online tiyatro ve sergiler aslında kendisini tekrar yaratmak isteyen ve bu yüzden kendisine yeni yaşam alanları açmayan çalışan böyle bir imparatorluğun çabaları gibidir. Son olarak ise daha önce de bahsedilen Covid 19 ve savaş söylemi arasındaki ilişki imparatorluk ile dijital teknoloji arasındaki ilişkide de ortaya çıkmaktadır. İmparatorluk için dijital teknolojiler Covid 19 karşı savaşın bir parçası olmakla beraber aslında kendi varlığını daha da genişletmek için bir araçtır. Covid 19 ise İmparatorluğun önünde bir kriz gibi görünmekle beraber aynı zamanda egemenliklerini pekiştirmek ve yeni egemenlik alanları yaratmak için bir fırsat olarak ortaya çıkmaktadır.

3.2.6. Neoliberal Politikalar ve Covid 19

Jamie Pick ve Adam Tickell'in daha öncede verilen o ünlü benzetmelerinde Covid 19'dan önce bir virüs, onların ifadeleriyle "mutasyon geçiren ve devam eden birçok formu olan bir virüs" dünyada insanları etkilemeye, enfekte etmeye, hasta etmeye, öldürmeye devam etmektedir. (Pick & Tickell, 2002: 381) Daha önceki bölümlerde de ortaya konulduğu gibi (ve Covid 19 deneyiminin gösterdiği gibi) Neoliberalizmin hayat ve ölüm arasındaki o ince çizgide olması ve bazen ölüm bazen de yaşam için çalışması onu biyopolitik bir araç haline getirecektir. Foucault'nun Biyopolitika konferanslarına, Alman ve Amerikan neoliberalizmi çözümlemeleriyle başlamasının, neoliberalizm denen virüsün politiklara ve dolayısıyla toplumlara, devletlere, akımlara şekil vermesiyle yakın ilişkisi var gibidir. Şaşırtıcı bir gerçek ise her ne kadar beklenmedik görünse de ve belirli bir süre "belirsizlik" yaratsa da pandeminin beklenen bir olgu olduğu gerçeğidir. Özellikle 1957-58 ve 1968-1969

yıllarındaki salgınlardan ve son zamanlarda ortaya çıkan SARS, MERS, Ebola ve diğer yeni hastalıklardan sonra sivil ve askeri stratejistler birçok farklı pandemi senaryosundan bahsetmiştir. Üstelik Çin'in Güney bölgesinde ortaya çıkabilecek, grip tipi bir salgından uzun yıllardır bahsedildiği bilinmektedir. (Saad-Filho, 2020: 478) Pandeminin aslında her an ortaya çıkabileceği gerçeği (hem de o artık tarihin bir parçası haline gelmişken) neoliberal hükümetler tarafından görmezden gelinmiş gibidir. 2019'un sonlarına kadar tüm dünyada birçok virüs hala insan hayatını etkiliyorken, sanki hükümetler "Artık Salgın hastalıklar defterini kapatabiliriz" diyen General William H. Stewart ile aynı fikirde gibidirler.

Oysaki bu zamana kadar uygulanan neoliberalist politikalar Covid 19'un (diğer birçok virüs de buna dâhil edilebilir.) ortaya çıkmasında etkili gibidir. Yıllardır Covid 19 gibi bir virüsün geleceğini ve bu virüsün çok sayıda yaşamın yitirilmesine neden olacağını söyleyen evrimci biyolog ve filoğrafyacı Rob Wallace Covid 19'u yaratan şeyin tarım sanayisinin, doğal ekosistem üzerindeki yıkıcı etkisi olduğunu söyleyecektir. Wallace'a göre Uluslararası şirketler balta girmemiş ormanlardaki ve beraberinde küçük çiftçilerin işlettiği toprakları satın alacak, bu toprakların ormansızlaştırılması insanların yeni patojenlerle tanışmasına neden olacaktır. Onun ifadesiyle bu yeni patojenler insanların üzerine taşacaktır ve Covid 19 ona göre bu yeni patojenlerden biridir. (Sumonja, 2020: 216) Pandemiler böylelikle ekolojik birer hastalığa dönüşmektedir.

Pandemi, ekonomik soyutlamaların ekolojik sınırlardan daha gerçek görüldüğünde, gezegenin metabolizmasında meydana gelen uçurum haline benzemektedir.⁹⁷ Bir başka ifade edilecek olursa Neoliberalizm soyut birer ekonomik teori olarak, ekolojik olanın özgünlüğünü görmezden gelmiş, onu sermayeleştirmeye çalışmıştır. Böylece vahşi yaşam, tarım sanayisinin ve büyüyen vahşi yiyecek pazarının ortasında sermayeleştirilmiştir. Wallace'ı asıl endişelendiren şey bu sermayeleşen vahşi yaşamın, birincil orman ve beraberinde kaynaklara inebileceği ve bunun yeni pandemilere yol açabileceği gerçeğidir. Sadece pandemi öncesinde değil pandemi ilk başladığında da Birleşik Krallık, İsveç, Hollanda gibi ülkelerin sürü

⁹⁷ <https://www.thenation.com/article/society/rob-wallace-profile>, erişim tarihi 2 ekim 2023

bağışıklığını uygulamasının altında bu neoliberal paradigma vardır. Isabel Frey, sürü bağışıklığını dayatan böyle bir neoliberalizmi epidemiyolojik neoliberalizm olarak adlandıracaktır. Böylece aslında daha önce nekropolitik bir olgu olarak öne sürülen sürü bağışıklığı gücünü mevcut ekonomik politikadan almaktadır. Böyle bir ekonomi- politika, Frey'e göre muhtemelen büyük çoğunluğu düşük gelirli olan yaşlı ve engellileri, evsiz insanları, mültecileri, ciddi sağlık sorunları olanları olumsuz yönde etkileyecek, güçsüze ve yoksula karşı bir tür şiddete dönüşecektir. (Sumonja, 2020: 217) Tüm dünyada Covid 19 döneminde yaşananlar güçsüze ve yoksula karşı olan bu şiddeti ortaya koyacak gibidir. Örneğin yıllardır neoliberal bir model izleyerek, yiyecek zincirlerine bağımlı hale gelen birçok ülkede bu yiyecek zincirlerinin kapatılması özellikle bu ülkedeki kentsel kesimlerin yoksul insanlarını olumsuz yönde etkileyecektir.

Dahası pandemiye bir "Açlık Pandemisi" olarak tanımlayan Dünya Yiyecek Programı 30 milyon kişinin yiyecek güvensizliği nedeniyle ölebileceğini açıklayacaktır. Birleşik Milletler Yiyecek ve Tarım Organizasyonu için ise bu kriz içerisinde bir krizdir. (Sparke & Levy, 2022: 20) Kentlerin en yoksul kesimlerinden olan gecekondu ve kayıt dışı yerleşimlerde yaşayan insanlar Covid 19 döneminde daha kırılgan hale gelecek, hijyen, sosyal mesafe ve 14 günlük karantina kuralları uygulanamayacak, hala çalışmak zorunda olan ve hali hazırda temiz su, kanalizasyon, tuvalet, yeterli ve güvenli evleşme sorunları yaşayan bu kesimler arasında virüs hızla yayılacaktır. Özellikle dünyanın daha yoksul olan Güney yarımküresinde Covid 19 ile iç içe yaşayan kesimlerin daha fazla olduğu bir gerçektir. (Corburn vd, 2020: 627) Covid 19 döneminde neoliberalizmin yarattığı güvencesiz çalışma koşullarının birçok ülkede ölüme yer açacağı görülecektir.

Örneğin Brezilya'da Jair Bolsonaro'nun neoliberal otoriter yönetimi ekonomiyi açık tutarak çalışan, yoksul kesimi Covid 19'a karşı "savunmasız" bırakmıştır.⁹⁸ Favela adı verilen gecekondu mahallerinde yaşayan milyonlarca Brezilyalı güvencesiz bir şekilde çalışmaya devam edecek, 500 bini aşkın evde çalışan kişi ya çalışmak ya da pandemi döneminde gelirsiz bırakılma arasında bırakılacaktır. Bu

⁹⁸ Bolsonaro uzun bir dönem halkla buluşmalarını maskesiz gerçekleştirecektir.

koşulların üzerine kalabalık otobüs ve çarşılar, yemek sıralarında bekleyen insanlar eklenecek ve tüm bunlar Brezilya’da şehir etrafında inşa edilen kitlesel mezarlara yol açacaktır. (Williams & Sparke, 2021: 23) 20 yılı aşkın bir süredir neoliberal politikalarla yönetilen Ekvador ise yoğun bakım üniteleri yetersiz kalmış, insanlara zamanında, güvenilir Covid 19 testleri yapılmamış, acil sağlık fonlarının ayrılması konusunda geç kalınmış, yemek yardımlarının insanlara ulaşması dahi 2 haftayı bulmuştur. Böylece pandeminin ilk başladığı dönemlerde Ekvador Latin Amerika’da en çok insanın hayatını kaybettiği ülkelerden birisine dönüşecektir.

Daha önceki bölümlerde belirtildiği gibi özellikle Ekvador’un başkenti Guayaquil’de sağlık ve cenaze sistemleri çökmüş, binlerce insan hastaneye kabul edilme izni olmadan hasta düşüştür. İnsanlar bu dönemde sayıca limitli olan hem biyo güvenlik hem de tıbbi malzemelerine ulaşmak konusunda problemler yaşayacaktır. (Capella, 2022: 575) Covid 19’dan dolayı hayatını kaybeden annesinin tabutu başındaki Ekvadorlunun sözleriyle ifade edilecek olursa “kimse ekvadorluları temsil etmeyecek, onları yalnız bırakacaktır.” (Aktaran Capella, 2022: 574) Tam olarak Neoliberalizmin yaptığı şey aslında kendisine ihtiyacı olan böyle kitleleri yalnız bırakmış olmasıdır.

Neoliberalizmin kitleleri yalnız bırakması sadece Güney yarımkürede değil, Kuzey Yarımkürede ki zengin ülkelerde de bir gerçeklik haline dönüşecektir. ABD’de Covid 19 salgınının hemen sonrasında yaşananlar 40 yıldır ülkede neoliberal bir anlayışla sağlık kurumlarının özelleştirilmesinin olumsuz etkilerini ortaya çıkaracaktır. ABD’de yaşanan, m yeterince mali olarak desteklenmeyen devlet hastanelerinin materyal ve eleman eksikliği olmakla beraber kar amaçlı hastanelerin en temel tıbbi ekipmanı ve tedaviyi sağlamakta problem yaşamasıdır. (Sumonja, 2021: 220) Üstelik ülkede görev sağlık görevlileri koruyucu giysi olmadan, bazen maske ve eldivensiz hizmet sağlayacak 2020 yılın haziranın başlarına kadar 600 sağlık görevlisi hayatını kaybedecektir. Bununla beraber 2000 düşük fiyatlı veya ücretsiz klinikler geçici olarak kapatılacak, hastanelerde yığılma gerçekleşecektir.

ABD’de Covid 19’dan hayatını kaybeden binlerce kişi huzur evlerinde yaşayan kişiler olmasına rağmen, hastanelerde ki bu yığılmayı azaltmak için birçok eyalette

huzur evleri hasta kabul etmeye zorlanacaklardır. Neoliberal bir anlayışın hâkim olduğu bir sağlık sisteminin verimsiz olduğu ve en önemlisi ekonomik olarak zayıf kesimlerin, azınlıkların aleyhine işlediği ABD’de açık bir şekilde görülebilecektir. Öyle ki bir araştırmaya göre Covid 19 ölümlerinin üçte birini Afro- Aöerikalılar oluşturacaktır. (Geyman, 2021: 190-1) Bu araştırmanın belirli hatalar içerdiği ortaya dahi çıksa neoliberalizmin tüm dünyada yoksulların, avantajsız kesimlerin, azınlıkların aleyhine işlediği bir gerçek olarak ortada durmaktadır. Covid 19’un şiddetli yaşandığı ülkelerden biri olan İtalya’da da neoliberalizm sağlık sisteminin çökmesinden ve birçok insanın hayatını kaybetmesinden sorumlu gibidir. İtalya’da 1995 ile 2015 yılları arasında ulusal sağlık sisteminde gerçekleşen kemer sıkma politikaları nedeniyle hatsane yataklarının sayısında yüzde 50 azalma yaşanmıştır. 2009 ile 2017 arasında ise sağlık çalışanlarında küçülmeye gidilmiş, 46 bin sağlık çalışanı işi bırakmıştır. Bu neoliberal politikalara ek olarak İtalya’da, tıbbi üretimin ucuz emek aramak adına devredildiği görülecek, Sağlık şirketlerinin olası bir acil duruma karşı hiçbir önlem almadığı ortaya çıkacaktır. (Sumonja, 2021: 220) İtalyan sağlık sisteminin başarısızlığı aslında neoliberal sağlık sisteminin başarısızlığının ta kendisidir.

Genel olarak bakıldığında Neoliberal sağlık sisteminin yetersiz, işlevsiz kalması bununla beraber tamamen pandemiye hazırlıksız yakalanması sadece örnekleri verilen ülkelerde değil neoliberalizmin uygulandığı birçok diğer ülkede de kendisini gösterecektir. Hindistan, Türkiye, İsveç, Macaristan gibi ülkeleri, neoliberalizmin sağlık sisteminde yarattığı olumsuz etkileri deneyimleyen ülkelere eklemek mümkündür. Bu dönemde açık bir şekilde neoliberal devletlerin pandemiye ve onunla beraber gelen ölümleri önlemek, azaltmak konusunda başarısız olduğu görülür. Aksine neoliberal devletlerin aksine geçmiş pandemilerden ders alan ve yüzyıllardır var olan pandemi gerçekliğini görmezden gelmeyen Singapur, Gana, Güney Kore, Hong Kong gibi ülkeler Covid 19’a karşı daha etkili bir “savaş” verecek, bu ülkelerin daha hazırlıklı olduğu görülecektir. (Saad-Filho, 2021: 20)

Foucault’nun bakış açısından incelendiğinde Covid 19, neoliberalizmin biyopolitikanın ekonomi politiği olduğu gerçeğini ortaya çıkaracaktır. Bu ekonomi politik, sadece hükümetlerin politikalarına değil (sürü bağışıklığı ya da kamusal

alanların tekrar açılması gibi) hayatın ve ölümün en küçük çatlaklarına kadar sızacaktır. Foucault açısından bakıldığında neoliberalizm bioiktidarın (dolayısıyla biyoiktidarın) nüfus üzerinde egemenliğini kurmak için kullandığı bir araca dönüşecektir. Neoliberalizm burada Foucault'nun kullandığı ibare ile “ya yaşatacak ya da ölüme terk edecektir. Neoliberalizmin yaşattıkları ekonomik açıdan güçlü olan kesimler ile bu dönemde evden çalışabilen kesimler olacaktır. Ölüme terk edilen ya da virüse maruz bırakılanlar ise her gün çalışmak için dışarıya çıkan, toplu taşıma aracına binen işçiler, hastanelerde bazen koruma ekipmanı olmadan virüse maruz kalan sağlık çalışanları, evsizler, huzur evi sakinleri gibi büyük çoğunluğunu yoksullar ve yaşlılar diğer bir ifadeyle birçok açıdan güçsüz olan kesimler olacaktır. Başka bir bakış açısından ise neoliberalizm olumlayıcı bir biyopolitik araca dönüşecektir. Bu dönemde aşı çalışmaları, işsiz olan kesimlere yapılan ekonomik destekler, ücretsiz olarak devlet tarafından sunulan Covid 19 testleri gibi neoliberal hükümetler tarafından hayata geçirilen politikalar hayat kurtaracağı bir niteliğe kavuşacaktır. Bunun temel nedeni Biyopolitikanın, üzerinde işleyeceği bir nüfusa ihtiyaç duymasıdır. Böylece Covid 19 döneminde neoliberalizmin ilgilendiği şey sadece tek tek bedenlerin değil “toplumsal bedenin” yönetimidir.

Bioiktidarın Covid 19'ta ki amacı istediği toplumsal bedeni yaratmaktır. (Burada aslında nüfusun yaratılan bir olgu olduğu unutulmamalıdır. O inşa edilen bir olgudur.) Bu toplumsal beden yaratılırken ise birçok kişi hayatta kalacak ancak toplumun ekonomik ve biyolojik açıdan güçsüz kesimleri ölüme terk edilecek ya da virüse maruz bırakılacaktır. Neoliberalizmin, toplumsal bedenin güçsüz kesimlerini ölüme terk etmesi ya da virüse maruz bırakması onu nekropolitik bir olgu haline de getirecektir. Diğer bir ifadeyle neoliberalizm Covid 19 döneminde nekropolitik bir ekonomik sistem haline gelecektir. Çünkü pandeminin her gün binlerce insanı öldürdüğü dönemlerde serbest piyasayı koruyacak adımlar atacak, böylece büyük çoğunluğu ekonomik açıdan kırılgan olan kesimleri yavaşça öldürecektir. Neoliberalizm sadece yavaşça öldürmeyecek, ölümü ve yaşamı Covid 19 döneminde adil olmayan bir şekilde dağıtacaktır. Mbembe'nin perspektifinden yaklaşıldığında aslında bu nekropolitikanın (bir diğer deyişle nekroiktidarın) “ırkçı” yaklaşımını ortaya koyacaktır. İngiltere'de siyahi vatandaşlar, asyalıların ve azınlıklar arasında

toplumun geri kalan kesimlerine göre daha yüksek ölüm oranları görülecektir. (Smith, 2022: 28-29) ABD’de ki ölümlere bakıldığında ise Afro Amerikalılar arasında yüksek oranlar görülecektir. (Reyes, 2020: 301)

Daha önceki satırlarda da yer verildiği gibi Brezilya’da Covid 19’dan en çok etkilenen kesim yerli topluluklar olmuştur. Bu eşitsizlik sadece ölüm ve yaşamın dağıtılmasında değil aşırı ulaşma konusunda da gerçekleşecektir. Birleşmiş Milletlerin 2022 yılındaki bir çalışmasına göre Dünya nüfusunun yüzde 70’i aşı olmuştur. Düşük gelirli ülkelerde en az bir aşı olanların oranı yüzde üçken, bu oran yüksek gelirli ülkelerde yüzde altmıştır. Neoliberalizmin yarattığı hem bu ırklar hem de yaşamlar arasındaki eşitsizlik Mbembe’nin “Ölüm dünyaları” dediği olguyu yaratacaktır. (Mbembe, 2003: 40)

SONUÇ

Pozitivizmin tüm tarihsel ilerleme iddialarına rağmen, 2019'un sonralarına doğru Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan yeni bir koronavirüs türü tüm dünyaya yayılmış ve insanoğlunun o çok derinlerde kalan hayatta kalma içgüdüsüne karşı açık bir toplumsal, politik, ekonomik, kültürel tehdit oluşturmuştur. Bu çoklu tehditi daha karmaşık ve diğerlerinden daha ürkütücü kılan şey çok hızlı yayılıyor oluşu ve daha önce karşılaşılan herhangi bir koronavirüs türüne benzemiyor oluşuydu. İlk başlarda bu tehdit hükümetler tarafından küçümsense de daha sonra pandemiye dönüştü ve neredeyse tüm dünyadaki hükümetlerini harekete geçirdi ve bu bir dizi politikaya neden oldu. Her ne kadar bu politikalar belirli kesimleri hayatta tutsa da kendi içerisinde kırılan kesimler yarattı ve üstelik bazı toplumlarda pratikleri kökten değiştirdi. Bir başka ifadeyle biyopolitik uygulamalar devreye girmişti ve aslında hepsi birer devlet aklının yansıması gibiydi. Çalışma her şeyden önce bu akıllı anlamak amacını taşımaktaydı ve biyopolitik olarak işleyen bu akıl anlaşılmadan Covid 19 pandemisi sırasında yaşananlar anlaşılamazdı. Bunun sonucu olarak çalışma ilk olarak biyopolitikayı kuramsal olarak anlama arayışına girdi ve düşünce tarihindeki farklı biyopolitika anlatılarını ortaya koydu.

Çalışmanın ilk bölümündeki biyopolitika anlatıları içinde kavramın ilk olarak beden çalışmaları olarak anlaşıldığı ortaya kondu. Bu çerçevede içerisinde kavram sadece bedene ihtiyaç duyan, beden ile beraber var olan bir olgu olarak ele alındı. Foucault bunu daha da öteye taşıyarak biyopolitikayı bedenin ötesine geçirdi ve toplumsal bedenle bir diğer ifadeyle nüfus ile ilgili olan bir olguya çevirdi. Foucault'da daha modern olan bu kavram Agamben'de Antik Roma'ya kadar vardı ve Batının devlet aklını açıklamak için kullanıldı. Sonrasında Hardt ve Negri'de ki bir biyoiktidar olarak İmparatorluk fikri, Judith Butler'da kırılanlık, çerçeveleme, tertip ve yası tutulmayan hayatlar, Esposito'daki bağışıklık fikri, Mbembe'nin nekropolitika çözümlemeleri aslında tüm bu Batı devlet aklının anlaşılma çalışılmasının bir ürünüydü. Paul Rabinow ve Donna Haraway gibi düşünürlerin çalışmaları ise geleceğin biyopolitikasını anlamak için önemli gibi görünmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise biyopolitik bir olgu olarak tıbbileşme terapötik devlet, terapötik hukuk bilimi, Sorun Çözme Mahkemeleri, Akıl Sağlığı mahkemeleri çerçevesinde ele alındı ve tıp-hukuk arasında işleyen biyopolitik mekanizma çözümlenmeye çalışıldı. Bununla beraber toplumun kılcal damarlarına kadar sızmış olan terapötik ethos ve bunun şekillendirdiği terapötik kültür ele alındı ve Covid 19 öncesindeki tıp-hukuk-politika arasındaki ilişki ortaya konuldu. Covid 19 bu ilişkileri sonrasında güçlendirdi ve tıbbileşme pratiklerini yaşamın kendisi haline getirdi. Çalışmanın buradaki temel amacı biyopolitika ile tıbbileşme arasında (daha genele olarak terapötik devlet arasında) bir içsel bağ olduğunu ortaya koymak, Covid 19'un ise bu bağı daha da güçlendirdiğini anlaşılır kılmaktır. Bu bölüm içerisinde neoliberalizm ile tıp arasındaki ilişkiye de yer verilmiş, biyopolitik aklın sadece tıbbi bir bakışa değil aynı zamanda neoliberal bir bakışa sahip olduğu ortaya konulmuştur.

Üçüncü bölümde ise ilk olarak pandemi kavramı incelendi ve Covid 19 pandemi haline getiren ve diğer pandemilerden onu farklı ve benzer yapan olgular ortaya konuldu. Pandemiler tıbbi oldukları kadar tarihsel olduklarından dolayı pandemilerin tarihine girildi ve Covid 19 dâhil tüm pandemilerin aslında toplumsal, politik, kültürel, ekonomik etkilerinin olduğu görüldü. Karantina, güvenlik teknolojileri, kitlelerin pandemiye ve birbirlerine olan yaklaşımları farklı biçimler olsa da özü itibari ile değişmemişti. Tez içerisinde Covid 19 döneminde ki savaş söylemi, olağanüstü hal toplu mezarlar, sürü bağışıklığı, dijital araçların kullanımı ve neoliberal politikalar biyopolitik söylemler, uygulamalar, politikalar olarak ele alındı ve farklı biyopolitika anlatıları ekseninde incelendi. Böylesine bir inceleme sonucunda Covid 19 politikaları biyopolitik bir nitelik taşıyordu ve temel hedefi nüfusun kendisiydi. Bu süre zarfında biyopolitika bazen olumlayıcı bir biyopolitikaya dönüşürken bazen ise bir ölüm politikasına dönüşerek bazı kesimleri kırılganlaştırıp, ölüme sürükledi. Örneğin bu dönemde hastaneler hastalığın sadece kontrol altına alındığı değil yayıldığı mekânlar olarak ön plana çıktı. Biyopolitika böylece aslında nüfusun büyük çoğunluğunu hayatta tutabilirken bazı yaşamların

kaybına yol açtı. Burada söz konusu olan aslında beden değildi amaç nüfusun büyük çoğunluğuydu. Aşı politikaları bir yandan bunu sağlarken bir yandan da eşitsizlik yarattı. Pandemi politikaları sonuç olarak yine her anlamda güçsüz olan kesimlerin aleyhine işledi ve aslında geçmişten bu yana birçok şeyin değişmeden aynı kaldığını, pozitvizmin tüm bu ilerleme iddiasına rağmen istenmeyen deneyimlerle ortaya koydu.

KAYNAKÇA

- Achenbaum, W. A. Review: The Therapeutic State as "Humane Nurse": The Evolution of Discourse, Policies, and Services. *Reviews in American History*, 1993
- Achenbaum, W. A. The therapeutic state as "humane nurse": the evolution off discourse, policies, and services, 1993, s. 303-308
- Agamben , G. *Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak Hayat* . Ayrıntı Yayınları , 2013
- Agamben, G. *İstisna Hali*. Ayrıntı Yayınları, 2003
- Agamben, G. Giorgio Agamben On Coronavirus: "The enemy is not outside, it is within us.", 2020
- Agamben, G. The Invention of an Epidemic, 2020
- Akıncı , F. AKINCI, F. "Privatization in Health Care: Theoretical Considerations and Real Outcomes"

. *Journal of Economics and Economic Education Research*, 2002

Akyol, A. D.

Şiddetli Akut Solunum Yetmezliği Sendromu SARS ve Korunma Önlemleri SARS. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi* , 2005, s. 107-123

Alanagreh, L., Alzoughool, F., & Atoum, M.

The Human Coronavirus Disease COVID-19: Its Origin, Characteristics, and Insights into Potential Drugs and Its Mechanisms. *Pathogens*, 2020

Andrews, E.

Why Was It Called the ‘Spanish Flu?’, 2016

Armstrong, D.

The Rise Of Surveillance Medicine. *Sociology of Health & Illness*, 1995, s. 393-404

Arpacı , M.

Foucault, Biyopolitika ve Biyotarih: Tarihsel Çalışma Alanları Olarak Tıp, Beden ve Nüfus. *VitaVerita* , 2016, s. 80-97

- Arslan, S. Foucault, Hardt ve Negri'de iktidar, direniş ve öznellik, 2020, 285-292
- Atuhura, D. The Metaphor of War in Political Discourse on COVID-19 in Uganda. *Frontiers In Communication*, 2021
- Azhar, E. I., Hui, D. S., Memish, Z. A., Drosten, C., & Zumla, A. The Middle East Respiratory Syndrome (MERS), *Infectious Disease Clinics of North America*, 2019, s. 891-905
- Bailey, D. S. Homosexuality and Western Christian Tradition. *Shoestring Press*, 1975
- Balibar, E. Étienne Balibar: 'We are not equal in terms of either the risk or the measures taken against it.'. (J. Birnbaum, Interviewer), 2020
- Beaubien, J. Peru has the world's highest COVID death rate. Here's why, 2021

Benneth, J. M., & Hollister, C. W. *Judith M. Bennett; C. Warren Hollister (2006). Medieval Europe: A Short History.* New York: McGraw-Hill, 2006

Bernstein, R., & Seltzer, T. Criminalization Of People With Mental Illnesses: The Role Of Mental Health Courts In System Reform . *University Of The District Of Columbia Law*, 2003, s. 143-162

Boccaccio, G. *Decameron.* Alfa Yayınları, 2019

Braslow, J. T. The Manufacture of Recovery. *Annual Review of Clinical Psychology*, 2013: 781-809

Bray, R. S. *Armies of Pestilence: The Impact of Disease on History*, 2004

Bryndová, L., Hroboň, P.,
Šlegerová, L., Shuftan, N.,
Votápková, J., & Spranger, A. *Czechia: Health system review.* European Observatory on Health Systems and Policies, 2009, s. 1-216

- Bullough, V. L. *Sexual Variance in Society and History*. University of Chicago Press, 1976
- Butler, J. *Savaş Tertipleri- Hangi Hayatların Yası Tutulur?* YKY Yayınları, 2015
- Byrne, J. P. *Encyclopedia of Pestilence, Pandemics, and Plagues*. Greenwood, 2008
- Cacciari, M. *Empire and Katechon: A Question of Political Theology (from Paul, 2 Thessalonians 2)*
- M. Cacciari, & A. Carrera, *Europe and Empire*. Fordham University Press, 2016
- Capella, M. The ethical–political dimension of social and community praxis: The case of Ecuador's early response to COVID-19. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 2022, s. 573-585
- Çavdar, R. Ç. Farklılığın Mekanı: Foucault ve Lefebvre'deki Heterotopya ve Heterotopi Ayrımı. *İdealkent*, 2018, s. 941-959

- Çelik, E. E. Haraway'in Yoldaş Türleri ve Ağ Ören Anlatılar. *Dokuz Eylül Üniversitesi- Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* ,2018, s. 27-46
- Chan, P. K. Outbreak of Avian Influenza A(H5N1) Virus Infection in Hong Kong in 1997. *Clinical Infectious Diseases*(34), 2002, s. 58-64
- Chauhan, N., Jaggi, M., Chauhan, S. C., & Yallapu, M. M. COVID-19: fighting the invisible enemy with microRNAs. *Expert Review of Anti-infective Therapy*, 2021, s. 137-145
- Collins, C., McCartney, G., & Garnham, L. Neoliberalism and Health Inequalities. *Oxford University Press*, 2016, s. 124-137
- Conrad, P. *Health and Health Care as Social Problems* , 2003
- Conrad, P., & Schneider, J. W. *Deviance and Medicalization From Badness to Sickness*. Temple University Press, 1992
- Corburn, J., & Vlahov, D. Slum Health: Arresting COVID-19 and Improving Well-Being in Urban Informal Settlements. *Journal of Health Management*, 2020, s. 348-357

Criddle , E. J., & Fox-Decent, E. Human Rights, Emergencies, and the Rule of Law. *Human Rights Quarterly*, 2012, s. 39-87

Daoudi, S. *The War on COVID-19: The 9/11 of Health Security?* Policy Center for the New South Policy Paper, 2020

Davis , J. Medicalization, Social Control, and the Relief of Suffering. In W. C. Cockerham, *In book: The New Blackwell Companion to Medical Sociology* 2009, s. 211-241

Davis, K. *Reshaping the Female Body: The Dilemma of Cosmetic Surgery*, 1995

Davis, R. C. *Christian Slaves, Muslim Masters: White Slavery in the Mediterranean, the Barbary Coast and Italy*. Palgrave Macmillan, 2003

- Dawkins, R. *Gen Bencildir*. Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kİtapları, 2007
- De Botton , A. *Ateistler için Din*. Sel Yayıncılı, 2012
- de Rosa, A. S., & Mannarini, T. Covid-19 as an “invisible other” and socio-spatial distancing within a one-metre individual bubble. *URBAN Design International*, 2021, s. 370-390.
- Deflem, M. Social Control. *The Wiley- Blackwell Encyclopedia of Social Theory*, 2017
- Demir, Ö. B. *Pandemi: Salgının Medikopolitiği, Covid 19 Kronikleri*. Notabene Yayınlar, 2020
- Dillon, M., & Neal, A. W. Foucault on Politics, Security and War. *Palgrave Macmillan* , 2008
- Domaradzki, J. Thomas Szasz: The uncompromising rebel and critic of psychiatry. *Psychiatria Polska* ,2021, s. 851-867

- Doshi, P. The elusive definition of pandemic influenza. *Bulletin of World Health Organization*, 2008, s. 532-538
- Duncan, C. J., & Scott, S. What caused the Black Death? *Postgraduate Medical Journal*, 2005, s. 315-320
- Durkheim, E. *İntihar*. Pozitif Yayıncılık, 2013
- Eliason, M. J. Neoliberalism and Health. *Advances in Nursing Science*, 2015, s.
- Erikson, K. T. *Wayward Puritans: A Study in the Sociology of Deviance*. New York: John Wiley, 1966
- Esposito, R. *Communitas: Topluluğun Kökeni ve Kaderi*. İletişim, 2008

Esposito, R. The Biopolitics of Immunity in Times of COVID-19: An Interview with Roberto Esposito. (T. Christiaens , Interviewer), 2022

Fink, M. *Annual National Report 2010 – Pensions, Health and Long-term Care*: . European Union, 2010

Fisher, J. A. Coming Soon to a Physician Near You: Medical Neoliberalism and Pharmaceutical Clinical Trials. *Harvard Health Policy Review*, 2007. s. 61-70

Fitzpatrick, J. *Human Rights in Crisis: The International System for Protecting Rights During States of Emergency*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press , 1994

Foucault , M. *Özne ve İktidar*. Ayrıntı Yayınları, 2005

Foucault, M. *Discipline and Punish*. Penguin Books, 1977

Foucault, M. *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings*. Knopf Doubleday Publishing Group, 1980

Foucault, M. The subject and Power. *The University of Chicago Press*, 786-787, 1982

Foucault, M. Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias. *Architecture /Mouvement/ Continuité*, 1984

Foucault, M. *Hapishanenin Doğuşu*. İstanbul: İmge Yayınevi, 1992

Foucault, M. *Büyük Kapatılma*. Ayrıntı Yayınları, 2000

Foucault, M. *Kliniğin Doğuşu*. Doruk Yayınları, 2002

Foucault, M. The Crisis of Medicine or the Crisis of Anti-medicine. *Foucault Studies*, 2004

Foucault, M. *Güvenlik, Toprak, Nüfus.* (F. Taylan, Trans.)
İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013

Foucault, M. *Biyopolitikanın Doğuşu- College de France Dersleri 1978-1979.* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015

Foucault'nun Heterotopyaları: *Yedi Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 2021
Kapatma ve Kapanma Pratiklerinin
Çağdaş Sanata Yansıması.

Frank, A. W. *Emily's Scars: Surgical Shapings, Technoluxe, and Bioethics. The Hastings Center Report*, 2004, s. 18-29

Freidson, E. *Profession of Medicine: A Study of the Sociology of Applied Knowledge*, 1970

Frey, I. “Herd Immunity” is Epidemiological Neoliberalism, 2020

- Frith, J. The History of Plague – Part 1. The Three Great Pandemics. *Journal of Military and Veterans Health*, 2012, s. 11-16
- Geyman, J. COVID-19 Has Revealed America's Broken Health Care System: What Can We Learn? *International Journal of Health Services*, 2021, s. 188-194
- Gostin, L. O., Friedman, E. A., Hossain, S., Mukherjee, J., Zia-Zarifi, S., Clinton, C., . . . Dhai, A. Human rights and the COVID-19 pandemic: a retrospective and prospective analysis. *Lancet*, 2022, 154-168
- Gottfried, E. D. The Impact of Therapeutic Jurisprudence on Mental Health Court Outcomes, 2012.
- Gottfried, R. S. *The Black Death: Natural and Human Disaster in Medieval Europe*, 1983
- Guillory, J. D. The Pro-Slavery Arguments of Dr. Samuel A. Cartwright. *Louisiana History: The Journal of*

the Louisiana Historical Association, 1968, s. 209-227

Güler, O.

Modern Devletin Yönetim Sanatı, 2019

Gulli, B.

The Sovereign Exception: Notes on Schmitt's Word that Sovereign is He Who Decides on the Exception. *Glossator*, 2009, s. 23-30

Guterres, A

The world faces a pandemic of human rights abuses in the wake of Covid-19, 2021

Harari, Y. N.

21. Yüzyıl İçin 21 Ders. Kolektif Kitap, 2018

Haraway, D.

Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature, Free Association Books, 1991

Haraway, D.

Başka Yer. İstanbul: Metis Yayınları, 2010

- Harding, V. *The Dead and the Living in Paris and London, 1500-1670*. Cambridge University Press, 2002
- Hardt, M., & Negri, A. *Empire*. Harvard University Press, 2000
- Hardt, M., & Negri, A. *Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi*. Ayrıntı Yayınları, 2004
- Hardt, M., & Negri, A. *Ortak Zenginlik*. Ayrıntı Yayınları, 2011
- Harvey, D. *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford University Press, 2005
- Harvey, D. *Neoliberalism Is a Political Project*. (B. S. Risager, Interviewer), 2016
- Hays, J. N. *The Burdens of Disease: Epidemics and Human Response in Western History*. Rutger University Press, 1998
- Heller, A., & Riekman, S. P. *Biopolitics; The policy of the Body, Race and Nature*. Avebury, 1996

<https://www.bbc.com/turkce>.

Retrieved from Pandemi nedir, ülkeleri nasıl etkiler? - Dünya Sağlık Örgütü koronavirüsü pandemi ilan etti: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51614548>, 2020

Huremović, D.

Brief History of Pandemics (Pandemics Throughout History). *Psychiatry of Pandemics*, 2019, s. 7-35

Illich, I.

Sağlığın Gasplı. Ayrıntı Yayınları, 1995

Issawi, C. P.

Fertile Crescent, 1800–1914: A Documentary Economic History. Oxford University Press, 1998

Iturriaga, N., & Denman, D. S.

The necropolitical spectrum: political lives of the surplus dead. *Human Remains and Violence*, 2022, s. 3-22

- Jaiswal, A. Covid-19 Pandemic: Digital Technology Usage and Associated Socio-Technological Challenges. *HABITUS- Journal of Sociology*, 2022, s.233-249
- Jeftic, A., Ikizer, G., Tuominen, J., Chrona, S., & Kumaga, R. Correction to: Connection between the COVID-19 pandemic, war trauma reminders, perceived stress, loneliness, and PTSD in Bosnia and Herzegovina. *Current Psychology*, 2022, 8582-8594
- Jiang, F. K., & Hyland, K. COVID-19 in the news: The first 12 months. *International Journal of Applied Linguistics*, 2022, s. 241-258
- Johnson, P. The Geographies of Heterotopia. *Geography Compass*, 2013, s. 790-803
- Kant, R., Chandra, L., Antony, M. A., & Verma, V. Case of COVID-19 presenting with gastrointestinal symptoms. *World Journal of Virology*, 2020, s. 1-4

Kartal, O. (Ed.).

“Immunitas, Communitas, Bios: Roberto Esposito”, Biyopolitika: Biyopolitika: Foucault'dan Günümüze Biyopolitikanın İzdüşümleri, Notabene Yayınları, 2016

Kauner, C., Leonard, S.,
& Wertman, O.

Securitization of COVID-19 as a Security Norm: WHO Norm Entrepreneurship and Norm Cascading. *Social Sciences*, 2022

Kelly, M. G.

Uluslararası Biyopolitika. Pharmakon Kitap, 2016

Koca, Z.

Government Responses to COVID-19: A Comparative Analysis of Visegrad Countries. *Central European Public Administration Review*, 2022

Larsen , S. (n.d.). Walter
Benjamin'in Düşüncesi Üzerine
Notlar: Şiddetin Eleştirisi.
Last, J. M.

A Dictionary of Epidemiology. Oxford
University Press, 2001

Legg, S.

Foucault's Population Geographies:
Classifications, Biopolitics and Governmental

Spaces. *Population, Space and Place*, 2005, s. 137-156

Lemke, T.

Biyopolitika. İletişim Yayınları ,2013

Lewis, B. A.

The History Of The Disease Concept Of Substance Dependency. Northern Michigan University , 2016

Lieberman, E. J.

Pharmacracry or Phantom? In J. A. Schaler, *In Szasz Under Fire: The Psychiatric Abolitionist Faces His Critics*, 2004

Ling, S.

A Cognitive Study of War Metaphors in Five Main Areas of Everyday English : Politics, Business, Sport, Disease and Love , 2010

Littman, R. J., & Littman, M. L.

The Athenian Plague: Smallpox. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* , 1969, s. 261-275.

Littman, R. J., & Littman, M. L. Galen and the Antonine plague. *The American Journal of Philology*, 1973, s. 243-255

Louie, C. Avian influenza: Myth or mass murder? *Canadian Journal of Infectious Diseases and Medical Microbiology*, 2005, s. 197-201

Maarse, H. The privatization of health care in Europe: an eight-country analysis. *Journal of Health Politics Policy and Law*, 2006, s. 981-1014

MacDonald, M. The Medicalization of Suicide in England: Laymen, Physicians, and Cultural Change, 1500-1870. *Milbank Quarterly*, 1989, s. 69-81

Maganu, E. *Decentralisation of health services in Botswana. Health System Decentralization: Concepts, Issues and Country Experience*. World Health Organization, 1990

Mahase, E. Covid-19: First coronavirus was described in The BMJ in 1965, 2020

- Manga, P. Preserving medicare: The Canada Health Act. *Perception*, 1984
- Martinez, J. Political consequences of the Plague of Athens. *Graeco-Latina Brunensia* ,2017, s.135-146
- Mayda, P. Y., & Dinç, H. Ö. History Epidemics of and COVID-19. Galenos Publishing House, 2020, s. 74-78
- Mbembe, A. Necropolitics. *Duke University Press*, 2003
- Mbembe, A. *Zenci Aklın Eleştirisi* . İletişim Yayınları, 2019
- McGregor, S. Neoliberalism and health care. *International Journal of Consumer Studies*, 2001, s.82-89

- Milletler, B. *Fighting together against the world's common enemy, COVID-19.* Retrieved from <https://unsdg.un.org>, 2020
- Mills, A., Vaughan, P., Smith, D. L., & Tabibzadeh, I. *Mills A, Vaughan JP, Smith DL, Tabibzadeh I. Health System Decentraization: Concepts, Issues and Country Experience.* World Health Organization. 1990
- Mohammed, S., Peter, E., Killackey, T., & Maciver, J. *The "nurse as hero" discourse in the COVID-19 pandemic: A poststructural discourse analysis. International Journal of Nursing Studies, 2021*
- Montoya-Aguilar, C., & Vaughan, P. *Decentralisation and local management of health system in Chile. Health System Decentralization: Concepts, Issues and Country Experience.* World Health Organization, 1990
- Mordechai, L., & Eisenberg, M. *Rejecting Catastrophe: The Case of the Justinianic Plague* Get access Arrow. *Past & Present*, 2019, s. 3-50

Morens, D. M., Folkers, G. K.,
& Fauci, A. S.

What is a pandemic? *THE Journal of Infectious Diseases*, 2009, s. 1018-1021

Morens, D. M., Folkers, G. K.,
& Fauci, A. S.

The Concept of Classical Herd Immunity May Not Apply to COVID-19. *The Journal of Infectious Diseases*, 2022

Muratoğlu, G.

Does Pharmaceutical Industry Boost Economic Growth? A Competitiveness-Related Approach. *E- Journal of Yaşar University*, 2017, s. 296-314

Navarro, V.

Neoliberalism and Its Consequences: The World Health Situation Since Alma Ata. *Global Social Policy*, 2008, s. 152-155

Navarro, V.

What we mean by social determinants of health. *Global Health Promotion*, 2009, s. 423-441

Negri, A.

Empire and Beyond, 2008

Negri, A., & Hardt, M.

Multitude. New York: The Penguin Press, 2004

Neil Pickering.

Thomas Szasz and the insanity defense. In
Thomas Szasz, 2019, s. 189-210

Nolan, J. L.

*The Therapeutic State: Justifying Government
at Century's End*, 1998

Nuria, H., & Ugalde, A.

Why neoliberal health reforms have failed in
Latin America. *Health Policy*, 2005

Özmkas, U.

*Biyopolitika: İktidar ve Direniş- Foucault,
Agamben, Hardt- Negri. İletişim Yayınları,*
2018

Özpolat, G.

Türkiye'de Biyopolitikanın Ölü Doğuşu: Türkçe
Akademik Yazın Alanında Biyopolitika
Kavramının Alımlanma Biçimleri. *Modus
Operandi: İlişkisel Sosyal Bilimler Dergisi*,
2015

- Öztan, E. Siborg’lar, Yoldaş Türler ve Başka Yerler: Haraway’ın Spekülatif Masallaştırmalarında Dönüşüm Arayışı. *Fe Dergi*, 2021
- Pamuk, Ş. The Black Death and the origins of the ‘Great Divergence’ across Europe, 1300–1600. *European Review of Economic History*, 2007
- Papagrigorakis, M. J., Yapijakis, C., Synodinos, P. N., & Baziotopoulou-Valavani, E. DNA examination of ancient dental pulp incriminates typhoid fever as a probable cause of the Plague of Athens. *International Journal of Infectious Diseases* , 2006
- Parsons, T. Illness and The Role of The Physician: A Sociological Perspective. *American Journal of Orthopsychiatry*, 1951
- Peck, J., & Tickell , A. *Neoliberalizing Space*, 2002
- Perez, F. F., & Esposito, L. Neoliberalism and the Commodification of Mental Health. *Humanity & Society*, 2014

Platon.

Şölen. Sosyal Yayınları, 2000

Poovey, M.

Making a Social Body: British Cultural Formation. The University of Chicago Press, 1995

Poss, C.

Breaking through the postwar coverup of Nazi doctors in Germany. *Journal of Medical Ethics*, 13-16, 1991

Puggioni, R.

Reading the COVID-19 emergency with and beyond Foucault: The liberal subject and everyday practices of. *Politics*, 2022, s. 1-15

Qiu, W., Rutherford, S., Mao, A., & Chu, C

The Pandemic and its Impacts. *Health, Culture and Society*, 2017

Qureshi, A. I.

Ebola Virus Disease: From Origin to Outbreak. Elsevier Inc. , 2016

- Racine, N. Blood, Meth and Tears: The Super Soldiers of World War II. *MAD-RUSH Undergraduate Research Conference*, 2019
- Rajan, K. S. *Biyokapital- Genom Sonrası Hayatın Kuruluşu*. Metis Yayınları, 2012
- Rasmussen, N. Medical science and the military: the Allies' use of amphetamine during World War II. *The Journal of Interdisciplinary History*, 2011, s. 205-233
- Raudon, S. Huddled masses: the shock of Hart Island, New York. *Human Remains and Violence*, 2022, 84-101
- Regan, B. Exception and governmentality in the critique of sovereignty. *Security Dialogue*, 2016, s. 239-254
- Rennie, D., & Kuroski, J. Inside The Terrifying But Necessary Job Of A Medieval Plague Doctor, 2022

Reyes, M. V. The Disproportional Impact of COVID-19 on African Americans. *Health Human Rights*, 2020, s. 299-307

Rial, C. 'I can't return to the village without my baby': 'evil deaths' and the difficulty of mourning in Brazil in the time of COVID-19. *Human Remains and Violence*, 2022

Russell, B. *İktidar*. Altın Kitaplar, 1976

Saad-Filho, A. *Neoliberalizm- Critical Reader*. Pluto Press, 2005

Salgın ABD'de Kontrol Altına Alınamayacak Hızla Yayılıyor. Retrieved from <https://www.voaturkce.com>: <https://www.voaturkce.com>, 2020

Saltman , R. B. Decentralization, re-centralization and future European health policy . *European Journal of Public Health*, 2008, s. 104-106

- Schaler, J. A. *The Therapeutic State: Justifying Government at Century's End Book Review*. New York: New York University Press, 1998
- Schaler, J. A. *Szasz Under Fire: A Psychiatric Abolitionist Faces His Critics*. Open Court Publishing, 2004
- Seixas, E. C. *War Metaphors in Political Communication on Covid-19*. *Frontiers in Sociology*, 2021
- Sessa, K. *The Justinianic Plague*. Retrieved from <https://origins.osu.edu/>
https://origins.osu.edu/connecting-history/covid-justinianic-plague-lessons?language_content_entity=en, 2020
- Slotnik, D. E. Up to a tenth of New York City's coronavirus dead may be buried in a potter's field, 2021
- Smith, A. O. The Necropolitics of TRIPS: Neoliberal Disease and Slow Death in a Pandemic, 2022, May1s

Sparke, M., & Levy, O. Competing Responses to Global Inequalities in Access to COVID Vaccines: Vaccine Diplomacy and Vaccine Charity Versus Vaccine Liberty. *Clinical Infectious Diseases*, 2022, s. 86-92

Sparke, M., & Williams, O. D. Neoliberal disease: COVID-19, co-pathogenesis and global health insecurities. *Economy and Space*, 2021, s. 15-32

Stefan, S., & Winick, B. J. A Dialogue On Mental Health Courts. *Psychology, Public Policy, and Law*, 2005, s. 507-526

Šumonja, M. Neoliberalism is not dead – On political implications of Covid-19. *Capital & Class*, 2020, s. 215-227

Szasz, T. *The Myth Of Mental Illness*. Haper & Row, 1961

Szasz, T. *Involuntary Mental Hospitalization: A Crime Against Humanity*, 1967, s. 151-153

Szasz, T. *"The Manufacture of Madness: A Comparative Study of the Inquisition and the Mental Health Movement"*, 1970

Szasz, T. *Insanity: The Idea and Its Consequences*, 1987

Szasz, T. *The Therapeutic State- The Tyranny of Pharmacocracy*. Independent review, 2001

Szasz, T. Reply To Lieberman. In *In Szasz Under Fire: The Psychiatric Abolitionist Faces His Critics*, 2004

Szasz, T. S. *The Case against Psychiatric Coercion*. Independent Institute, 1997, s. 485-498

Tan, S. B., Shee, C. C., *From SARS to COVID-19: Digital*

- & Duarte, F. infrastructures of surveillance and segregation in exceptional times. *Cities*, 2022
- Taubenberger, J. K.,
& Morens, D. M.
s. 187-202 Pandemic influenza--including a risk assessment of H5N1. *Revue scientifique et technique*, 2009,
- Tekelioğlu , O. *Michel Foucault ve Sosyolojisi*. Bağlam Yayıncılık, 1999
- Traverso, E. “The health emergency could possibly end up having total control over our lives“, 2020
- Trilla , A., Trilla , G., & Daer, C. The 1918 “Spanish Flu” in Spain. *Clinical Infectious Diseases*, 2008, s. 668-673
- Tu, J. Health Care Transformation in China—the Privatisation and DePrivatisation of Health Care in a Chinese County. *Journal of Cambridge Studies*, 2013, 33-44

- Tucker, H. *Feeling Swinish: Or the Origins of "Pandemic"*. Retrieved from <https://www.wondersandmarvels.com>, 2009
- Turner, B. S. *The Body & Society Explorations in Social Theory*. Sage Publications Ltd. , 2008
- Voren, R. V. Mr Sluggish Schizophrenia, 2010
- Voren, R. V. Political Abuse of Psychiatry—An Historical Overview. *Schizophrenia Bulletin* , 2010, s. 33-35
- Vrangbæk, K. Towards a typology for decentralization in Health Care. In R. B. Saltman, V. Bankauskaite, & K. Vrangbæk (Eds.), *Decentralization in Health Care Strategies and Outcomes*, 2007, s. 44-62
- Wade, N. Europe's Plagues Came From China, Study Finds, 2010

Wallace, R. Capitalist agriculture and Covid-19: A deadly combination, 2020

Walshe, S. 'Like a prison for the dead': welcome to Hart Island, home to New York City's pauper graves, 2015

Wang, L., Zang, Y., Wang, D., Tong, X., Liu, T., Zhang, S., . . . Clarke, M. Artificial Intelligence for COVID-19: A Systematic Review. *Frontiers in Medicine*, 2021

Watson, A., Hanrahan, P., Luchins, D., & Lurigio, A. Mental Health Courts and the Complex Issue of Mentally Ill Offenders, 2001, 477-481

Wexler, D. B. *The Development of Therapeutic Jurisprudence: from Theory to Practice*. Arizona Legal Studies Discussion Paper , 1999, s. 13-51

Wexler, D. B., & Winnick, B. J. Therapeutic Jurisprudence. in *Principles of Addiction Medicine*, 2008, s. 337-340

Whalen, E. The Unemployed Epidemiologist Who Predicted the Pandemic, 2021

Wildoner, D. A. What's New with Pandemic Flu. *Clinical Microbiology Newsletter*, 2016, s. 27-31

Winick, B. J. The jurisprudence of therapeutic jurisprudence. *Psychology, Public Policy, and Law*, 1997, s. 184-206

Winick, B. J. Therapeutic Jurisprudence and Problem Solving Courts. *Fordham Urban Law Journal*, 2003, s. 1055-1103

Xiao, F., Tang, M., Zheng, X., Liu, Y., Li, X., & Shan, H. Evidence for Gastrointestinal Infection of SARS-CoV-2. *Gastroenterology*, 2020, s. 1831-1833

Y Deluchey, J.-F., & Dias, B. L. The "Total Continuous War" and the COVID-19 Pandemic: Neoliberal Governmentality,

Disposable Bodies and Protected Lives. *Law, Culture and The Humanities*, 2020, s. 1-18

Yong, S. J.

Long COVID or post-COVID-19 syndrome: putative pathophysiology, risk factors, and treatments. *Infectious Diseases*, 2021, s. 737-754

Yücel , H.

Dünya Sağlık Örgütünün Koronavirüs Yönetimi. *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Dergisi*, 2020

Yumuk, R.

İbn Haldun'da Devlet Görüşü. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1978, s. 229-278

Zhao, S. Y.

Necropolitics- Book review. *International Journal of Communication*, 2022

Zhu, N., Zhang, D., Wang, W., Li, X., Yang, B., Song, J., . . . Zhan, F.

A Novel Coronavirus from Patients with Pneumonia in China, 2019. *The New England Journal Of Medicine* , 2020, s. 727-733

Zola, I. K.

Medicine as an Institution of Social Control.

The Sociological Review, 1972, s. 210-214

